

**ΜΑΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ**  
**η ριζοσπαστικοποίηση**  
**της φύσης**



**ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**





**ΜΑΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ**

**η ριζοσπαστικοποίηση της φύσης**

**μετάφραση: Θέμης Μιχαήλ**

**ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**

**ΤΙΤΛΟΣ** : Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης  
**ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ** : Θέμης Μιχαήλ  
**ΕΚΔΟΣΕΙΣ** : ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ  
Ζ. Πηγής 17, Αθήνα  
τηλ. 3639980 - 3602040

© 1985 για την ελληνική μετάφραση "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ"

## Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία προσπαθεί να δημιουργήσει ένα αποφασιστικό ρήγμα στο αδιαφανές πέπλο των δυϊσμών και της μεταφυσικής που διαχωρίζει την ανθρωπότητα από τη φύση: προσπαθεί να "ριζοσπαστικοποιήσει" τη φύση ή, ακριβέστερα, τις θεμελιώδεις αντιλήψεις μας για το φυσικό κόσμο.

Η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία αφηφά αποκάλυπτα τη δυτική παράδοση για τη φύση, της οποίας είμαστε οι αμήχανοι κληρονόμοι. Για περισσότερο από δυό χιλιετίες η δυτική κοινωνία πρόβαλε σχεδόν απaráλλαχτα μία εικόνα του φυσικού κόσμου που είναι βαθύτατα αντιδραστική. Στά πλαίσια αυτής της απεικόνισης η φύση είναι "τυφλή", "βουβή", "σκληρή" και "φειδωλή" ή, για να χρησιμοποιήσουμε την ατυχή έκφραση του Μάρξ, ένα "βασίλειο της αναγκαιότητας" που αντιτάσσεται ακατάπαυστα στις ένθερμες προσπάθειες του ανθρώπου για αυτοπραγμάτωση και ελευθερία. Στην περίπτωση αυτή ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με μία εχθρική "ετερότητα" που επενεργεί πάνω του με πιεστικό εξαναγκασμό, εναντίον του οποίου πρέπει να αντιτάξει τις δικές του δυνάμεις του μόχθου και της πανουργίας. Η ιστορία παίρνει τη μορφή ενός προμηθεικού δράματος όπου ο άνθρωπος αφηφά ηρωικά έναν βάνουσα εχθρικό φυσικό κόσμο και αυτοεπιβεβαιώνεται πεισματικά εναντίον του.

Σ' αυτήν ακριβώς την παράδοση αδιάλλακτης σύγκρουσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης βασίστηκε η οικονομολογία για να οριστεί ως η μελέτη των "σπανιζόντων πόρων" σε αντιπαράθεση προς τις "απεριόριστες ανάγκες" η ψυχολογία ως επιστήμη που αποσκοπεί στον έλεγχο της ατίθασης "εσωτερικής φύσης" της ανθρωπότητας διαμέσου της ορθολογικότητας και των κελυφμάτων του "πολιτισμού" η κοινωνική θεωρία ως απολογισμός της ανύψω-

σης του ανθρώπου από την “κτηνώδη ζωικότητα” στην απαστράπτουσα λάμψη της πνευματικής καλλιέργειας και του λόγου. Όλες οι ταξικές θεωρίες της κοινωνικής ανάπτυξης είναι ριζωμένες επί δύο σχεδόν αιώνες στην πεποίθηση ότι η “εξουσίαση της φύσης από τον άνθρωπο” απορρέει από την ανάγκη να “κυριαρχηθεί η φύση” ως προϋπόθεση για τη χειραφέτηση της ανθρωπότητας στο σύνολό της. Αυτή η αντίληψη της ιστορίας, που ήταν ήδη εμφανής στα πολιτικά γραφτά του Αριστοτέλη, επρόκειτο να αποκτήσει στα χέρια του Μάρξ την περιωπή μιάς “σοσιαλιστικής επιστήμης”, και προσφέρει μιά ύπουλη δικαιολόγηση της ιεραρχίας και της κυριαρχίας εν ονόματι της ισότητας και της απελευθέρωσης. Σέ τελική ανάλυση ο πραγματικός αντίπαλος στή δοξογραφία της σοσιαλιστικής θεωρίας δέν είναι ο καπιταλισμός αλλά η φύση — ο “βόρβωρος της ιστορίας”, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή γλαφυρή έκφραση του Σάρτρ, που κολλάει στήν ανθρωπότητα σάν γλίτσα από τόν κτηνώδη υπόκοσμο της άλογης “φυσικής αναγκαιότητας”.

Αντίθετα η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία προβάλλει μιά θεμελιακά διαφορετική αντίληψη της φύσης και της φυσικής εξέλιξης. Στόν αντίποδα της παραδοσιακής εικόνας της φύσης ως “βουβής”, “σκληρής”, “φειδωλής” και “αναγκαιοκρατούμενης”, ο φυσικός κόσμος γίνεται σφαιρικότερα αντιληπτός ως δημιουργικός, αλληλοβοηθητικός, γόνιμος και θεμέλιο μιάς ηθικής της ελευθερίας. Ιδωμένες απ’ αυτή την οπτική γωνία, οι βιολογικές σχέσεις σηματοδεύονται λιγότερο καθοριστικά από τίς “αντιζηλιές” και τίς “ανταγωνιστικές” ιδιότητες που τούς καταλογίζει η δαρβίνεια ορθοδοξία, παρά από τά αλληλοβοηθητικά γνωρίσματα που υπογραμμίζει ένας αυξανόμενος αριθμός σύγχρονων οικολόγων — μιά εικόνα που πρόδρομος της ήταν ο Πέτρος Κροπότκιν, άν και σπάνια έχει στή σχετική βιβλιογραφία τήν αναγνώριση που δικαιούται. Πράγματι, η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία αμφισβητεί τά ίδια τά συλλογιστικά θεμέλια της “ικανότητας” που υπεισέρχονται τόσο αποφασιστικά στό δαρβίνειο δράμα της εξελικτικής επιβίωσης. Όπως υπογράμμισε ο Γουίλιαμ Τρέιγκερ στό διορατικό έργο του γιά τή συμβίωση: “Η διαμάχη στή φύση ανάμεσα σέ διάφορων ειδών οργανισμούς έχει εκ-

φραστεί εκλαϊκευτικά μέ διατυπώσεις όπως ο "αγώνας για την ύπαρξη" και η "επιβίωση των ικανότερων". Όμως λίγοι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι η αμοιβαία συνεργασία μεταξύ διαφορετικών οργανισμών — η συμβίωση — είναι εξίσου σημαντική, και ότι ο "ικανότερος" μπορεί να είναι εκείνος που βοηθάει περισσότερο κάποιον άλλο να επιβιώσει."<sup>1</sup>

Αυτή η μεστή και εξαιρετικά διαφωτιστική άποψη μπορεί να έχει ακόμα ευρύτερο πεδίο εφαρμογής απ' ό,τι υποπεύεται ο Τρέιγκερ. Το γεγονός ότι αφορά άμεσα τόν ίδιο τόν ορισμό που δίνουμε στό οικοσύστημα είναι προφανές: τό πλέγμα τών σχέσεων αμοιβαιότητας μεταξύ ειδών — φυτικών και ζωικών, απροκάλυπτα συμπληρωματικών συμβιωτών, αλλά ακόμα και μεταξύ θηράματος και θηρευτή — συνιστά τήν ίδια τή γεωμετρία κάθε οικολογικής κοινότητας. Όπως δείχνουν οι μελέτες μας για τούς τροφικούς ιστούς, η πολυπλοκότητα αυτών τών σχέσεων, η ποικιλομορφία τους και δαιδαλώδης διαπλοκή τους, είναι ένας κρίσιμος προσδιοριστικός παράγοντας τής σταθερότητας τού οικοσυστήματος. Αντίθετα μέ τίς βιοτικά σύνθετες εύκρατες ζώνες, τά σχετικώς απλά ερημικά και αρκτικά οικοσυστήματά μας είναι εξαιρετικά εύθραυστα και εύκολα καταρρέουν μέ τήν απώλεια ή αριθμητική κατάρπωση λίγων μόνο ειδών. Η προωστική ισχύς τής βιοτικής εξέλιξης διαμέσου μεγάλων εποχών οργανικής ανάπτυξης υπήρξε η αυξανόμενη διαφοροποίηση τών ειδών και η συνάρμοσή τους σέ εξαιρετικά σύνθετες και κατά βάση αλληλοβοηθητικές σχέσεις, δίχως τίς οποίες ο ευρύτατος αποικισμός τού πλανήτη από τή ζωή θά ήταν ένα πολύ απίθανο ενδεχόμενο. Η ενότητα στήν ποικιλία δέν είναι απλώς ένας καθοριστικός παράγοντας τής σταθερότητας τής οικολογικής κοινότητας' είναι πηγή τής γονιμότητάς της, τής εξελικτικής της δυνατότητας να δημιουργεί διαρκώς συνθετότερες μορφές ζωής και βιοτικές αλληλοσυσχετίσεις, ακόμα και στίς πιό αφιλόξενες περιοχές τού πλανήτη. Η κοινότητα — η οικολογική κοινότητα ή οικοσύστημα — βρίσκεται στό επίκεντρο μιάς αυθεντικής κατανόησης τής οργανικής εξέλιξης σάν τέτοιας.

Αλλά από μιά άποψη η κοινότητα, ιδωμένη ως αλληλοβοηθητικό οικοσύστημα, ρίχνει άπλετο φώς στήν έννοια



τής οργανικής εξέλιξης μ' ένα τρόπο που κάνει τις συμβατικές αντιλήψεις για την εξέλιξη, όπως είναι διαμορφωμένες σήμερα, να μη φαίνονται καθόλου ικανοποιητικές. Η εξελικτική θεωρία από τα χρόνια του Δαρβίνου μέχρι τα δικά μας πάσχει από την εξαιρετικά ατομιστική αντίληψη που σημάδεψε την αγγλοαμερικάνικη σκέψη από τις πρώτες μέρες της εμπειριοκρατικής της κληρονομιάς στο έργο του Τζών Λόκ. Η θεωρία του Λόκ για την εμπειρία, που άσκησε τόση επιρροή στον αγγλόφωνο κόσμο στους τρεις αιώνες μετά το θάνατό του, δομεί τα αισθήματα γύρω από "απλές ιδέες", τις στοιχειώδεις πληροφοριακές μονάδες του χρώματος, της πυκνότητας, της οσμής, των ακουστικών ερεθισμάτων κλπ., που το κέντρο των αισθήσεών μας δέχεται και εγγράφει στο "άγραφο χαρτί" ή *tabula rasa* του νου. Ο νους βέβαια συνδυάζει αυτά τα αισθητηριακά "άτομα" σε σύνθετες ιδέες που τα κάνουν επιδεκτικά αφαίρεσης, σύγκρισης και διαλογισμού. Η πραγματικότητα πάντως αποτελείται από έσχατα γεγονότα, από μη αναγώγιμα και ασυνεχή συστατικά τα οποία η λέξη "δεδομένα", με την ακατέργαστη πραγματικότητα της προέλευσής της, σημασιοδοτεί ως επιστημολογικό υπόβαθρο και απώτατα συστατικά στοιχεία της εμπειρίας.

Αυτός ο κατατεμαχισμός της πραγματικότητας, ο οποίος είναι από πολλές απόψεις προϊόν του ατροχοπέδητου εγώ που η κυριαρχία και ανεξαρτησία του στην αγορά βρίσκεται στον πυρήνα της αγγλοαμερικάνικης πολιτικής θεωρίας, διαποτίζει και την αντίληψή μας για την οργανική εξέλιξη. Το έσχατο γεγονός της εξελικτικής θεωρίας είναι το  $\epsilon \iota \delta \omicron \varsigma$ , με όλη την ιδιαιτερότητα και απομόνωση που υποδηλώνει η λέξη. Η εξέλιξη σκιαγραφεί την "καταγωγή", τις μεταβολές, τις τύχες και τα πεπρωμένα αυτού του θεωρητικού και μοναδιαίου απομονώματος. Μας είναι για παράδειγμα πολύ γνώριμη η εξέλιξη του  $H \omega \iota \pi \omicron \upsilon$ , του μικρού τετραδάχτυλου θηλαστικού της ηώκαινης υποπεριόδου, μέχρι το σύγχρονο άλογο της άνω πλειστόκαινης υποπεριόδου, και ειδικότερα το επιζών  $E \pi \rho \zeta \epsilon \beta \acute{\alpha} \lambda \sigma \kappa \iota$  της Ασίας. Οι γλαφυρές περιγραφές αυτού του παραδείγματος ενδοειδικής εξέλιξης αποτελούν την καθιερωμένη τροφή των εγχειριδίων μας για την εξέλιξη.

Άραγε μιά τέτοια νηματοειδής αφήγηση, εστιασμένη με υπέρμετρο μοναδισμό στην "καταγωγή των ειδών" και την εξέλιξή τους, εξαντλεί την πραγματικότητα της οργανικής εξέλιξης; Άραγε αυτή η μεταστοιχείωση των "απλών ιδεών" του Λόκ σε ξέχωρα νήματα "απλών ειδών", που αρμαθιάζονται με μηχανικό τρόπο μέσα στη σφιγμένη παλάμη του βιολόγου, μάς δίνει τη γονιμότερη εξήγηση της εξέλιξης, μάς προσφέρει μιάν αληθινά οργανική κι όχι απλώς μηχανιστική εικόνα της εξέλιξης, με όλο της τόν πλούτο της συνυφασμένης με τὸ γενικότερο πλαίσιο αλλαγής, διαδοχής και επεξεργασίας; Νομίζω πως όχι — γιατί στην οργανική εξέλιξη εκείνο που "εξελισσεται" είναι κάτι περισσότερο από μιά συνάθροιση ενδοειδικών νημάτων, που τὸ καθένα τους εκτυλίσσεται αυτόνομα από μόνο του διαμέσου μιάς επιλεκτικής αλληλεπίδρασης "ανταγωνιστών" και "αβιοτικών" δυνάμεων που ξεδιαλέγουν τούς "ικανούς" από τούς "απροσάρμοστους".

Εκείνο που μάς λείπει στην "καταγωγή των ειδών" είναι μιά σ υ ν α ρ μ ο σ τ ι κ ῆ αντίληψη της ζωικής και φυτικής εξέλιξης, μιά αντίληψη που θά προχωρούσε μακρύτερα από τήν απλοϊκή ιδέα της "καταγωγής" ως ξαφνικού άλματος των ειδών πρὸς τήν ύπαρξη. Η εξέλιξη με τή βαθύτερη έννοιά της είναι η ιστορία τής ανάπτυξης ο ι κ ο σ υ σ τ ῆ μ ᾶ τ ω ν, ὄχι μόνο η ανάπτυξη ενός ξέχωρου ἢ καί αρκετών ειδών με ὅλη τους τή μοναδικότητα καί απομόνωση σύμφωνα με τὰ πρότυπα τοῦ Λόκ. Η εικόνα τοῦ Η ὡ ι π ο υ, ιδωμένη σάν "ανάδειξη" τοῦ οπληφόρου αλόγου από ένα μικρὸ τετραδάχτυλο θηλαστικό, μετατρέπεται σέ μυθοπλασία ὅταν ὅλη ἡ βιοτή<sup>2</sup> καί τὸ οικοσύστημα που τήν εμπεριέχει εξαλείφονται ἀπὸ τὸν εξελικτικὸ ἀπολογισμό. Τὸ εἶδος ἐξελίχθηκε ως μέρος τής εξέλιξης μιάς οικολογικής κοινότητας, δηλαδή σέ ἀλληλεξάρτηση με τὶς οικολογικές σχέσεις που τοῦ ἔδιναν νόημα καί τὸ προσδιόριζαν μέσα στήν ὅλη ἐξελικτικὴ ἀνάπτυξη. Σέ κάθε βήμα τής εξέλιξής του, ὁ Η ὡ ι π ο ς ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ ένα εἶδος ᾗ κατεῖχε μιά πολυσύνθετη ἰθαγένεια στὰ πλαίσια μιάς βιοτικής κοινότητας που ἀναπτυσσόταν σάν ολότητα. Ἄν δὲν μεταβαλλόταν μαζί μ' αὐτὴ τήν κοινότητα καί δὲν συμεριζόταν τὰ κοινὰ ἐξελικτικὰ της πεπρωμένα, ὁ Η ὡ ι π ο ς θά εξαφανιζόταν ὅπως τὸσα

άλλα είδη που έμειναν στη μέση τού δρόμου.

Η έννοια τής συνεξέλιξης, καί ειδικότερα τής συνδεδεμένης καί αλληλεπιδρώσας εξέλιξης συμβιοτικά σχετισμένων ειδών (συμπεριλαμβανόμενων τών ανθρώπων), προχωράει μακριά στο δρόμο τής αναγνώρισης τής υπερειδικής ενσωμάτωσης σέ μιά συμμερισμένη, εξελισσόμενη κοινότητα. Αλλά θά έπρεπε νά προστεθούν μερικές ακόμα παρατηρήσεις σ' αυτή τή γόνιμη καί δημιουργική αντίληψη. Όχι μόνο τά είδη εξελίσσονται συνδυασμένα καί συμβιοτικά αναμεταξύ τους: τó οικoσύστημα σ τ ó σ ύ ν ο λ ό τ ο υ εξελίσσεται σέ αμοιβαία συγχρονικότητα μέ τά είδη που εμπεριέχει, καί διαδραματίζει τόν ευρύ ρόλο ενός συνόλου σέ σχέση μέ τά μέρη του. Πιό συγκεκριμένα, τήν αυθεντική εικόνα τής εξελικτικής μεταβολής δέν μάς τή δίνει μόνο η συνδεδεμένη ανάπτυξη τών ειδών αλλά επίσης η δομή, υφή καί πολυπλοκότητα τών σχέσεων μεταξύ ειδών, καί θά πρέπει τά στοιχεία αυτά νά συμπεριληφθούν σέ μιά συναρμοστική αντίληψη. Η "γεωμετρία" τών εξελισσόμενων πρός μιά ολοένα μεγαλύτερη πολυπλοκότητα οικoοσυστημάτων θά πρέπει νά τοποθετηθεί εμφανώς στο προσκήνιο τής εξελικτικής εικόνας, άν είναι νά κατανοήσουμε τήν εξέλιξη τών ειδών μ' έναν τρόπο μεστό νόηματος. Πράγματι, η εξελικτική ανάπτυξη είναι **δ ι α ρ θ ω τ ι κ ή** ανάπτυξη καθώς καί ανάπτυξη τών ειδών μέ τίς συνεξελικτικές τους συνάψεις. Ενώ η συμβατική περιγραφή τής βιοτικής εξέλιξης βλέπει τήν "καταγωγή τών ειδών" σάν εμφάνιση καί ανάπτυξη μορφών ζωής από τούς τετραδάχτυλους, γιά παράδειγμα, προγόνους στους οπληφόρους απογόνους, η έννοια τής **ο ι κ ο ε ξ έ λ ι ξ η ς** (γιά νά πλάσουμε έναν όρο που χρειαζόταν από πολύ καιρό) διευρύνει σημαντικά αυτή τήν περιγραφή καί τής δίνει ένα προκλητικά δημιουργικό νόημα.

Στήν περίπτωση μας τó νόημα πηγάζει από τήν εξελικτική ώθηση τών οικoοσυστημάτων πρός μιά διαρκώς μεγαλύτερη ποικιλία καί πολυπλοκότητα – αλλά όχι μ ό ν ο σάν σταθεροποιητική λειτουργία. Υπάρχει μιά σχεδόν μεταφυσική έννοια μέ τήν οποία η μεγαλύτερη ποικιλία καί πολυπλοκότητα έχει τó κοινωνικό της ανάλογο στις σύγχρονες αντιλήψεις μας γιά τήν ελευθερία. Η ελευθερία

μέ την πιό αρχέγονη μορφή της είναι ήδη παρούσα στον αυτοπροσανατολισμό τής ζωής σάν τέτοιας, καί ειδικότερα στην ενεργό προσπάθεια κάθε οργανισμού να ε ί ν α ι ο εαυτός του καί νά α ν τ ι σ τ α θ ε ί σέ οποιοσδήποτε εξωτερικές δυνάμεις που αλλοιώνουν τήν ταυτότητά του. Μέσα σ' αυτή τήν αυτοκατευθυνόμενη διαδικασία κινητικότητας καί ερεθιστικότητας βρίσκονται οι εμβρυώδεις μορφές τής αισθητηριακής αντίληψης, τής εξέλιξης ενός νευρικού συστήματος, μιάς στοιχειώδους υποκειμενικότητας, καί τής νοητικοποίησης που αποφέρει τή σκέψη, τή συνείδηση καί τήν ενδοσκοπική θέληση. Όχι πως η ανθρωπότητα σημαδεύει τό αποκορύφωμα καί τήν κατάληξη τής εξέλιξης τής θέλησης. Μιά τέτοια ανθρωπομορφική έπαρση αρνείται τήν κρυφή αυτονομία τού κυττάρου η οποία ξεσπάει μέσα στους πολυκύτταρους οργανισμούς μέ τή μορφή τού καρκίνου, τή "σοφία τού σώματος" (για νά χρησιμοποιήσουμε τήν έκφραση τού Γουόλτερ Κάννον) που μάς πληροφορεί για τό "σθένος" καί τήν "α-σθένειά" μας, καί τήν αμίλητη γλώσσα τού αισθήματος που μάς υπενθυμίζει πως ανήκουμε στην όλη κοινότητα τής ζωής. Είτε είναι φυσικοχημική, είτε νευρολογική, είτε ανθρώπινα εγκεφαλική, η επιλογή πάντα υπάρχει στό οργανικό, έστω καί μόνο σάν αποτέλεσμα τής μεταβολικής δραστηριότητας τής αυτοσυντήρησης — ενός κρίσιμου χαρακτηριστικού τής ζωής. Άμα γίνει αντιληπτός μέ τέτοιο τρόπο, κάθε οργανισμός είναι μέ μιά έννοια "βουλευτικός", ακριβώς όπως είναι "επιλεκτικός" στην ικανοποίηση τών αναγκών του καί "σκοποθηρικός" στη διαίωνιση τής ευζωίας του. Μεταστοιχειώνει, οσοδήποτε αμυδρά, τό θεμελιώδες χαρακτηριστικό τής αυτοσυντήρησης, που τόν κατατάσσει στις έμβιες μορφές, σέ μιά ικανότητα νά ε π ι λ έ γ ε ι μεταξύ διαζευκτικών δυνατοτήτων που ευνοούν τήν επιβίωσή του — όχι απλώς νά αντιδρά στά ερεθίσματα σάν καθαρά φυσικοχημικό σύνολο.

Αυτή η αμυδρή εμβρυώδης ελευθερία επιτείνεται από τόν αυξανόμενο πλούτο τής οικολογικής πολυπλοκότητας που βρίσκεται μπροστά στην εξελισσόμενη ζωή σέ συγχρονικότητα μέ τά εξελισσόμενα οικοσυστήματα. Η διαμόρφωση δυνατοτήτων, η οποία συμπορεύεται μέ τή διαμόρφωση ποικιλίας καί τό αυξανόμενο πλήθος τών εναλλακτικών λύ-

σεων που αντικρίζουν την εξέλιξη των ειδών, ανοίγει πιά νωπά και πιά δημιουργικά μονοπάτια για την οργανική ανάπτυξη. Η ζωή δέν είναι παθητική μπροστά σ' αυτές τις δυνατότητες εξέλιξης της: κατευθύνεται ενεργά πρός αυτές στά πλαίσια μιάς συμμερισμένης διαδικασίας αμοιβαίας παρακίνησης, εξίσου αναμφισβήτητα όπως δημιουργεί και αποικίζει ενεργά τις οικολογικές φωλιές που γαλουχούν μιά τεράστια ποικιλία έμβιων μορφών στην πολυσύνθετη βιόσφαιρά μας. Αυτή η εικόνα τής ενεργού, τής πραγματικά μαχόμενης ζωής δέν χρειάζεται για νά εξηγηθεί κανένα μυστικιστικό εγγελιανό "Πνεύμα" ή ηρακλίτειο Λόγος. Η δραστηριότητα και η προσπάθεια έχουν προϋποτεθεί στον ίδιο μας τον ορισμό τού μεταβολισμού, στό γεγονός ότι η μεταβολική δραστηριότητα έχει ανάλογο εύρος μέ την έννοια τής δραστηριότητας σάν τέτοιας και προσδίδει σέ κάθε οργανισμό μιά ταυτότητα, θά λέγαμε έναν υποτυπώδη "εαυτό". Η ποικιλία και η πολυπλοκότητα επιπροσθέτουν τή διάσταση των διαφορισμένων εναλλακτικών λύσεων και δρόμων στό απλό γεγονός τής επιλογής — και, σέ συνδυασμό μέ τήν επιλογή, τό στοιχειώδες γεγονός τής ελευθερίας. Γιατί η ελευθερία έχει νόημα μόνο στό μέτρο που υπάρχουν δυνατότητες επιλογής οι οποίες μπορούν νά ακολουθηθούν χωρίς βλάβη, και που οι πρωταγωνιστές δέν συναντούν περιορισμούς στό δημιουργία και επιδίωξη αυτών των δυνατοτήτων.

Άμα γίνει αντιληπτή μέ τέτοιο τρόπο, η ελευθερία στην πιά εμβρυώδη μορφή της είναι επίσης συνάρτηση τής ποικιλίας και τής πολυπλοκότητας, ενός "βασίλειου τής αναγκαιότητας" που απωθείται και συρρικνώνεται από ένα αυξανόμενο και διευρυνόμενο πλήθος εναλλακτικών λύσεων απέναντι στην τυραννία τής λέξης "πρέπει". Ο εξαναγκασμός μαραίνεται κάτω από την πύρινη λάμψη τής ευκαιρίας και των διαρκώς περισσότερο διαφορισμένων δυνατοτήτων που συμπορεύονται μέ την ποικιλία. Γιατί η ελευθερία δέν είναι τίποτα άν δέν είναι πλουραλιστική ως πρός τούς ορίζοντες που ανοίγει στη ζωή, άν δέν είναι πραγματικά ένα πλήθος διαφορετικών κατευθύνσεων για την εξέλιξη. Μέ μιά ορισμένη έννοια κάθε είδος είναι υπόλογο στόν εαυτό του για την ίδια του την ανάπτυξη — ή εξαφάνιση. Τό αναπόφευκτο μπορεί βέβαια νά πέσει

πάνω μας κατακλυστικά με τή μορφή τυχαίων και εξωτερικών παραγόντων, όπως υποδεικνύουν οι τρέχουσες θεωρίες για τούς μεσοζωικούς αποδεκατισμούς εξαιτίας αστεροειδών, αλλά τό γεγονός παραμένει ότι κάθε είδος μπορεί νά συμβάλει στην ίδια του τήν ανάπτυξη ή παρακμή με τόν τρόπο που "επιλέγει" νά εξελιχθεί (μέ τήν πολύ πλατιά έννοια που έδωσα στην "επιλογή"), δηλαδή μέ τούς δρόμους που τού ανοίγει ο οικολογικός του περίγυρος και τόν βαθμό συμμετοχής τού ίδιου στό νά ακολουθηθεί ένας δρόμος σέ διάκριση από έναν άλλο. Η εξέλιξη δέν είναι "τυφλή" ή "βουβή" και τό παρελθόν της είναι πάντοτε μέρος τού παρόντος της, όπως πιστοποιεί η ύπαρξη, ή μάλλον η κρίσιμη σπουδαιότητα, αρχέγονων βιοτών σάν τά κυανοπράσινα φύκη. Μέ τήν αυξανόμενη ποικιλία και πολυπλοκότητα οι έμβιες μορφές γίνονται πιό "βουλητικές", όχι μόνο μέ τήν έννοια ότι υπάρχει ευρύτερο φάσμα επιλογών και όντως γίνονται περισσότερες επιλογές, αλλά κι επειδή η λέξη "πρέπει" ως έκφραση εξαναγκασμού γίνεται λιγότερο πιεστική και αντίστοιχα επιτείνεται η δραστηριότητα και "βουλητικότητα" τής ζωής — τό *n i s u s* της, για νά χρησιμοποιήσουμε έναν φιλοσοφικά αξιοσέβαστο λατινικό όρο.

Εδώ η ανθρωποκεντρικότητα δέν έγκκειται στην αναδρομική ανάγνωση λέξεων όπως η "βούληση", η "επιλογή" και η "ελευθερία" μέσα σ' έναν φυσικό κόσμο που φαίνεται νά ξεφεύγει από τό βεληνεκές αυτής τής ορολογίας, αλλά μάλλον στην προβολή τής μοναδικά ανθρώπινης σημασίας της στίς θεωρούμενες "βουβές" βιοτές που μάς περιβάλλουν. Χάνουμε μέ γοργό ρυθμό τήν ικανότητα νά δουλεύουμε μέ διαβαθμίσεις τής σκέψης ή μέ μία γλώσσα που διέπεται από τή διαλεκτική τής συνέχειας. Η καθημερινή ζωή και ο δυαδικός αριθμός τής κυβερνητικής μάς βάζουν στόν πειρασμό νά συντέμνουμε τά νοήματα, νά αμβλύνουμε τίς αποχρώσεις και λεπτές διακρίσεις που υπάρχουν στή ροή τής πραγματικότητας. Έτσι μιλάμε διαρκώς περισσότερο για "μεταβολή" αντί για "ανάπτυξη", λές και η μηχανική κίνηση και η ενεργητική είναι έγκυρα υποκατάστατα τής οργανικής εξέλιξης — τής δικής μας ή τού κόσμου που μάς περιβάλλει. Οι κακές συνήθειες μάς κάνουν απρόσιτη τήν πραγματικότητα και μάς εκτρο-

χιάζουν από τὰ μονοπάτια τῆς βαθιάς ἐπίγνωσης καί τῶν λεπτῶν αποχρώσεων. Αὐτός ὁ εκβαρβαρισμός τοῦ ἀνθρώπινου "εαυτοῦ", που ἀρνεῖται μίαν ἐξωανθρώπινη ἀτομικότητα καί υποκειμενικότητα, φθεῖρει τὴν ἰκανότητά μας γιὰ μιά συμβαδίζουσα διάκριση καὶ συνένωση διαβαθμίσεων μιάς ἀνάπτυξης σ' ἓνα συναρμοσμένο συνεχές. Γινόμαστε καθ' ἕξη ἀναγωγικοὶ καί ἀπλουστευτικοὶ στὴ συλλογιστικὴ μας τύπου "εἶτε... εἶτε", στὴ συλλογιστικὴ τῆς διαχωριστικῆς ταξινόμησης — ἡ ὁποία εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ βάνουσου κατακερματισμοῦ που σημαδεύει τὸν σύγχρονο κόσμο.

Ἡ υποτυπώδης "βούληση", "ἐπιλογή" καί "ἐλευθερία" σίγουρα δὲν εἶναι ἡ ἀνθρώπινη "βούληση", "ἐπιλογή" καί "ἐλευθερία". Ἀμα τίς ἀντιπαραβάλλουμε, χωρίζονται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τῆς ἀνθρωπότητας νὰ συμβολίζει, νὰ διατυπώνει, νὰ θεσμοποιεῖ σχέσεις συγκροτῶντας αὐτὸ που ἀποκαλοῦμε "κοινωνία" σὲ διάκριση ἀπὸ τίς αὐθόρμητα σχηματισμένες βιοτικές κοινότητες, κι ἐπίσης ἀπὸ τίς ἰκανότητες ἐργασίας καί ἐγκεφαλικῆς δραστηριότητας που ὑπάρχουν σὲ ἀμυδρὴ μόνον μορφή στὰ περισσότερα εἶδη ζώων. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ὅπως κάθε κυοφορούμενο ἀνθρώπινο ἔμβρυο μᾶς υπενθυμίζει ὅτι τὸ εἶδος μας δὲν ξεκινᾷ ολότελα σχηματισμένο σ' αὐτὸ τὸν κόσμο κι ὅτι ἡ ἱστορία βρίσκεται πίσω ἀπὸ κάθε ἀρχὴ καί κάθε τέλος, ἔτσι ἀκόμα καί ὁ "εαυτός", τὸ πολῦτιμο αὐτὸ διάδημα τοῦ κοσμικοῦ ἀστού που βγάζει τὸ ἐγὼ του γιὰ παρέλαση στὰ πεζοδρόμια τῶν μεγάλων μας πόλεων, κουβαλᾷ στὰ παπούτσια του τὸν "βόρβορο" τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Κάτι που δὲν σημαίνει ὅτι οἱ κοινωνικὲς ἐννοίαις μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν σὲ φυσικὲς κατηγορίες — ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι εἶναι ἐξελικτικὰ ἀποτελέσματα, μὲ τὴ σπερματικὴ τους καταγωγή ἐξίσου ἐμβαπτισμένη στὸ φυσικὸ κόσμο ὅπως καί στὸν ἀνθρώπινο. Τὰ "γεγονότα τῆς ζωῆς" εἶναι στὴν πραγματικότητα **δ ι ε ρ γ α σ ι ε ς** καί δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαλλαγμένα ἀπὸ ὀργανικότητα ἀπ' ὅσο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κύτταρα.

Οἱ ἀξίες ἐπίσης δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαλλαγμένες ἀπὸ ὀργανικότητα ἀπ' ὅσο τὰ "γεγονότα τῆς ζωῆς". Ἀλλὰ ὁ "βόρβορος", που ἔκανε τὸν Σάρτρ νὰ φρικιά γιὰ τίς φυ-

σικές ρίζες τής κοινωνίας, αποτελεί τό υλικό γιά ένα ιδιαίτερο διάδημα. Κατά τόν Σάρτρ, ο οποίος ακολουθούσε τήν παραδοσιακή δυτική αντίληψη γιά μιά φύση που διέπεται από αδυσώπητη νομοτέλεια, η οργανικότητα σήμαινε αναγκαιότητα — μιά “φειδωλή” φύση, τόν “εξαναγκασμό” τού σώματος, τό “παράλογο” αναπόφευκτο τού θανάτου, τή “φυλάκιση” τής ελευθερίας από τήν “αναγκαιότητα”. Έχω υποστηρίξει αλλού ότι είναι ακριβώς μιά γόνιμη φύση που σήμερα πεθαίνει κάτω απ’ τούς εξαναγκασμούς μιάς βάνουσα αντιοικολογικής κοινωνίας<sup>3</sup>. Ο καρτεσιανισμός, μέ τούς άτεγκτους δυϊσμούς του μεταξύ νού και σώματος, δέν περιορίζεται μόνο στους Γάλλους αλλά τούς καταθλίβει βαθύτερα από τούς άλλους. Οι αξίες που γίνονται αντιληπτές ως αυστηρά εγκεφαλικό προϊόν έρχονται σέ αντίθεση μέ τήν ανάγκη γιά αντικειμενικές ρίζες. Μέ άλλα λόγια χρειάζονται επικύρωση από μιά χειροπιαστή πραγματικότητα, όχι μόνο από μιά ιδιότροπη και άστατη “συναινέση” που παίρνει τήν κακοηθέστερη μορφή της μέ τίς “σφυγμομετρήσεις τής κοινής γνώμης” — ένα χυδαίο είδος ψυχολογικής πολιτικής, βασισμένο στή χειραγώγηση τών μαζικών μέσων ενημέρωσης, που είναι η ίδια η άρνηση ενός βιώσιμου κοινού και ενός κριτικού κοινωνικού συνόλου. Οι τύχες ορισμένων βδελυρών πρακτικών σάν τή θανατική ποινή πιστοποιούν τό γεγονός ότι η ρυθμισμένη από τό κράτος δολοφονία, καθοδηγούμενη από μιά δημοκρατία ηλιθίων, δέν μπορεί νά αποτελέσει θεμέλιο μιάς ηθικής που νά έχει έστω και τό απειροελάχιστο ίχνος αυτοσεβασμού.

Τό γεγονός ότι η ανθρώπινη φύση μπορεί νά κάνει τή φύση νά φαίνεται “τυφλή”, “βουβή”, “σκληρή” και “φειδωλή” αποδεικνύεται από τίς τύχες τού φυσικού κόσμου υπό τήν επιτήρηση τού ανθρώπινου νού — γιά νά μη μιλήσουμε γιά τή μοίρα του στά ανθρώπινα χέρια. Ο “διαλεκτικός υλισμός” τού μαρξισμού μέ τήν άκριτη αντίληψή του γιά τήν οργανική “νομοτέλεια” που, προεκτεινόμενη στήν κοινωνία, έδωσε στόν Στάλιν και στό σινάφι του τήν εξουσιοδότηση νά διαπράξουν τά φρικιαστικότερα εγκλήματα πρós όφελος τών “υπέρτατων συμφερόντων τής ιστορίας”, ή τό χιτλερικό ήθος αίματος-και-εδάφους που αξίωσε βάνουσα δεκαδες εκατομμύρια ζωές στά πεδία τών μαχών



καί στά στρατόπεδα συγκέντρωσης — αυτά αρκούν γιά νά εμπνεύσουν περίσκεψη, επιφυλακτικότητα καί απομάκρυνση από κάθε αυστηρά φυσιοκρατική ηθική. Καί ὄντως ἔτσι συνέβη στό πρῶτο μισό τοῦ αἰῶνα μας, ὅταν οἱ λαμπρότεροι στοχαστές μας απέφυγαν τή φυσική φιλοσοφία κάθε μορφῆς καθώς καί τόν ηθικό σχετικισμό τοῦ θετικισμοῦ<sup>4</sup>.

Ὡστόσο ἡ φυσική φιλοσοφία, μέ τή στενή ἔννοια τοῦ ὄρου, συχνά σημαδεύεται ἀπό μυθικούς ἀρχαϊσμούς στό ἓνα ἄκρο καί μηχανιστικό ἐπιστημονισμό στό ἄλλο, κι ἐπομένως δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τήν οἰκοφιλοσοφία. Ἡ φυσική φιλοσοφία ἔχει τήν τάση νά υπογραμμίζει τόν ηθικό ἐξαναγκασμό, μιᾶ ἐνότητα μέ τό φυσικό κόσμον ἡ ὁποία παγιώνεται ἀπό μιᾶ αυστηρή προσήλωση στήν ἰδέα τοῦ “φυσικοῦ νόμου” — ἡ ἀκαμπτη Ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων που ζυγιάζει μαζί μέ τή Δίκη τό προαποφασισμένο πεπρωμένο τῆς ζωῆς, εἴτε ὡς διαλεκτικό τ ἔ λ ο ς εἴτε ὡς ηθική “ποινή” γιά τίς “ἀδικίες” του εἶναι. Ἡ οἰκοφιλοσοφία ἀναπτύσσεται μέ βάση τά πλούσια θρεπτικά συστατικά τῆς ἐλευθερίας: τόν αὐθορμητισμό, τήν ποικιλότητα, τή γονιμότητα καί τή δημιουργικότητα τῆς φύσης, ἰδιαίτερα μέ τήν οἰκοσυστημική μορφή της. Ἡ παραδοσιακή φυσική φιλοσοφία ὑπῆρξε σχεδόν πάντα ἰμπεριαλιστική: τό εὐαγγέλιό της περί ολότητας τοποθετεῖ τήν κοινωρία καί τή φύση ὑπό τό κοινόν “ἰμπέριουμ” τοῦ “Ἐνός” ἢ τόν καταληκτικό στόχο ἐνός “Ἀπόλυτου” πρὸς τό ὁποῖο συγκλίθουν μεγαλοπρεπῶς ὅλα τά νήματα τῆς ἱστορίας. Ἡ οἰκοφιλοσοφία δέν ἔχει καμιά κλειστή οὔτε, πολύ περισσότερο, προκαθορισμένη κατάληξη· δίνει ἔμφαση σέ μιᾶ διαλεκτική διαβαθμίσεων που γεφυρώνει τίς φάσεις τῆς ἱστορίας ἀλλά ποτέ δέν τίς ἀνάγει σ’ ἓνα ἀδηφάγο Πνεῦμα, θεότητα, λ ὅ γ ο καί ὅλες τίς “ποιητικές αἰτίες” που ἔχουν οδηγήσει στήν ἐμφάνιση τοῦ φιλοσοφικοῦ δυσμοῦ. Ἡ διεργασιακή της ὀπτική ποτέ δέν ἀγνοεῖ μέσα στή φυσική ἱστορία τίς διακρίσεις που ἐναρμονίζουν τό ἀνόργανο μέ τό ὀργανικό, τό βιοτικό μέ τό κοινωνικό καί τό κοινοτικό μέ τό ἀτομικό — κοντολογίης τίς διαβαθμίσεις που διαμορφώνουν μᾶλλον ἓνα πλούσια συναρθρωμένο συνεχές παρά μιᾶ μονυτή καί ἀχρωμη συνέχεια.

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ εἰκόνα μιᾶς διεργασιακῆς φύσης, μέ τίς ἐνοποιητικές της ἔννοιες τῆς δημιουργικότητας, τῆς

αλληλοβοήθειας και μιάς ελευθερίας που γεννιέται από τόν αυτοπροσανατολισμό τής ζωής, μπορεί νά αποτελέσει τό υπόβαθρο γιά τή διατύπωση μιάς αντικειμενικής ηθικής. Κάτι που δέν σημαίνει ότι η φύση είναι "ηθική" μέ τήν ανθρώπινη έννοια ενός συνειδητού αυτοελέγχου ή αυτοαξιολόγησης. Η φύση δέν είναι ούτε "σκληρή" ούτε "σπλαχνική", ούτε "καλοκάγαθη" ούτε "κακόβουλη", ούτε "ευγενική" ούτε "τραχιά". Καί παρόμοια δέν είναι "ιεραρχική" είτε "εξισωτική", "καταδυναστευτική" είτε "δημοκρατική", "εκμεταλλευτική" είτε "αγαθοεργός". Οι τέτοιου είδους ανθρωπομορφικές αναγνώσεις ενός φυσικού ήθους είναι στήν καλύτερη περίπτωση ρομαντικές ή, στή χειρότερη, θέτουν μιά μυθική αντίληψη τής φύσης στήν υπηρεσία ολοκληρωτικών πολιτικών ιδεολογιών. Ήδη λυγίσαμε κάτ'ω απ' τό βάρος τού μύθου πως η φύση έχει μιά "οικονομία" που επικυρώνει τά πάντα απ' τόν οικονομικό φιλελευθερισμό μέχρι τή σοσιαλιστική σχεδιοποίηση μέ τίς αντίστοιχες ιδεολογίες τους τού κοινωνικού δαρβινισμού και τού διαλεκτικού υλισμού.

Πράγματι, άν θέλουμε νά κυριολεκτήσουμε, η κοινωνία είναι ανθρώπινο φαινόμενο, όχι φυσικό. Η ανθρώπινη κοινωνική ζωή είναι ένας αστερισμός σαφώς προσδιορισμένων θεσμών που δέν έχουν τό ανάλογο τους στή φύση — μοναρχίες, αβασίλευτες πολιτείες, δημοκρατίες, νομοθετικά σώματα, δικαστήρια, αστυνομικοί και στρατιωτικοί οργανισμοί κλπ., που διαφέρουν από τίς φυσικές κοινότητες όχι μόνο εξαιτίας τής φαινομενικής πολυπλοκότητάς τους αλλά κι εξαιτίας τής έκδηλης σκοπιμότητάς τους. Οι θεσμοί αυτοί είναι προϊόντα τής ανθρώπινης θέλησης και σκοποθηρίας, προϊόντα ευκρινέστατων επιδιώξεων, τών οποίων οι απόρροιες επιπροστίθενται σέ οιονεί βιολογικές μορφές όπως η ανθρώπινη οικογένεια και οι ρόλοι που σχετίζονται μέ τό φύλο. Άν η σωματική ικανότητα ή ακόμη η πνευματική ευστροφία (όπως θά ήθελε νά μάς κάνει νά πιστέψουμε η Τζέην Γκούνταλ-Λάγουικ στίς μελέτες της γιά τήν "ιεραρχία" τών χιμπατζήδων) δημιούργησε κάποιο είδος διαβαθμιστικού συστήματος στόν κόσμο τών ζώων, εμείς και πάλι θά χρειαζόμασταν κατεπειγόντως μιά λέξη διαφορετική από τήν "ιεραρχία" γιά νά εξηγήσουμε τά διαβαθμιστικά συστήματα στόν ανθρώπινο κόσμο. Μόνο

η ανθρώπινη κοινωνία μπορούσε να τοποθετήσει έναν παράφρονα σάν τόν Καλιγούλα στην κορυφή τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έναν ανεγκέφαλο βλάκα σάν τόν Λουδοβίκο ΙΣΤ' στο θρόνο τής Γαλλίας, μιάν απλοϊκή συνωμοτίσσα σάν τή Μαρία στην αυλή τής Σκωτίας, καί έναν μαζικό δολοφόνο σάν τόν Στάλιν στο Κρεμλίνο τής Ρωσίας. Αυτά τά άτομα μέ τήν τεράστια ισχύ δέν ήταν προϊόντα κάποιων ιδιαίτερων χαρισμάτων – σωματικών ή πνευματικών – που τά ανέβασαν σέ θέσεις ηγετικής κυριαρχίας' ήταν δημιουργήματα θεσμών, τών εσκεμμένα επινοημένων, ανθρωπογενών δομών που μπορούμε κατά περίπτωση νά χαρακτηρίσουμε ως πολιτικές, οικονομικές ή κοινωνικές – αλλά οπωσδήποτε όχι οργανικές. Απέκτησαν δύναμη, συχνά πολύ καταπιεστικού χαρακτήρα, όχι εξαιτίας τών οποιωνδήποτε οφθαλμοφανών ικανοτήτων τους, αλλά μάλλον διαμέσου τελείως τεχνητών μηχανισμών ή θεσμών που υπάρχουν αποκλειστικά καί μόνο στις ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις. Κάτι που σημαίνει ότι, ενώ κάθε κοινωνία – ένα ανθρώπινο δημιούργημα μέ όλα τά ιεραρχικά του στολίδια – είναι οπωσδήποτε μιά κοινότητα, η κάθε κοινότητα δέν είναι αναγκαστικά μιά κοινωνία<sup>5</sup>.

Γιά τόν ίδιο λόγο θά έπρεπε νά είναι αρκετά σαφές ότι η φύση μπορεί νά αποτελεί ένα πεδίο γιά τή διάπλαση τής ανθρώπινης ηθικής χωρίς νά είναι καί η ίδια ηθική μέ τή συνήθη ανθρωπομορφική έννοια τού όρου. Εννοώ ότι ακριβώς όπως υπάρχει μιά διαβαθμισμένη συνέχεια ανάμεσα στις φυτικοζωικές κοινότητες καί τήν ανθρώπινη κοινωνία, υπάρχει καί μιά διαβαθμισμένη συνέχεια ανάμεσα στή φυσική αλληλοβοήθεια καί τήν ανθρώπινη ηθική. Καθένα από τά δύο δέν μπορεί νά αναχθεί στο άλλο. Τό καθένα τους χωρίζεται από τό άλλο μέ μιά αφθονία φάσεων καί περίπλοκα συναρμοσμένων "σταδίων" όπου το ένα αναδύεται από τό άλλο χωρίς νά υπάγονται αμοιβαία τό ένα στο άλλο. Ακριβώς όπως ο ανόργανος κόσμος γίνεται τό έδαφος τού οργανικού καί μάλιστα τόν διαποτίζει στο βαθμό που όλες οι έμβιες μορφές αποτελούνται από στοιχεία καί μή ζώσες μοριακές δομές, έτσι καί ο οργανικός γίνεται τό έδαφος τού κοινωνικού καί τόν διαποτίζει στο βαθμό που τά ανθρώπινα όντα είναι θηλαστικά, ή μάλλον, όπως έχει υπογραμμίσει ο Πώλ Σέπαρντ, παλαιολιθικά

πρωτεύοντα που ζούν σ' έναν έντονα τεχνητό κοινωνικό κόσμο. Αυτή η διαβαθμισμένη εξέλιξη από τό οργανικό πρὸς τό κοινωνικό δέν συντελείται μόνο μέσω μίας επιπρόσθεσης θεσμικών δομών που οριοθετούν ξεκάθαρα τήν ανθρώπινη κοινωνία σέ σχέση μέ τίς φυτικοζωικές κοινότητες· συντελείται καί ιδεολογικά στό μέτρο που οι κανόνες συμπεριφοράς, οι ηθικές αξίες καί τά πρότυπα πεποιθήσεων συμμερίζονται μιά στενή σχέση μέ τά φυσικά γεγονότα χωρίς νά μπορούν αναγκαστικά νά αναχθούν σ' αυτά. Είμαστε κοινωνικά ὄντα μέσα σ' έναν φυσικό περίγυρο ὅταν αισθανόμαστε καί σκεφτόμαστε, ακριβῶς ὅπως είμαστε κατ' ἐξοχήν γονικά πλάσματα σέ θηλαστικό σώμα ὅταν φροντίζουμε καί γαλουχοῦμε τά μικρά μας. Καμία ἀπό τίς δύο αὐτές ιδιότητες δέν μπορεί νά διαλυθεῖ μέσα στήν ἄλλη, ἔχουν καί οι δύο τους μιά ξέχωρη πληρότητα ἀπό μόνες τους. Ἀλλά ὅσο διαβαθμισμένη, διαμεσολαβημένη καί συναρθρωμένη κατὰ φάσεις κι ἂν εἶναι ἡ σύνδεση ἀναμεταξύ τους, ἡ σύνδεση αὐτή πάντοτε ὑπάρχει. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἡ φύση εἶναι πάντοτε τό ἔδαφος τῆς κοινωνίας — τόσο στά κελεύσματα τῆς γιά σύμπραξη, πέρα ἀπ' ὅλες τίς θεσμικές δομές, ὅσο καί στά ἐρεθίσματα, τίς παρορμήσεις καί τίς παροτρύνσεις τῆς πρὸς τή νοητικοποίηση καί τή συνείδηση.

Αὐτές οι προκαταρκτικές ἐπισημάνσεις ἔπρεπε νά υπογραμμιστοῦν ὥστε νά μπορούμε νά προχωρήσουμε λιγότερο ἐπιφυλακτικά καί περισσότερο διαλογιστικά στή σφαῖρα τῆς οικολογικής ἠθικῆς. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ αὐτοσυντήρηση, ἡ κοινότητα κι ἕνα ἐμβρυώδες εἶδος ἐλευθερίας βρίσκονται τόσο κοντά στόν πυρήνα τοῦ οργανικοῦ καί τοῦ ἐξελικτικοῦ μέσα στή φύση, καί ὅτι ἡ φύση μέ δεδομένες τίς προκαταρκτικές μας ἐπισημάνσεις, βρίσκεται τόσο κοντά στόν πυρήνα τοῦ κοινωνικοῦ, εἶναι πολύ ἐμφανές γιά νά ἀγνοηθεῖ. Σκιαγράφησα τήν εἰκόνα μίας ἀεικίνητης καί ἀκατάπαυστα ἐξελισσόμενης φύσης μέ μιά τάση πρὸς τήν ποικιλότητα, βαθμούς πληρότητας καί ἀλληλοβοηθητικά διακριτικά γνωρίσματα που βρίσκονται σέ διάσταση μέ μίαν έντονα ἱμπεριαλιστική δυτική παράδοση βασισμένη σέ σκληρούς ἀνταγωνισμούς καί μιά αἴσθηση "ετερότητας" διαποτισμένη ἀπό ἐχθρότητα. Τό βῆμα ἀπό τόν φυσικό αὐθορμητισμό, γονιμότητα καί ἀλ-

ληλοβοήθεια στην ανθρώπινη σκοπιμότητα, δημιουργικότητα και συνειδητή συνεργασία είναι ποιοτικά καθοριστικά για να αναγνωριστεί στην ανθρωπότητα ό,τι τής αξίζει. Αλλά αυτές οι ανθρώπινες μορφές συμπεριφοράς και η ικανότητα τής ανθρωπότητας για νοητικοποίηση δεν στερούνται σπερματικότητας. Δεν εμφανίστηκαν απ' τις πρώτες αρχές και πρέπει να τοποθετηθούν μέσα στην οργανική εξέλιξη. Τις παραποιούμε όταν ανάγουμε τό κοινωνικό στό φυσικό μέ τόσο ολοσχερή τρόπο ώστε η αποσαφήνισή τους ν' ανήκει μάλλον στη γενετική – η "ηθικότητα του γονιδίου" του Ε.Ο. Γουίλσον – παρά στην οικολογία.

Η υπερβολή τείνει να περιορίσει κάθε αντίδραση προς τη δυτική παράδοση του δυισμού στό προκρούστειο κρεβάτι μιάς εξίσου ακραίας μονομέρειας, έτσι που η "ανηθικότητα" (διάβαζε: "σκληρότητα") τής φύσης χρειάζεται να μεγαλοποιείται μέσω μιάς "γενετικής ηθικότητας" που αντιπαραθέτει στη μιά λαθεμένη απάντηση μιάν άλλη. Η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία συνηγορεί υπέρ τής δυνατότητας να ξανσαντικρίσουμε τή φύση μέ τρόπο που αναγνωρίζει τή διαφορά δίχως να αρνείται τή συνέχεια, που αποκρίνεται στην υπερβολή μέ μιά αίσθηση ισορροπίας, που απορρίπτει τή γενετική ηθική δίχως να απορρίπτει μιάν οργανισμική ηθική. Αυτές οι ορολογικές διακρίσεις δεν είναι απλώς διαφορές απόχρωσης. Θέτουν κεφαλαίωδη ζητήματα όσον αφορά τόν εξαιρετικά προβληματικό τρόπο μέ τόν οποίο αντιλαμβανόμαστε τή σύνδεση μεταξύ φύσης και κοινωνίας. Πολλοί καλοπροαίρετοι κοινωνικοί οικόλογοι εξακολουθούν να ασπάζονται τό δυτικό μύθο ότι η ιεραρχία, γιά παράδειγμα, είναι απλώς ένας τρόπος **δ ι ε υ θ έ τ η σ η ς** τής κοινωνίας, πράγμα που σημαίνει ότι χωρίς διαβάθμιση ή σχέσεις κυριαρχίας-υποταγής η οποιαδήποτε ζωική κοινότητα, από ένα τσούρμιο πουλερικών μέχρι μιά αγέλη μπαμπούνων, θά βυθιζόταν σέ καταστρεπτικό χάος. Ίσως – αλλά πρόκειται γιά ένα πολύ αμφίβολο "ίσως" όταν αυτή η νοοτροπία "αγέλης μπαμπούνων" καθολικεύεται σέ τέτοιο βαθμό ώστε να χρησιμοποιείται γιά νά εξηγήσει τήν ανθρώπινη συμπεριφορά, στό πρώιμα βέβαια στάδιά τής. Άν ο σύγχρονος "πολιτισμός" αποτελεί κάποιου είδους οδηγό γιά τό ανθρωπολογικό παρελθόν, θά μπορούσε νά θεωρηθεί ως ένα συντριπτικό επι-

χείρημα ενάντια στις αρετές τής ιεραρχίας η οποία, σήμερα ακόμα περισσότερο απ' όσο σέ παλαιότερες ιστορικές περιόδους, φέρνει τό είδος μας στό χείλος τού αφανισμού.

Αλλά τό ενοχλητικότερο είναι η επιφανειακότητα αυτής τής ηθολογίας τής "αγέλης μπαμπούινων" όταν τοποθετηθεί κάτω απ' τό κριτικό διερευνητικό φώς τών ανθρωπολογικών γεγονότων. Τό κορδωμένο δεσποτικό αρσενικό τής βικτωριανής κουλτούρας θά ήταν πιθανότατα μιά κοινωνικά αποδιοργανωτική δύναμη στις κοινότητες τών πρωτόγονων ορδών καί τών πρώτων φυλών. Καί πραγματικά υπάρχει πλήθος ενδείξεων ότι όπου εμφανίστηκε καί καταπάτησε τίς έντονα εξισωτικές συμβάσεις τής αρχέγονης κοινωνίας, εξαλείφθηκε συστηματικά. Οι Ινδιάνοι Χόπι, οι Εσκιμώοι Ιχαλμιούτοι καί πολλοί τέτοιοι λαοί διαρθρωμένοι σέ ορδές καί φυλές έδιναν έμφαση στις αρετές τής συγκρατημένης συμπεριφοράς, τής περιστολής τού ανταγωνισμού καί μιάς ανοιχτόκαρδης ταπεινοφροσύνης στην αναμεταξύ τους συμπεριφορά. Σάν πολιτισμοί που ευνοούσαν έναν εξισωτικό διαμοιρασμό τής ισχύος, έβρισκαν ανυπόφορο τόν μεγαλορρήμονα κομπασμό τών γηγενών μεγαλομανών. Ο Φάρλεϊ Μόγουατ εξιστορεί τήν περίπτωση ενός Ιχαλμιούτου σαμάν ο οποίος, έχοντας μολυνθεί από τίς πολυάριθμες επαφές του μέ λευκούς, απέκτησε ειδεχθή ιδιοκτητικά αισθήματα απέναντι σέ αντικείμενα κι ακόμα, όπως φαίνεται, απέναντι στις συζύγους τών αρσενικών μελών τής ίδιας του τής κοινότητας, καί τόν οποίο απλούστατα σκότψαν όταν όλες οι προσπάθειες γιά διόρθωση τής συμπεριφοράς του αποδείχθηκαν άκαρπες<sup>6</sup>. Η ιστορία αυτή, όπως καί πολλές παρόμοιες που αναφέρθηκαν από ανθρωπολόγους, δέν αποτελεί μόνο μαρτυρία ενάντια στις προκαταλήψεις τής ηθολογίας τής "αγέλης μπαμπούινων" δημιουργεί ακόμα έντονες αμφιβολίες γιά τήν ταύτιση τής ιεραρχίας μέ τήν κοινωνική σταθερότητα, που έχει γίνει κοινός τόπος τής σύγχρονης κοινωνικής σκέψης<sup>7</sup>.

Ο ισχυρισμός πως η ριζοσπαστική κοινωνική οικολογία επιζητεί νά ριζοσπαστικοποιήσει τή φύση δέν αποτελεί ένα ιδεολογικό μεταφορικό σχήμα. Πρόκειται γιά μιά προσπάθεια ριζοσπαστικοποίησης όχι μόνο τής φύσης — ή τουλάχιστον τής αντίληψής μας γιά τή φύση — αλλά και

τών περισσότερο βάσιμων οικολογικών απόψεων που μόνο εν μέρει αντισταθμίζουν τη δυτική παράδοση. Η παράδοση αυτή εισπράττει φόρο υποτέλειας από πολλούς επικριτές της με δόλιο τρόπο. Η ιεραρχία εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να θεωρείται αυτονόητη και η ηθολογία της "αγέλης μπαμπούιων" εξακολουθεί να εφαρμόζεται αβασάνιστα στην πρώιμη ανθρώπινη συμπεριφορά έστω κι αν συχνά αντικρούεται από τα ανθρωπολογικά δεδομένα. Η "ηθικότητα του γονιδίου" και η υπεραπλουστευτική νοοτροπία των κυβερνητικολογικών ερμηνειών των οικοσυστημάτων συχνά αναμιγνύονται με εξαιρετικά εκλεπτυσμένες οργανικιστικές απόψεις. Ορισμένες γυναίκες ανθρωπολόγοι έχουν κάνει τη σημαντική επισήμανση (όπως είχε υπογραμμίσει και ο Ρομπέρ Μπριφό περίπου εξήντα χρόνια πριν) ότι η κοινωνία δεν θα μπορούσε ποτέ να διαμορφωθεί χωρίς τη γαλούχηση από μέρους των γυναικών και την παρατεταμένη ωρίμανση των νεογνών. Οι Λάβλοκ και Μάργκιουλις προχώρησαν αυτή την αλληλοβοηθητική σχέση μέχρι τα ίδια τα "δομικά στοιχεία" της σωματικής μας ανάπτυξης: το ευκαρυωτικό κύτταρο. Άλλοι, από τον Κροπότκιν μέχρι τον Τρέιγκερ, ανήγαγαν την αλληλοβοήθεια σε κατευθυντήρια αρχή της εξέλιξης.

Κάτι που μπορεί να εξηγήσει τους περιορισμούς που βαραίνουν τις νεώτερες οικολογικές και εξελικτικές θεωρίες μας είναι ακριβώς το γεγονός ότι παραμένουν θεωρίες — και όχι α ι σ θ α ν τ ι κ ό τ η τ ε ς. Μπορεί να "σεβόμαστε" τη φύση, να την "αγαπούμε", να υποστασιοποιούμε το ρόλο της στις ζωές μας, αλλά το κάνουμε διανοητικά — όχι παράπτωμα από μόνο του! — χωρίς να εξερευνούμε την αισθαντικότητα που κάνει αυτές τις διαθέσεις οργανικές. Με απλά λόγια: κατέχουμε μίαν οργανική θεωρία χωρίς την οργανικότητα διάθεσης που την κάνει βιώσιμη. Ένα γνώρισμα της ελαττωματικής στάσης μας εύκολα έρχεται στο μυαλό: η εικόνα μας για τη φύση σαν αφαίρεση, ίσως μάλιστα και σαν κάλεσμα, αλλά όχι αναγκαστικά σαν "κατάσταση πνευμάτων". Αυτή η αφηρημένη σύλληψη της φύσης εμφανίζεται με τον πιο κατάλληλο τρόπο στην α-μορφισβήθεια περιορισμένη αντίληψή μας για την οργανική ατομικότητα, για τη συγκεκριμένη αίσθηση "εαυτού", εφόσον ποτέ αμυδρή, που υπάρχει σε κάθε ζωντανό οργανι-

σμό.

Η δυτική παράδοση προδίδει την εσώτερη όψη της ζωής: την αναγνώριση πως κάθε ζωντανό πλάσμα επιζητεί να διατηρήσει την ατομική του ύπαρξη κι έτσι έχει μία αίσθηση της υπαρξιακής του αυτοκυριαρχίας. Η κουλτούρα μας μάς διδάσκει να αντιμετωπίζουμε τις μη ανθρώπινες έμβιες μορφές σαν να ήταν απλά αντικείμενα για μ α ς, τ ά συστατικά στοιχεία μιάς ακατέργαστης συλλογικής ύπαρξης που αποκαλούμε "είδη", "γένη" και μέ όλα τ ά ονόματα τών κατηγοριών που απαρτίζουν τή διωνυμική ονοματολογία. Αυτή η διαδικασία αντικειμενοποίησης είναι κολακευτική για μ ά ς — για τήν ακρίβεια, μέχρις ότου διαπιστώσουμε ότ ι ε μ ε ι ς είμαστε τ ά πρωταρχικά θύματα αυτ ή ς τής προδοσίας και έχουμε αντικειμενοποιηθεί τ ό ίδιο μέ τ ά μη ανθρώπινα όντα. Η διαμαρτυρία τού Γιάκομπ Μπούρκχαρτ ενάντια στήν αφαιρετική μετατροπή τής προσωπικότητας, τού συγκεκριμένου ατόμου, σέ αόριστες, απρόσωπες ιστορικές κατηγορίες είναι μιά οργισμένη αντίρρηση σ' έναν υπερβατικό ιστορικισμό που βλέπει τ ό παρελθόν και τ ά δεινά του σαν απλό βάθρο για τ ό παρόν μας μέ όλη του τήν εγωκεντρικότητα και αυτοεξύμνηση. "Ο καθένας θεωρεί πως η δική του εποχή είναι, όχι ένα απ' τ ά πολλά περαστικά κύματα, αλλά τ ό πλήρωμα τού χρόνου...", γράφει. "Όμως η ζωή τής ανθρωπότητας "είναι ένα όλο" μόνο η αδυναμία τής κατανόησής μας αντιλαμβάνεται τις χρονικές και τοπικές διακυμάνσεις της σαν επιτυχία ή αποτυχία, ευτύχημα ή δυστύχημα"<sup>8</sup>. Μ' αυτή τήν έννοια, θά πρόσθετα εγώ, οφείλουμε ένα αιώνιο χρέος στά τρομερά βάσανα και φόβους ό λ ω ν τών περασμένων γενεών που τις ζωές τους τόσο επιπόλαια και αλαζονικά υπαγόγαμε στήν εξύψωση τής δικής μας ευτυχίας, όποια κι άν είναι αυτή. Δέν υπάρχουν "ανώτεροι σκοποί" στήν ιστορία ή τήν κοινωνία που νά δικαιολογούν τ ό μαρτύριό τους και τήν αυτάρεσκη ικανοποίησή μας σαν "κορωνίδα" τής κοινωνικής ανάπτυξης.

Οι φυλετικοί λαοί είναι σοφότεροι από μ ά ς και περισσότερο ευαίσθητοι απέναντι στίς οδύνες τής ζωής, τής περασμένης καθώς και τής τωρινής. Τό άλγος τής ζωής δέν απαλείφεται μέσα στά συλλογικά πεπρωμένα ενός είδους ή γένους. Είναι η οδύνη ενός συγκεκριμένου κά-



στορα, αρκούδας ή ελαφιού. Στους "πρωτόγονους" αυτούς, η εσωτερικότητα τής ζωής με όλη της τήν ποικιλία υποκειμενοποιείται πλουσιοπάροχα — και τελείως δικαιολογημένα — ως συμμερισμένη εμπειρία τού κυνηγού που γυρεύει τὸ θήραμα καί τής λείας που "δέχεται" νά υποκύψει στά όπλα του. Προσωπική υπόσταση που προκαλεί σεβασμό καί έντιμη μεταχείριση δέν έχουν τά "ζώα"-γένος αλλά τά ατομικά ζώα. Επομένως, σ' αυτό τόν "πρωτόγονο" κόσμο, τὸ νά μιλάμε γιά υποκειμενικότητα τής φύσης δέν αποτελεί ιδιορρυθμία' είναι η ίδια η ουσία αυτής τής αρχέγονης παράδοσης καί τής αισθαντικότητάς της — στήν πραγματικότητα, ο τρόπος με τόν οποίο τὸ "άλλο" καί η "ετερότητα" σάν σύνολο βιώνονται μέσα στο όλο πεδίο τής πραγματικότητας. Η φύση είναι κάτι περισσότερο από φυσικοχημικό φαινόμενο' είναι ζωντανή καί πυκνοκατοικημένη, όχι μόνο από ατομικά ανθρώπινα όντα αλλά καί από ατομικές μή ανθρώπινες έμβιες μορφές. Ενώ η δυτική παράδοση έχει οικοδομηθεί πάνω σέ μιά χονδροειδή έλλειψη σεβασμού γιά τή ζωή, ή μάλλον μίσος γιά τή ζωή, η "πρωτόγονη" παράδοση είναι διάπλατα ανοιχτή στά σκληρά "γεγονότα τής ζωής", όχι μόνο σέ ιδεατό επίπεδο αλλά καί υπαρξιακά.

Η από μέρους μας κατάχρηση τής φύσης έχει πολύ βαθιές ψυχικές ριζες — καί σέ τελική ανάλυση πηγάζει από ένα φθονερό μίσος γιά τίς προσωπικές αξιώσεις άλλων ανθρώπινων πλασμάτων στή ζωή. Εξαιτίας τής ιεραρχικής καί πατριαρχικής καταγωγής της, λείπει από τή δυτική παράδοση η εναισθηση όχι μόνο γιά τά μή ανθρώπινα όντα αλλά καί γιά τὸ ίδιο τὸ ανθρώπινο εγώ. Ο απολογισμός τής ιστορίας της είναι ένας σωρός συντρίμια όπου τά χαλάσματα πόλεων αναμινύονται με σπασμένες μηχανές καί κομματιασμένα σώματα, σκορπισμένα φύρδην-μίγδην σ' ένα τεράστιο ερείπιο που αποτελεί τόν πραγματικό "ναό" τού "πολιτισμού" της. Τά ζώα — τὸ λιγότερο που μπορούμε νά πούμε — μετά βίας αποσπούν λίγη προσοχή σάν μέρος αυτού τού φρικτού ερειπίου. Κατά βάση τά θεωρούμε ως "αποτυχίες" τής εξέλιξης τής οποίας εμείς, βεβαιότατα, είμαστε η "κορωνίδα", ως απορρίματα τής "προόδου" που υπάρχουν μόνο γιά νά χρησιμοποιούνται, πολλές φορές με τερατώδη σκληρότητα, γιά τούς πió πεζούς

σκοπούς μας. Η κυριαρχία πάνω στη φύση είναι κάτι περισσότερο από ένα ωφελιμιστικό σχέδιο που προορίζεται να μάς "ελευθερώσει" από τον "βόρβορο της ιστορίας". Είναι ένα κρυφό κάλεσμα, μία πράξη ανθρώπινης επιβολής και αυτολύτρωσης που ψιθυρίζει το καταπιγμένο και επίφοβο μήνυμα πως ε μ ε ι ς μπορεί κάλλιστα να αποδειχθούμε η μεγαλύτερη αποτυχία της εξέλιξης μέσα στο κοσμικό σχέδιο των πραγμάτων.

Διόλου τυχαία, ο καλλιτέχνης είναι στην πραγματικότητα εκείνος που κατά κανόνα συμπάσχει με τη φύση και τη δέχεται με τούς δικούς της όρους, όχι με τις αφαιρέσεις του επιστήμονα για τον οποίο η φύση είναι απλώς ένα ακονιστήρι που τον βοηθάει να πετύχει τη διανοητική εκλεπτυσση. Στην τέχνη η φύση εμφανίζεται όπως πραγματικά είναι — πλουσιοπάροχα συγκεκριμένη, εκρηκτική μέσα στην αφθονία της ξέχωρων μορφών και χρωμάτων, αναγνωρίσιμη μέσα στο πλήθος της των υπαρξιακών φαινομένων και των αξιώσεών τους για ατομική παραδοχή. Στην περίπτωση αυτή, στους πίνακες ενός Τέρνερ και στα μυθιστορήματα ενός Τολστόι, η τέχνη τελικά συναντά μία οικολογική ευαισθησία για να παράγει όχι μόνο μία ηθική καλοσύνης αλλά και μία ηθική ομορφιάς. Το ελληνικό ιδεώδες που θέλει την αρετή να κοσμείται με το ίδιο της τό αισθητικό μεγαλείο πραγματώνεται μ' εκείνη την αρχαία έννοια της αρμονίας από την οποία όλοι οι μεγάλοι στόχοι της ανθρωπότητας αντλούν την έμπνευσή τους και τη μεστότητά τους.

Μπέρλινγκτον, Βέρμοντ

1 Ιουλίου 1984

#### Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ:

1. William Trager: *Symbiosis* (Νέα Υορκη Van Nostrand Reinhold Co. 1970), σελ. VII.
2. Σ.τ.Μ. Β ι α τ ή (στην αρχαία ελληνική "βίος", "ζωή" αγγλ ΒΙΟΤΑ) τό σύνολο των ζωντανών οργανισμών (χλωρίδα και πανίδα) μιας περιοχής.
3. Βλ. τό βιβλίο μου *The Ecology of Freedom* (Πάλο Άλτο Cheshire Books 1982), ιδιαίτερα τον "Επίλογο".
4. Έχω ειδικότερα κατά ναύ την περίφημη Σχολή της Φρονκφουρτης και

κυρίως τούς επιφανέστερους συγγραφείς της, τόν Μάξ Χορκχάιμερ και τον Τέοντορ Αντόρνο, που η οδονομία τους να θεμελιώσουν τις αντιλήψεις τους περί λόγου και ηθικής σε κάποιου είδους φυσιοκρατία ή στη θετικιστική στρατηγική μιας καθαρο-περσοναλιστικής δεοντολογίας εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τόν πεισιμασμό που τους σηματοδοτεί στην ύστερη περίοδο της ζωής τους. Σε ο-κόμα ομημονικότερο βαθμό, βέβαια, ο πεισιμασμός τους ήταν πολύ υπορξιακός. Πήγαζε από τις μαζικές ήττες που υπεστη η κοινωνία σαν αποτέλεσμα τής ανό-δου τού σταλινομαού και τού φασισμού.

5. Η χρήση εκφράσεων όπως "κοινωνίες ζώων" ή "κοινωνικά έντομα" είναι τελείως παραπλανητική στό μετρο που λησμονουμε τόν έντονο θεσμικό χαρα-κτηρή των ανθρωπινων κοινωνιών. Τα ζωα μπορούν να σχηματίσουν βιολογικές κοινωνίες και μολιτο να αναπτύξουν καθαρά λειτουργικούς ρολους μέσα σ' αυτές — κόπη που απέχει πορο πολύ από τις γραφειοκρατίες και τις στρωτιω-τικές δυναμεις που υποβατόζουν τους περσοοτερουσ ανθρωπίνους θεσμούς — αλλά ακόμο και οι όροι τού τύπου "ιεραρχία", "κυριαρχία" και "υποταγή" εί-ναι χονδροειδώς παραπλανητικοί. Οι όροι αυτοι είναι κοινωνικοί. Υποδηλώ-νουν τρόπους με τούς οποίους οι άνθρωποι υφίστανται οικονομική εκμετάλ-λευση και πολιτικό έλεγχο, όχι σχέσεις όπου, λογουχαρη, το ορσενικό άτομο έχουν προτεραιότητα στό πληοίασμα των θηλυκών ή ακόμο ευκαλότερη πρό-οβση σε ιδιαίτερα επιθυμητό εδάφη. Επιπλέον η αδιάκριτη χρήση αυτών των όρων για να χαρακτηριζοτούν τελείως ανόμαες ζωικές "ιεραρχίες", όπως η "διαβαθμιοση" που παρατηρείται σε εμφωνως ανοπορογωγιικούς μηχανισμούς (π.χ. στό μελίσοιο) και οι καθαρά καιροσκοπικές σχέσεις στό κοπόδιο λιοντο-ρών, σπλώς επιτέίνει τή σύγχυση που ήδη είναι ενδημική σε πολλους ζωοηθο-λόγους και ιδιαίτερα κοινωνικούς βιολόγους. Η σύγχυση αυτή οδηγείται στό όρια τού παραλογοιμού όταν μερκοί όροι, όπως "βασιλίσσα των μελισσών" και "βασιλιάς των ζώων", διανοθίζουν σφειδώς τις αυζητήσεις για λειτουργικά ανόμαες "ιεραρχίες", που η μόνη τους ομοιότητα πηγαζει από τούς ανθρω-πίνους παραλληλοισμούς και τήν σπωοδήποτε προμελετημένη ανθρωπινή κυ-ριαρχία.

6. **Farley Mowatt: The People of the Deer** (Νέα Υόρκη: Pyramid Publica- tions 1968), σελ. 183.

7. Κοί όχι μόνο τής σύγχρονης. Από τα πρώτο κιόλας βήματα τής ιεραρχι-κής κοινωνίας, και με τόν πιό εμφανή τρόπο στή βικτωριανή εποχή, ο "πάτερ φομίλιας" είχε κοτεστημένο σμφέρον να ταυτίζει τή δεσπόζουσα θέση του με τήν "τόξη" και τήν κυριαρχία τού "νόμου". Είμοστε χωρίς να τό ξερούμε οι κληρονόμοι μιός ιεραρχικής νοοτροπίας που δέν επεκτείνεται μόνο στήν πο-λιτική και στήν οικιακή σφαιρα, αλλά και στόν ίδιο μας τόν τρόπο βίωσης τής προγματικότητας με τις σμμβάσεις του γιό "τόξιας μεγεθους", "ιεράρχηση στόχων" και "σουλλογοιστικές βαθμίδες". Αν' αυτή τήν άποψη ο Αριστοτελης

ηταν πió ειλικρινής από τούς μεταγενεστερους ιδεολόγους όταν δήλωνε στο πρώτο βιβλίο των Π α λ ι τ ι κ ώ ν ότι η πατριαρχική οικογένεια είναι τό βασίλεια της ανασίας, τής τυφλής εξουσίας, τής υπακοής και τής βίας.

8. **Jacob Burckhardt: Ueber Studium der Geschichte (Kroener Verlag 1905),**  
σελ 295.

## ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

### 1.

Ιστορικά, η ριζοσπαστική κοινωνική θεωρία και πρακτική έχει εστιασθεί σε δύο στίβους ανθρώπινης κοινωνικής δραστηριότητας: τόν τόπο δουλειάς και τήν κοινότητα. Με αφετηρία τή διαμόρφωση τού εθνικού κράτους και τή βιομηχανική επανάσταση, η οικονομία απέκτησε δεσπόζουσα θέση απέναντι στήν κοινότητα – όχι μόνο στήν καπιταλιστική ιδεολογία αλλά και στους διάφορους σοσιαλισμούς, ελευθεριακούς και εξουσιαστικούς, που εμφανίστηκαν στις αρχές τού περασμένου αιώνα. Η μετατόπιση από μιá ηθική έμφαση στο σοσιαλισμό σε μιá οικονομική έμφαση είναι ένα πρόβλημα σημαντικών διαστάσεων που έχει συζητηθεί πλατιά. Τό ουσιαστικό σε σχέση με τό άμεσο ζήτημά μας είναι ότι οι ίδιοι οι σοσιαλισμοί απέκτησαν κατά περιεργό τρόπο ανησυχητικά αστικά χαρακτηριστικά, μιá εξέλιξη που αποκαλύφθηκε καταφανέστατα με τό μαρξικό όραμα τής επίτευξης τής ανθρώπινης χειραφέτησης μέσω τής κυριαρχίας πάνω στή φύση – ένα ιστορικό σχέδιο που φαίνεται πως συνεπαγόταν τήν “κυριαρχία τού ανθρώπου πάνω στόν άνθρωπο”, σύμφωνα με τή μαρξική και αστική συλλογιστική για τήν εμφάνιση τής ταξικής κοινωνίας ως “προϋπόθεσης” για τήν ανθρώπινη χειραφέτηση.

Δυστυχώς η ελευθεριακή πτέρυγα τού σοσιαλισμού – ο αναρχισμός – δέν πρόβαλε με συνέπεια τήν πρωτοκαθεδρία τού ηθικοκρατικού απέναντι στο οικονομιστικό. Κι αυτό ίσως ήταν εύλογο άν ληφθεί υπόψη η ανάπτυξη τού εργοστασιακού συστήματος, τής “κλασικής περίπτωσης” καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, και η εμφάνιση τού βιομηχανικού προλεταριάτου ως “φορέα” τής νέας κοινωνίας. Παρόλη τήν ηθική της ζέση, η επαναστατικοσυνδικαλιστι-

κή προσαρμογή στη βιομηχανική κοινωνία και η εικόνα της για τὸ ελευθεριακὸ συνδικάτο ως υποδομὴ ἐνὸς ἀπελευθερωμένου κόσμου σημάδεψαν μιὰ ἀνησυχητικὴ μετατόπιση τῆς ἐμφάσης ἀπὸ τὸν κοινοτισμὸ στὸν βιομηχανισμὸ, ἀπὸ τίς κοινοτικὲς ἀξίες στὶς ἐργοστασιακὲς ἀξίες<sup>1</sup>. Ὀρισμένα ἔργα που ἀπέκτησαν σχεδὸν δοξογραφικὴ ἐρῶτητα στὸν ἐπαναστατικὸ συνδικαλισμὸ ἐπρόκειτο νὰ ἐξάρουν τὴ σημασία τοῦ ἐργοστασίου καὶ γενικότερα τοῦ τύπου δουλειᾶς στὴ ριζοσπαστικὴ θεωρία, γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τὸν μεσσιανικὸ ρόλο τοῦ "προλεταριάτου". Τὰ ὅρια κι αὐτῆς ἐπίσης τῆς ἀντίληψης δὲν χρειάζεται νὰ ἐξεταστοῦν ἐδῶ. Ἐπιφανειακὰ φαινόνταν νὰ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τῆς δεκαετίας τοῦ 1930. Σήμερα τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι μπορούμε νὰ τῆς κάνουμε κριτικὴ μὲ τὴ μεθοδικότητα που μᾶς ἐπιτρέπουν ολόκληρες δεκαετίες μίᾶς ἐκ τῶν υστέρων γνώσης, δὲν μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπορρίψουμε ἀφ' ὑψηλοῦ τὸν προλεταριακὸ σοσιαλισμὸ γιὰ ἔλλειψη διορατικότητας.

Πάντως πρέπει νὰ τονίσουμε τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος: τὸ ἐργοστάσιο, καὶ γιὰ μεγάλο διάστημα τῆς ιστορικῆς διαδρομῆς ὁ τύπος δουλειᾶς, ὑπῆρξε στὴν πραγματικότητα τὸ θεμελιώδες πεδίο ὄχι μόνον τῆς ἐκμετάλλευσης ἀλλὰ καὶ τῆς ἱεραρχίας — αὐτὸ μαζί μὲ τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια. Ἡ λειτουργία του δὲν ἦταν νὰ "πειθαρχήσει", νὰ "συνενώσει" καὶ νὰ "οργανώσει" τὸ προλεταριάτο γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ, ἀλλὰ νὰ τὸ ἐκπαιδεύσει στὶς συνήθειες τῆς υποτέλειας, τῆς υπακοῆς καὶ τοῦ μὸχθου δίχως σκέψη. Τὸ προλεταριάτο, ὅπως καὶ ὅλα τὰ καταπιεσμένα τμήματα τῆς κοινωνίας, ἐρχεται στὴ ζωὴ ὅταν ἀποβάλλει τίς βιομηχανικὲς του συνήθειες μέσα στὴν ἐλεύθερη καὶ αὐθόρμητη δραστηριότητα τῆς **κοινοτικοποίησης** — τῆ ζωντανῆ διεργασία που δίνει νόημα στὴ λέξη "κοινότητα". Στὴν περίπτωση αὐτῆ οἱ ἐργάτες ἀποβάλλουν τὴ στενὰ ταξικὴ τους φύση, τὴν κοινωνικὴ τους λειτουργία ὡς ἀντίστοιχου τῆς αστικῆς τάξης, καὶ φανερώνουν τὴν ἀνθρώπινη φύση τους. Τὸ ἀναρχο ἰδεώδες τῶν ἀποκεντρωμένων, δίχως οἰοιαδήποτε κρατικὴ υπαγωγή, συλλογικὰ διευθυνόμενων καὶ ἄμεσα δημοκρατικῶν κοινοτήτων — συνομόσπονδων δήμων ἢ "κομμουνῶν" — ἐπιβε-

βαιώνει σχεδόν ενστικτώδικα, και στά καλύτερα έργα του Προυντόν και του Κροπότκιν συνειδητά, τόν αναμορφωτικό ρόλο του ελευθεριακού "δημοτισμού" ως πλαισίου μιάς απελευθερωτικής κοινωνίας, ριζωμένης στη μη ιεραρχική ηθική τής ενότητας στην πολυμορφία, τής αυτοδιαμόρφωσης και αυτοδιεύθυνσης, τής συμπληρωματικότητας και τής αλληλοβοήθειας.

## 2.

Η κομμούνα, ως δήμος ή πόλη, πρέπει νά ξεχωριστεί από τόν καθαρά λειτουργικό ρόλο της ως οικονομική σφαίρα, όπου τά ανθρώπινα πλάσματα αποκτούν τή δυνατότητα νά επιτελέσουν μή γεωργικές εργασίες, είτε ως "ενδορραγές κέντρο" (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ορολογία του Λιούις Μάμφορντ) αυξημένης επικοινωνίας και συνάφειας, γιά νά φωτιστεί η ιστορική της λειτουργία του μετασχηματισμού μιάς μισοφυλετικής ανθρώπινης ομάδας, ενωμένης μέ δεσμούς αίματος και έθιμα, σ' ένα πολιτικό σώμα (*body politic*) πολιτών που τούς ενώνουν ηθικές αξίες βασισμένες στό λόγο.

Αυτή η πλατιά λειτουργία μετασχηματισμού οδήγησε τόν "ξένο" ή παρείσακτο" σ' έναν κοινό δεσμό μέ τά παραδοσιακά γ έ ν η και δημιούργησε μιά νέα σφαίρα αμοιβαίων σχέσεων: τό πεδίο του π ο λ ι σ σ ο ν ό μ ο υ – στην κυριολεξία, τής διαχείρισης τής π ό λ ε ω ς. Απ' αυτήν ακριβώς τή σύνδεση του ν ό μ ο υ και τής π ό λ ε ω ς προέρχεται η συμπυκνωμένη λέξη π ο λ ι τ ι κ ή, ένας όρος που έχει αλλοιωθεί ώστε νά σημαίνει απλώς τή διαχείριση τών κρατικών υποθέσεων, ακριβώς όπως και η λέξη π ό λ ι ς πολλές φορές έχει λανθασμένα ερμηνευθεί ως "κράτος". Οι διακρίσεις αυτές δέν είναι ετυμολογικοί σχολαστικισμοί. Αντανακλούν μιά πολύ πραγματική υποβάθμιση ε ν ν ο ι ώ ν, που η κάθε μιά από μόνη της έχει τεράστια σημασία, γιά νά εξυπηρετηθούν ιδεολογικοί στόχοι. Οι αντιεξουσιαστές νιώθουν απέχθεια γιά τήν υποβάθμιση του όρου "κοινωνία" σέ "κράτος", κι έχουν απόλυτο δίκιο. Τό κράτος, όπως γνωρίζουμε, είναι ένα ξεχωρο δημιούργημα τών κυρίαρχων τάξεων, ένα επαγγελματοποιημένο μονοπώλιο τής βίας μέ στόχο νά εξασφαλιστεί η καθυπό-

ταξη καί η εκμετάλλευση τού ανθρώπου από τόν άνθρωπο. Η ανθρωπολογία καί η κοινωνική θεωρία έχουν καταδείξει τή βαθμιαία ανάδυσή του από τό ευρύτερο υπόβαθρο τών ιεραρχικών σχέσεων, τίς ποικίλες μορφές καί βαθμούς ανάπτυξής του, τό πλήρες περίγραμμά του μέ τό σύγχρονο εθνικό κράτος, καί πιθανόν τή μελλοντική καί πιο ολοκληρωμένη μορφή του μέ τό ολοκληρωτικό κράτος. Παρόμοια, οι αντιεξουσιαστές γνωρίζουν ότι η οικογένεια, ο τόπος δουλειάς, οι πολιτιστικές μορφές σύμπραξης μέ τήν πληρέστερη, ανθρωπολογική έννοια τής λέξης "πολιτιστικός", οι προσωπικές αλληλοσυσχετίσεις, καί γενικά η ιδιωτική σφαίρα τής ζωής είναι βαθύτατα κοινωνικές καί αντιδιαστέλλονται εγγενώς από τό κρατιστικό. Τό γεγονός ότι τό κοινωνικό καί τό κρατιστικό μπορεί νά εμποτίζουν τό ένα τό άλλο, έτσι ώστε οι αρχαίοι δεσποτισμοί νά αποτελούν παραδείγματα τού πατριαρχικού οίκου σέ διευρυμένη κλίμακα καί η από μέρους τού σύγχρονου ολοκληρωτικού κράτους απορρόφηση τού κοινωνικού νά αντανακλά τή δισταλμένη σημασία τής λέξης "γραφειοκρατία" (ψυχοθεραπευτική καί εκπαιδευτική σφαίρα πέρα από τήν παραδοσιακή διοικητική), πιστοποιεί τήν έλλειψη καθαρότητας που συναντάται σ' όλους τούς τρόπους κοινωνικής οργάνωσης.

Η εμφάνιση τής πόλης ανοίγει μπροστά μας, σέ ποικίλους βαθμούς ανάπτυξης, όχι μόνο τόν καινούργιο τομέα τής οικουμενικής *humanitas*<sup>2</sup> σέ διάκριση από τή στενά τοπική ανθρώπινη ομάδα, τού ελεύθερου χώρου ενός καινοτόμου πνεύματος πολιτών σέ διάκριση από τίς δέσμιες τής παράδοσης, βιοκεντρικές *gemeinschaften*<sup>3</sup> αλλά επίσης τή σφαίρα τού πολιτισμού, τής διαχείρισης τής πώλεως από ένα σώμα ελεύθερων πολιτών, κοντολογής τής πολιτικής σέ διάκριση από τό στενά κοινωνικό καί κρατιστικό. Η ιστορία δέν μάς προσφέρει καμιά "καθαρή" κατηγορία τής πολιτικής σφαίρας, όπως ακριβώς δέν μάς προσφέρει καμιά εικόνα μή ιεραρχικών κοινωνικών σχέσεων πέρα από τό επίπεδο τής πρωτόγονης ορδής καί τού χωριού – καί ούτε, μέχρι πρόσφατα, καθαρά κρατιστικών θεσμών. Η "καθαρότητα" είναι μιά λέξη που μπορεί νά εισαχθεί στήν κοινωνική θεωρία μόνο εις βάρος τής επαφής μέ τήν πραγματικότητα όπως τήν έχου-



με γμωρίσει στὴν ἱστορία. Ἀλλὰ ὄντως ὑπάρχουν προσεγγίσεις μίᾶς πολιτικῆς, ασκούμενης πάντοτε ἀπὸ ἓνα σῶμα ἐλευθέρων πολιτῶν, που δὲν ἔχουν κατὰ κύριο λόγο κοινωνικὸ ἢ κρατιστικὸ χαρακτήρα: ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία, οἱ δημοτικὲς συνελεύσεις τῆς Νέας Ἀγγλίας, οἱ συνελεύσεις τῶν τομέων καὶ ἡ Παρισινὴ Κομμούνια τοῦ 1973, γιὰ νὰ αναφέρουμε τὰ πιὸ ἀξιοσημείωτα παραδείγματα. Ἀρκετὰ μόνιμες σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις, ἐφήμερες σὲ ἄλλες, καὶ ὁμολογουμένως ἔντονα στιγμισμένες ἀπὸ πολλὰ καταπιεστικὰ χαρακτηριστικὰ που σημάδευαν ὅλες τίς κοινωνικὲς σχέσεις στὶς ἐποχὲς τῆς ἐμφάνισής τους, μποροῦν παρὸλα αὐτὰ νὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴν ἀνάπλαση τῆς εἰκόνας μίᾶς πολιτικῆς σφαίρας που δὲν εἶναι οὔτε κοινοβουλευτικὴ οὔτε γραφειοκρατικὴ, οὔτε συγκεντρωτικὴ οὔτε επαγγελματοποιημένη, οὔτε κοινωνικὴ οὔτε κρατιστικὴ, ἀλλὰ μάλλον ὅπως ἀρμόζει σὲ ἐλευθέρους πολίτες στὸ μέτρο που ἀναγνωρίζει τὸ ρόλο τῆς πόλης γιὰ τὸν μετασχηματισμὸ μίᾶς ἀμορφῆς ἀνθρώπινης ομάδας ἢ μίᾶς μοναδιαίας συνάθροισης ἀτόμων σ' ἓνα σύνολο πολιτῶν βασιμμένο σὲ ἠθικοὺς καὶ ὀρθολογικοὺς τρόπους σύνδεσης.

### 3.

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ κρατιστικοῦ μέσα στὴν κατηγορικὴ τους ἰδιαιτερότητα καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς πόλης στὴν ἱστορικὴ της ἐξέλιξη ὡς τοῦ στίβου ὅπου τὸ πολιτικὸ ἀναδύεται ξέχωρα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ καὶ τὸ κρατιστικὸ, ἀνοίγει περιοχὲς ἐρευνας μὲ τεράστια προγραμματικὴ σπουδαιότητα. Ἡ σύγχρονη ἐποχὴ ὀρίζεται "πολιτικὰ" ἀπὸ τὴν "αστεοποίηση", μιά καρκινώδη παραποίηση τῆς "πολεοποίησης" που ἀπειλεῖ νὰ καταβροχθίσει τόσο τὴν πόλη ὅσο καὶ τὴν ὑπαιθρο καὶ νὰ κάνει τὴν ἱστορικὴ τους διαλεκτικὴ σχεδὸν ἀκατάληπτη γιὰ τὸν σύγχρονο παρατηρητὴ. Ἡ σύγκριση μεταξὺ ἀστεοποίησης (*urbanization*) καὶ πολεοποίησης (*citification*) εἶναι σήμερα ἐξίσου σκοταδιστικὴ ὅσο καὶ ἡ σύγκριση μεταξὺ κοινωνίας καὶ κράτους, κολλεκτιβοποίησης καὶ ἐθνικοποίησης ἢ, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, πολιτικῆς καὶ κοινοβουλευτισμοῦ. Ἡ *urbs* ἦταν γιὰ τοὺς Ῥωμαίους τὰ ὑλικά στοιχεῖα τῆς πόλης, τὰ κτίρια, οἱ πλατεῖες καὶ οἱ δρόμοι

της, σέ διάκριση από τή *civitas*, τήν ένωση τών πολιτών ή πολιτικό σώμα<sup>4</sup>. Τό γεγονός ότι οι δύο λέξεις δέν συγχέονταν μέχρι τήν ύστερη αυτοκρατορική περίοδο, οπότε η ίδια η έννοια τής ιδιότητας τού "πολίτη" είχε παρακμάσει γιά νά αντικατασταθεί στή συνέχεια από ονομασίες μέ χροιά κάστας και από υπηκόους τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μάς φανερώνει μιá εντυπωσιακή και εξαιρετικά σημαντική κατάσταση. Οι Γράκχοι είχαν προσπαθήσει νά μετατρέψουν τήν *urbs* σέ *civitas*, νά αναδημιουργήσουν τήν αθηναϊκή  $\epsilon \kappa \kappa \lambda \eta \sigma \iota \alpha$  εις βάρος τής ρωμαϊκής Συγκλήτου. Απέτυχαν, και η *urbs* καταβρόχθισε τή *civitas* μέ τή μορφή τής Αυτοκρατορίας. Ίσως οι μικροκτηματίες-πολίτες που αποτελούσαν τή ραχοκοκαλιά τής Δημοκρατίας θά μπορούσαν νά τήν είχαν κάνει δημοκρατούμενη, αλλά μόλις "κατέβηκαν από τούς Εφτά Λόφους" όπου ιδρύθηκε η Ρώμη έγιναν "μικροί", γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τού Χάινε. Η "ιδέα τής Ρώμης" ως ηθική κληρονομιά συρρικνωνόταν ευθέως ανάλογα πρός τήν επέκταση τής πόλης. Έτσι, "όσο μεγαλύτερη γινόταν η Ρώμη, τόσο περισσότερο πλάταινε αυτή η ιδέα" τό άτομο χάθηκε μέσα της: οι μεγάλοι άνδρες που παραμένουν επιφανείς εξυψώνονται απ' αυτή τήν ιδέα, κι αυτό κάνει τή μικρότητα τών μικρών ακόμα πιό κατάφωρη."

Σ' όλα αυτά υπάρχει ένα μάθημα σχετικά μέ τούς κινδύνους τής ιεραρχίας και τής "μεγαλοσύνης", αλλά επίσης και μιá διαισθητική αντίληψη τής διάκρισης μεταξύ αστικοποίησης και πολεοποίησης, τής ανάπτυξης τής *urbs* εις βάρος τής *civitas*. Όμως τίθεται ένα ακόμα ερώτημα: έχει νόημα η *civitas* ή πολιτικό σώμα άν δέν  $\epsilon \nu \sigma \alpha \rho \kappa \omega \nu \epsilon \tau \alpha \iota$  κυριολεκτικά, ή μάλλον πρωτοπλασματικά; Ο Ρουσσώ μάς υπενθυμίζει ότι "τά σπίτια κάνουν τόν οικισμό, αλλά (μόνο) οι πολίτες κάνουν τήν πόλη". Έχοντας γίνει αντιληπτοί ως απλό "σώμα ψηφοφόρων" ή "εκλογική περιφέρεια" ή ακόμα, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν πιό εξαχρειωτικό χαρακτηρισμό που τούς έδωσε τό κράτος, "φορολογούμενοι" — ένας όρος που ουσιαστικά αποτελεί ευφημισμό αντί τού "υπήκοοι" — οι κάτοικοι τής *urbs* μετατράπηκαν σέ αφαιρέσεις κι επομένως σέ απλά "προσαρτήματα τού κράτους", σύμφωνα μέ τήν αμερικάνικη νομική ορολογία γιά τό νομικό καθεστώς μιás δημοτικής οντότητας σή-

μερα. Ένας λαός που η μόνη “πολιτική” λειτουργία του είναι νά ψηφίζει για τήν ανάδειξη αντιπροσώπων, δέν είναι διόλου λαός· είναι “μάζα”, συνάθροιση μονάδων. Η πολιτική, σέ διάκριση από τό κοινωνικό καί τό κρατιστικό, συνεπάγεται τήν επανενσάρκωση τών μαζών σέ πολύπλευρα συναρθρωμένες συνελεύσεις, τόν σχηματισμό ενός πολιτικού σώματος σ’ έναν στίβο συνομιλίας, συμμερισμένης ορθολογικότητας, ελεύθερης έκφρασης καί ριζοσπαστικά δημοκρατικών τρόπων λήψης αποφάσεων.

Η διαδικασία αυτή είναι μιá διαδικασία αλληλεπίδρασης καί αυτοδιάπλασης. Μπορεί νά διαλέξει κάποιος νά συμφωνήσει μέ τόν Μάρξ ότι οι “άνθρωποι” διαπλάθουν τόν εαυτό τους ως παραγωγοί υλικών αντικειμένων· μέ τόν Φίχτε, ως ηθικώς παρακινούμενα άτομα· μέ τόν Αριστοτέλη, ως κάτοικοι μιás π ό λ ε ω ς· μέ τόν Μπακούνιν, ως αναζητητές τής ελευθερίας. Άν όμως λείπει η αυτοδιεύθυνση σ’ όλες αυτές τίς σφαίρες τής ζωής — οικονομική, ηθική, πολιτική καί ελευθεριακή — τότε λείπει κατά επώδυνο τρόπο η χαρακτηριστική διάπλαση που μετασχηματίζει τούς “ανθρώπους” από παθητικά αντικείμενα σέ ενεργά υποκείμενα. Η “εαυτότητα” είναι στόν ίδιο βαθμό συνάρτηση τής “διεύθυνσης”, ή καλύτερα τής κοινοτικοποίησης, όσο καί η διεύθυνση είναι συνάρτηση τής “εαυτότητας”. Καί τά δυό ανήκουν στή διαπλαστική διαδικασία που οι Γερμανοί αποκαλούν *bildung* καί οι Έλληνες π α ι δ ε ι α . Ο “πολιτικός” στίβος, ως π ό λ ι ς , οικιστικό σύνολο είτε γειτονιά, είναι κυριολεκτικά τό λίκνο γιά τόν εκπολιτισμό τών ανθρώπινων πλασμάτων πέρα από τήν κοινωνικοποιητική διαδικασία που παρέχει η οικογένεια. Καί γιά νά μιλήσουμε δίχως περιστροφές, ο “εκπολιτισμός” αυτού τού είδους είναι απλώς μιá άλλη έκφραση γιά τήν π ο λ ι τ ι κ ο π ο ι η σ η καί τή μετατροπή τής μάζας σέ διαβουλευτικό, ορθολογικό, ηθικό πολιτικό σώμα. Η προϋπόθεση γιά νά πραγματοποιηθεί αυτή η έννοια της *civitas* είναι νά μπορούν τά ανθρώπινα πλάσματα νά συναθροίζονται σάν κάτι περισσότερο από απομονωμένες μονάδες, νά συνδιαλέγονται άμεσα μέ τρόπους έκφρασης που πάνε “πέρα από τις λέξεις”, νά αναπτύξουν συλλογισμούς μέ άμεσο τρόπο, πρόσωπο μέ πρόσωπο, καί νά φτάνουν ήρεμα σέ μιá κοινότητα απόψεων που κάνει τίς αποφάσεις ε-

φικτές και την εφαρμογή τους σύμφωνα με τις δημοκρατικές αρχές. Διαπλάθοντας και λειτουργώντας σε τέτοιες συνελεύσεις, οι πολίτες διαπλάθουν και τον εαυτό τους, γιατί η πολιτική δεν είναι τίποτα αν δεν είναι παιδαγωγική και αν η νεωτεριστική της ευρύτητα δεν προωθεί τη χαρακτηριστική διάπλαση.

#### 4.

Ο δήμος δεν είναι λοιπόν απλώς ένα "μέρος" όπου κάποιος ζει, μιά "επένδυση" σ' ένα σπίτι, σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και κοινωνικής ασφάλισης, σε μιá δουλειά, σε βιβλιοθήκες και πολιτιστικές ανέσεις. Η πολεοποίηση αποτέλεσε ιστορικά μιá σαρωτική μετάβαση τής ανθρωπότητας από φυλετικούς σε "πολιτικούς" τρόπους ζωής, η οποία ήταν εξίσου επαναστατική με τή μετάβαση από τό κυνήγι και τήν καρποσυλλογή στην καλλιέργεια τών τροφίμων κι από τήν καλλιέργεια τών τροφίμων στη μεταποίηση. Παρά τις αφομοιωτικές δυνάμεις τού κράτους, ενός κατοπινού δημιουργήματος, που κατόρθωσε νά συνταυτίσει τό αίσθημα αφοσίωσης στην κοινότητα τών πολιτών με τόν εθνικισμό και τήν πολιτική με τή διαχείριση τών κρατικών υποθέσεων, η "Αστεακή Επανάσταση", όπως θά τήν αποκαλούσε ο Β. Γκόρντον Τσάιλντ, δεν υπήρξε λιγότερο σαρωτική από τή Γεωργική Επανάσταση και τή Βιομηχανική Επανάσταση. Επιπλέον, όπως κι όλοι οι προκάτοχοί του, τό εθνικό κράτος εξακολουθεί νά έχει στό στομάχι του αυτό τό παρελθόν και δεν τό έχει χωνέψει πλήρως. Η αστεοποίηση μπορεί κάλλιστα νά ολοκληρώσει ό,τι δεν κατάφεραν οι Ρωμαίοι Καίσαρες, οι απόλυτες μοναρχίες και οι αστικές δημοκρατίες — νά εξαλείψει ακόμα και τήν κληρονομιά τής Αστεακής Επανάστασης — αλλά αυτό δεν έχει επιτευχθεί ακόμα.

Προτού στραφούμε στα επαναστατικά συνακόλουθα μιás ελευθεριακής δημοτικής οπτικής και στην ελευθεριακή πολιτική όπου καταλήγει, χρειάζεται νά ασχοληθούμε με ένα ακόμα θεωρητικό πρόβλημα: τήν κατάστρωση πολιτικής σε διάκριση από τήν απλή διοικητική διεκπεραίωση. Σ' αυτό τό σημείο ο Μάρξ, με τήν ανάλυσή του γιά τήν Παρισινή Κομμούνα τού 1871, έχει κάνει πολύ κακό στη

ριζοσπαστική κοινωνική θεωρία. Στην Κομμούνα ο συνδυασμός της κατάστροφης πολιτικής από αντιπροσώπους με την εφαρμογή της πολιτικής από τον δικό της διοικητικό μηχανισμό, ένα χαρακτηριστικό της που εξυμνήθηκε από τον Μάρξ, ήταν μία σοβαρότατη ατέλειά της. Ο Ρουσσώ πολύ σωστά υπογράμμιζε ότι η εξουσία του λαού δεν μπορεί να μεταβιβαστεί χωρίς να καταστραφεί. Είτε υπάρχει μία λαϊκή συνέλευση με πλήρεις εξουσίες είτε η εξουσία ανήκει στο κράτος. Το ψεγάδι της μεταβιβαζόμενης σέ αντιπροσώπους εξουσίας μόλυνε αθεράπευτα το συμβουλευτικό σύστημα (σοβιέτ, *raien*), την Κομμούνα του 1871, και βέβαια τα δημοκρατικά συστήματα γενικά, είτε ήταν δημοτικά είτε εθνικά. Η έκφραση "αντιπροσωπευτική δημοκρατία" αποτελεί λογική αντίφαση. Ένας λαός δεν μπορεί να καταπιαστεί με τον **π ο λ ι σ σ ο ν ό μ ο** τοποθετώντας τή διαμόρφωση του **ν ό μ ο υ**, τή **ν ο μ ο θ ε σ ι α**, σέ υποκατάστατα όργανα που τον αποκλείουν από τή διαβούλευση, τή ανάπτυξη συλλογιστικής και τή λήψη αποφάσεων που συνιστούν τήν ίδια τήν ταυτότητα της πολιτικής. Καί, πράγμα όχι λιγότερο σημαντικό, δεν μπορεί να παραδώσει στή διοίκηση — στήν απλή εφαρμογή της πολιτικής — τήν εξουσία να ορίζει τί πρέπει να εφαρμοστεί χωρίς να προλειάνει τó έδαφος γιά τó κράτος.

Τό προβάδισμα της συνέλευσης ως διαμορφωτή πολιτικής απέναντι σ' οποιοδήποτε διοικητικό όργανο είναι η μόνη εγγύηση — στό μέτρο που υπάρχουν εγγυήσεις — γιά τó προβάδισμα της πολιτικής απέναντι στή διαχείριση κρατικών υποθέσεων. Ένα τέτοιο αμείωτο προβάδισμα είναι ακόμα κρισιμότερο σέ μία κοινωνία που έχει μπλέξει με εμπειρογνώμονες και διεκπεραιωτές γιά τις λειτουργίες της εξαιρετικά εξειδικευμένης κοινωνικής μηχανής της, και τó πρόβλημα της διατήρησης του προβαδίσματος της λαϊκής συνέλευσης εντείνεται κι άλλο στή διάρκεια της οποιασδήποτε μεταβατικής περιόδου από μία διοικητικά συγκεντροποιημένη σέ μία αποκεντρωμένη κοινωνία. Μόνο άν οι συνελεύσεις του λαού, απ' τις γειτονιές των μεγάλων πόλεων μέχρι τις κωμοπόλεις, τηρήσουν τήν πιό άτεγκτη επαγρύπνηση και τον πιό εξονυχιστικό έλεγχο των οποιονδήποτε συντονιστικών συνομοσπονδιακών οργάνων είναι εφικτή μία ελευθεριακή δημοκρατία. Διαρθρωτικά αυτό

δέν θέτει προβλήματα. Από αμνημονεύτων χρόνων διάφορες κοινότητες στηρίχτηκαν σέ εμπειρογνώμονες καί διοικητικούς δίχως νά χάσουν τήν ελευθερία τους. Η καταστροφή τών κοινοτήτων αυτών ήταν συνήθως κρατιστική πράξη, όχι καθαυτό διοικητική. Τά ιερατικά καί αρχηγικά σώματα στηρίχτηκαν στήν ιδεολογία καί, κάτι πολύ σημαντικό, στή δημόσια αφέλεια κι όχι κυρίως στή βία γιά νά εξασθενίσουν καί τελικά νά εξαλείψουν τή λαϊκή εξουσία.

Τό κράτος ποτέ δέν απορρόφησε τό σύνολο τής ζωής στό παρελθόν, ένα γεγονός που ο Κροπότκιν έμμεσα υπέδειξε στήν Α λ λ η λ ο β ο ή θ ε ι α όταν περιέγραφε τήν πλούσια διαπλοκή τής κοινοτικής ζωής που υπήρχε ακόμα καί στίς ολιγαρχικές μεσαιωνικές κοινότητες (“κομμούνες”). Πράγματι, η πόλη υπήρξε συνήθως η κυριότερη αντισταθμιστική δύναμη απέναντι στά αυτοκρατορικά καί εθνικά κράτη από τούς αρχαίους καιρούς μέχρι τό πρόσφατο παρελθόν. Ο Αύγουστος καί οι διάδοχοί του ανήγαγαν τήν εξάλειψη τής δημοτικής αυτονομίας σέ ακρογωνιαίο λίθο τής ρωμαϊκής αυτοκρατορικής διοίκησης, καί τό ίδιο έκαναν οι απόλυτοι μονάρχες στούς χρόνους τής Μεταρρύθμισης. Η “κατεδάφιση τών τειχών τών πόλεων” υπήρξε μιά σταθερή πολιτική τού Λουδοβίκου ΙΓ΄ καί τού Ρισελιέ, μιά πολιτική που έμελλε νά ξαναέρθει αργότερα στήν επιφάνεια όταν η ροβεσπιερική Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας κινήθηκε αμείλικτα γιά νά περικόψει τίς εξουσίες τής Κομμούνας τό 1793-94. Στήν πραγματικότητα η “Αστεακή Επανάσταση” κατέτρυχε τό κράτος ως ακατάβλητη δ υ α δ ι κ ή ε ξ ο υ σ ι α, δυνητική απειλή γιά τή συγκεντροποιημένη εξουσία, στή διάρκεια μεγάλου μέρους τής ιστορίας. Η ένταση αυτή υπάρχει μέχρι σήμερα, όπως πιστοποιούν οι διαμάχες ανάμεσα στό συγκεντρωτικό κράτος καί τή δημοτική αυτοδιοίκηση στήν Αμερική καί στήν Αγγλία. Στήν προκειμένη περίπτωση, στό αμεσότερο περιβάλλον τού ατόμου — στήν κοινότητα, τή γειτονιά, τήν κωμόπολη ή τό χωριό — όπου η ιδιωτική ζωή αρχίζει σιγά-σιγά νά συγχρονίζεται μέ τή δημόσια, ο αυθεντικός χώρος γιά μιά λειτουργία σέ επίπεδο βάσης υπάρχει στό μέτρο που η αστεοποίηση δέν τόν έχει καταστρέψει τελείως. Όταν η αστεοποίηση θά έχει εξαλείψει τή ζωή τής πόλης τόσο ολοκληρωτικά ώστε η πόλη νά μήν έχει πιά δική της

ταυτότητα, κουλτούρα και χώρους συνεύρεσης, οι βάσεις της δημοκρατίας — με οποιονδήποτε ορισμό της λέξης — θα έχουν εξαφανιστεί και το ζήτημα των επαναστατικών μορφών θα είναι ένα σκιώδες παιχνίδι αφαιρέσεων.

Παράλληλα καμιά ριζοσπαστική αντίληψη βασισμένη στις ελευθεριακές μορφές και τις δυνατότητές τους δεν έχει νόημα αν λείπει η ριζοσπαστική συνείδηση που θα δώσει σ' αυτές τις μορφές περιεχόμενο και μιά αίσθηση προσανατολισμού. Άς μήν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι όλες οι δημοκρατικές και ελευθεριακές μορφές μπορούν να στραφούν ενάντια στην επίτευξη της ελευθερίας αν γίνουν αντιληπτές με σχηματικό τρόπο, σαν αφηρημένες επιδιώξεις δίχως εκείνη την ιδεολογική ουσία και οργανικότητα απ' όπου η κάθε μορφή αντλεί τό απελευθερωτικό της περιεχόμενο. Επιπλέον θα ήταν απλοϊκό να πιστεύουμε ότι μορφές σαν τη γειτονιά, τόν δήμο και τις λαϊκές κοινοτικές συνελεύσεις θα μπορούσαν να αρθούν στο ύψος μιάς ελευθεριακής δημόσιας ζωής ή να επιφέρουν τόν σχηματισμό ενός ελευθεριακού πολιτικού σώματος χωρίς ένα έντονα συνειδητό, καλοοργανωμένο και προγραμματικά συνεκτικό ελευθεριακό κίνημα. Εξίσου απλοϊκό θα ήταν να πιστεύουμε ότι ένα τέτοιο ελευθεριακό κίνημα θα μπορούσε να εμφανιστεί χωρίς τήν απαραίτητη ριζοσπαστική ι ν τ ε λ ι γ κ έ ν τ σ ι α της οποίας ζωτικό περιβάλλον είναι η ίδια της η σφύζουσα συλλογική ζωή (εδώ μάς έρχεται στη μνήμη η γαλλική ιντελιγκέντσια τού Διαφωτισμού και η παράδοση τήν οποία δημιούργησε στά καρτιέ και στά καφέ τού Παρισιού), κι όχι βέβαια τό συνοθύλευμα τών αναιμικών δ ι α ν ο ο ύ μ ε ν ω ν που επανδρώνουν τις ακαδημίες και τά ινστιτούτα της δυτικής κοινωνίας<sup>5</sup>. Άν οι αναρχικοί δεν αναπτύξουν αυτό τό φθινον στρώμα στοχαστών που ζούν μιά σφριγηλή δημόσια ζωή σέ διερευνητική επικοινωνία μέ τόν κοινωνικό τους περίγυρο, θα αντιμετωπίσουν τόν πολύ πραγματικό κίνδυνο να μετατρέψουν τις ιδέες σέ δόγματα και να γίνουν οι ψευδευλαβείς τοποτηρητές κινήματων τού παρελθόντος και ανθρώπων που ανήκουν σέ άλλη ιστορική εποχή.

Είναι αναμφισβήτητα αλήθεια ότι μπορεί κάποιος να χειρίζεται ταχυδακτυλουργικά λέξεις όπως "δήμος" και "κοινότητα", "συνελεύσεις" και "άμεση δημοκρατία", παραβλέποντας τις διαφορές τάξης, εθνότητας και φύλου που μετέτρεψαν λέξεις σαν τον "Λαό" σε κενές ή και σκοταδιστικές αφαιρέσεις. Τό 1793 οι συνελεύσεις των τομέων δέν εξωθήθηκαν απλώς σε σύγκρουση με την αστικότερη Παρισινή Κομμούνα και τή Συμβατική Εθνοσυνέλευση' ήταν και οι ίδιες απ' τή φύση τους πεδία μάχης ανάμεσα σε στρώματα ιδιοκτητών και άκληρων, βασιλικούς και δημοκράτες, μετριοπαθείς και ριζοσπάστες. Η αναγωγή αυτών των στρωμάτων σε αποκλειστικώς οικονομικά συμφέροντα μπορεί νά είναι εξίσου παραπλανητική με τό νά αγνοήσουμε πλήρως τις ταξικές διαφορές και νά μιλάμε για "αδελφότητα" ή "ελευθερία" και "ισότητα" σάμπως νά ήταν συχνά οι λέξεις αυτές κάτι παραπάνω από ρητορεία. Έχουν πάντως γραφεί αρκετά για μιά συστηματική απομυθοποίηση των ουμανιστικών συνθημάτων των μεγάλων "αστικών" επαναστάσεων' στήν πραγματικότητα έχουν καταβληθεί τόσες προσπάθειες για νά αναχθούν σε απλά ανακλαστικά μιάς στενής αστικής ιδιοτέλειας ώστε τώρα κινδυνεύουμε νά χάσουμε απ' τά μάτια μας κάθε ίχνος τής λαϊκιστικής ο υ τ ο π ι κ ή ς τους διάστασης. Αφού έχουν πιά ειπωθεί τόσο πολλά για τις οικονομικές διαμάχες που δίχασαν τήν αγγλική, τήν αμερικανική και τή γαλλική επανάσταση, οι μελλοντικές ιστορίες αυτών των μεγάλων δραμάτων θά μās χρησίμευαν τώρα περισσότερο άν αποκάλυπταν τόν φόβο τής αστικής τάξης για κ ά θ ε επανάσταση, τόν έμφυτο συντηρητισμό της και τήν τάση της για συμβιβασμό με τήν καθεστηκυία τάξη. Θά μās χρησίμευαν επίσης περισσότερο άν αποκάλυπταν πώς τὰ καταπιεσμένα στρώματα τής επαναστατικής εποχής εξώθησαν τις "αστικές" επαναστάσεις πέρα από τὰ στενά όρια που έθεσε η ίδια η αστική τάξη, προς αξιοσημείωτα πεδία δημοκρατικών αρχών με τις οποίες η αστική τάξη πάντοτε έζησε στα πλαίσια ενός στενάχωρου και φιλόποπτου συμβιβασμού. Τά διάφορα "δικαιώματα" που διατύπωσαν αυτές οι επαναστάσεις επιτεύχθηκαν όχι χάρη



στήν αστική τάξη, αλλά παρά τή θέλησή της από τούς Αμερικανούς μικροκτηματίες τής δεκαετίας τού 1770 κι από τούς Αβράκωτους τής δεκαετίας τού 1790 – και τó μέλλον τους γίνεται διαρκώς πió αμφίβολο σ' έναν ολοένα πió κορπορατιστικό και κυβερνητικοποιημένο κόσμο.

Αλλά αυτό ακριβώς τó μέλλον καθώς και διάφορες πρόσφατες τάσεις – τεχνολογικές, κοινωνικές και πολιτιστικές, που κλονίζουν και απειλούν νά αποσαθρώσουν τήν παραδοσιακή ταξική δομή που δημιουργήθηκε απ' τή Βιομηχανική Επανάσταση – γεννούν τήν ελπίδα ότι ένα γενικό συμφέρον μπορεί νά αναδυθεί από τά επιμέρους ταξικά συμφέροντα που διαμόρφωσαν οι δύο τελευταίοι αιώνες. Η λέξη “λαός” μπορεί κάλλιστα νά επιστρέψει στο ριζοσπαστικό λεξιλόγιο – όχι σάν σκοταδιστική αφαίρεση, αλλά σάν μιά μεστή νοήματος έκφραση γιά τά διαρκώς πió ξεριζωμένα, ρευστά και τεχνολογικώς παραμερισμένα στρώματα που δέν μπορούν πιά νά ενσωματωθούν σέ μιά κυβερνητικοποιημένη και έντονα εκμηχανισμένη κοινωνία. Στά τεχνολογικώς παραμερισμένα στρώματα μπορούμε νά προσθέσουμε τούς ηλικιωμένους και τούς νέους που αντιμετωπίζουν ένα αβέβαιο μέλλον σ' έναν κόσμο ο οποίος δέν μπορεί πιά νά ορίσει τούς ρόλους που παίζουν οι άνθρωποι στήν οικονομία του και στήν κουλτούρα του. Τά στρώματα αυτά δέν ταιριάζουν πιά αρμονικά σέ μιά υπεραπλουστευμένη διαίρεση τών ταξικών ανταγωνισμών που είχε δομηθεί από τή ριζοσπαστική θεωρία γύρω από τή “μισθωτή εργασία” και τó “κεφάλαιο”.

Ο “λαός” μπορεί νά επιστρέψει σ' αυτή τήν εποχή μέ μιά ακόμα έννοια: συγκεκριμένα, σάν ένα “γενικό συμφέρον” που πηγάζει από τήν κοινή φροντίδα γιά ζητήματα οικολογικά, κοινοτικά, ηθικά, φύλου και πολιτιστικά. Θά ήταν ανόητο νά υποτιμήσουμε τόν κρίσιμο ρόλο αυτών τών φαινομενικά οριακών “ιδεολογικών” μελημάτων. Όπως τόνιζε ο Φράντς Μπορκενάου σχεδόν πενήντα χρόνια πριν, η ιστορία τού περασμένου αιώνα μάς δείχνει ξεκάθαρα πως το προλεταριάτο μπορεί νά εγκολληθεί τόν εθνικισμό περισσότερο απ' τόν σοσιαλισμό και νά επηρεαστεί περισσότερο από ένα “πατριωτικό” παρά από ένα “ταξικό” συμφέρον, όπως θά διαπίστωνε γρήγορα όποιος θά επισκεπτόταν τις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα. Ξέχωρα από τήν

ιστορική επιρροή που ασκήσανε ιδεολογικά κινήματα σαν τον Χριστιανισμό και τὸ Ισλάμ, που καί τὰ δυὸ τους ε ξ α κ ο λ ο υ θ ο ὦ ν νά φανερώνουν τὴ δυνατότητα τῆς ιδεολογίας νά υψώνεται πάνω ἀπ' τὸ υλικὸ συμφέρον, βλέπουμε ἐπίσης τὴ δυνατότητα τῆς ιδεολογίας νά ἐργάζεται πρὸς μιά κοινωνικά προοδευτικὴ κατεύθυνση — εἰδικότερα ιδεολογίες οικολογικές, φεμινιστικές, ἐθνοτήτων, ἠθικές καὶ ἀντικουλτούρας, μέσα στις οποίες συναντοῦμε μιά εἰρηνιστικὴ καὶ μιά ουτοπικὴ ἀναρχικὴ συνιστώσα που προσμένουν τὴν ἐνσωμάτωσή τους σὲ μιά συνεκτικὴ ἀντίληψη. Ὅπως καὶ νάχει τὸ πρᾶγμα, γύρω μας ἀναπτύσσονται “νέα κοινωνικά κινήματα”, γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε μιά ἐκφραση δημιουργημένη ἀπὸ νεομαρξιστές, τὰ οποία τέμνουν τίς παραδοσιακὲς ταξικὲς γραμμές. Ἀπ' αὐτὴ τὴ μαγιά μπορεῖ μελλοντικά νά σχηματισθεῖ ἓνα γενικὸ συμφέρον που θὰ εἶναι ἐυρύτερο σὲ ἔκταση, νεωτερικότητα καὶ δημιουργικότητα ἀπὸ τὰ οικονομικῶς προσανατολισμένα ἐπιμέρους συμφέροντα τοῦ παρελθόντος. Κι ἀπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ μαγιά μπορεῖ νά ἀναδυθεῖ ἓνας “λαός” καὶ νά μορφοποιηθεῖ σὲ συνελύσεις καὶ παρόμοιες μορφές, ἓνας “λαός” που θὰ υπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν ἐξειδικευτικῶν συμφερόντων καὶ θὰ προσδώσει ἀυξημένη σπουδαιότητα σ' ἓναν ἐλευθεριακὸ δημοτικὸ προσανατολισμό.

## 6.

Σὲ μιά ἐποχὴ ὅπου ἡ εἰκόνα τοῦ Ὅργουελ γιὰ τὸ “1984” μπορεῖ ολοφάνερα νά μεταφραστεῖ στὴ “μεγαλοῦπολη” ἐνὸς ἐντονα συγκεντρωτικοῦ κράτους καὶ μιάς ἐντονα κορπορατιστικῆς κοινωνίας, πρέπει νά διερευνήσουμε τὴ δυνατότητα νά ἀντιπαραθέσουμε σ' αὐτές τίς κρατιστικές καὶ κοινωνικὲς ἐξελίξεις μιά τρίτη σφαῖρα ἀνθρώπινης πρακτικῆς: τὴν πολιτικὴ σφαῖρα που δημιούργησε ὁ αὐτοδιοικουόμενος δῆμος, ἓνα ἱστορικὸ προϊόν τῆς ἴδιας τῆς Ἀστεακῆς Ἐπανάστασης που δὲν ἔχει χωνευτεῖ τελείως ἀπὸ τὸ κράτος. Ἡ ἐπανάσταση πάντοτε μεταφράζεται σὲ δυαδικὴ ἐξουσία: τὸ βιομηχανικὸ συνδικάτο, σοβιέτ ἢ συμβούλιο καὶ ἡ Κομμούνια, ὅλα τους προσανατολισμένα ἐναντίον τοῦ κράτους. Μιά ἐνδελεχῆς ἐξέταση τῆς ἱστορίας θὰ μᾶς δείξει ὅτι τὸ ἐργοστάσιο, ἓνα δημιούργημα τῆς ἀστικής

ορθολογικοποίησης, ποτέ δέν υπήρξε τόπος τής επανάστασης· οι πιό απεριφραστα επαναστάτες εργάτες (οι Ισπανοί, Ρώσοι, Γάλλοι και Ιταλοί) ήταν κατά κύριο λόγο μεταβατικές τάξεις, γιά τήν ακρίβεια παραδοσιακά αποσυντιθέμενα αγροτικά στρώματα που υποβάλλονταν στήν αποκλινούσα και τελικά διαβρωτική επίδραση μιάς βιομηχανικής κουλτούρας που ήδη γίνεται και η ίδια παραδοσιακή. Σήμερα, πράγματι, εκεί όπου οι εργάτες εξακολουθούν νά κινούνται, η μάχη τους είναι σέ μεγάλο βαθμό αμυντική (κατά ειρωνικό τρόπο, μάχη γιά τή διατήρηση ενός βιομηχανικού συστήματος που απειλείται μέ εκτοπισμό από μιά τεχνολογία έντασης κεφαλαίου και ολοένα πιό κυβερνητικοποιημένη) και αντανακλά τούς τελευταίους σπασμούς μιάς οικονομίας που σβήνει.

Η πόλη πεθαίνει κι αυτή – αλλά μέ εντελώς διαφορετική έννοια από τό εργοστάσιο. Τό εργοστάσιο ποτέ δέν ήταν η σφαίρα τής ελευθερίας. Υπήρξε πάντοτε η σφαίρα τής επιβίωσης, τής “αναγκαιότητας”, που αποδυνάμωνε και στέρευε τόν ανθρώπινο κόσμο τριγύρω της. Η εμφάνιση τού εργοστάσιου συνάντησε τή σφοδρή αντίσταση τών τεχνιτών, τών αγροτικών κοινοτήτων κι ενός ανθρωπινότερα διαβαθμισμένου και κοινοτιστικού κόσμου. Μόνο η αφέλεια ενός Μάρξ κι ενός Ένγκελς, που καλλιέργησαν τόν μύθο ότι τό εργοστάσιο χρησιμεύει στήν “πειθάρχηση”, “συνένωση” και “οργάνωση” τού προλεταριάτου, μπόρεσε νά υποχρεώσει τούς ριζοσπάστες, που είχαν από μόνοι τους σαγηνευτεί απ’ τό μυθοποιημένο ιδεώδες ενός “επιστημονικού σοσιαλισμού”, νά αγνοήσουν τόν εξουσιαστικό και ιεραρχικό του ρόλο. Η κατάργηση τού εργοστάσιου από μιά οικοτεχνική, μιά δημιουργική εργασία και, γιάτί όχι, επινοήσεις τής κυβερνητικής προορισμένες νά ικανοποιήσουν ανθρώπινες ανάγκες, αποτελεί μιά απαίτηση τού σοσιαλισμού μέ τήν ελευθεριακή και ουτοπική μορφή του, και στήν πραγματικότητα μιά ηθική προϋπόθεση τής ελευθερίας.

Αντίθετα η Αστεακή Επανάσταση έπαιξε πολύ διαφορετικό ρόλο. Ουσιαστικά δημιούργησε τήν ιδέα μιάς οικουμενικής *humanitas* και τής κοινοτικοποίησης αυτής τής ανθρωπότητας πάνω σέ ορθολογικές και ηθικές κατευθύνσεις. Ακύρωσε τούς περιορισμούς τής ανθρώπινης ανάπτυ-

ξης που είχαν επιβληθεί από τόν συγγενικό δεσμό, τούς στενούς ορίζοντες τού φυλετικού κόσμου και τήν ασφυκτικότητα τού εθίμου. Η διάλυση τών αυθεντικών αυτοδιοικούμενων δήμων από τήν αστεοποίηση επρόκειτο νά σημαδέψει μιá σοβαρή οπισθοδρόμηση τής κοινωνικής ζωής: τήν καταστροφή τής απaráμιλλα ανθρώπινης διάστασης τού κοινωνικού συγχρωτισμού, τής μόνης "πολιτικής" ζωής που δικαιολογεί τή χρήση τής λέξης "πολιτισμός" και τού "πολιτικού σώματος" που δίνει νόημα και ταυτότητα στή λέξη "πολιτική". Στήν περίπτωση αυτή, άν η θεωρία και η πραγματικότητα έρχονται σέ σύγκρουση, έχουμε δικιο νά επικαλεστούμε τήν πασίγνωστη παρατήρηση τού Γκέοργκ Λούκατς: "Τόσο τό χειρότερο γιά τά γεγονότα". Η πολιτική, που τόσο εύκολα υποβαθμίστηκε από τούς "πολιτικούς" σέ διαχείριση τών κρατικών υποθέσεων, πρέπει νά αποκατασταθεί από τόν αναρχισμό στήν αρχική τής έννοια σάν μιá μορφή κοινοτικής συμμετοχής και διοίκησης που έρχεται σέ αντιπαράθεση μέ τό κράτος και επεκτείνεται πέρα από τίς βασικές εκείνες όψεις τών ανθρώπιων επαφών που σωστά αποκαλούνται κοινωνικές<sup>6</sup>. Μέ μιá πολύ θεμελιακή έννοια, πρέπει νά ανατρέξουμε στις ρίζες που έχει η λέξη στήν π ό λ ι ν και στις ασύνειδες κινήσεις τού λαού γιά τή δημιουργία ενός πεδίου γιά ορθολογικές, ηθικές και δημόσιες επαφές, που μέ τή σειρά τους διαμόρφωσαν τό ιδεώδες τής Κομμούνας και τών λαϊκών συνελεύσεων τής επαναστατικής εποχής.

Ο αναρχισμός πάντοτε υπογράμμισε τήν ανάγκη γιά μιá ηθική αναγέννηση και γιά μιá αντικουλτούρα (μέ τήν καλύτερη έννοια τής λέξης) ενάντια στήν κυρίαρχη κουλτούρα. Απ' όπου η έμφασή του στήν ηθική, η μέριμνά του γιά μιá αρμονία μεταξύ μέσων και σκοπών, η από μέρους του υπεράσπιση τών ανθρώπιων καθώς και τών πολιτικών δικαιωμάτων, ειδικότερα μέ τήν ανησυχία του γιά τήν καταπίεση σέ κάθε όψη τής ζωής. Η αντίληψή του γιά τούς αντι - θ ε σ μ ο ο ύ ε υπήρξε πιό προβληματική. Θά ήταν καλό νά θυμόμαστε πως πάντοτε υπήρχε μιá κ ο ι ν ο τ ι σ τ ι κ ή τάση στόν αναρχισμό, κι όχι μόνο η επαναστατικοσυνδικαλιστική και η ατομιστική. Επιπλέον, η κοινοτική αυτή τάση πάντοτε είχε έναν έντονα δημοτικό προσανατολισμό, που μπορεί νά σταχυολογηθεί από τά γρα-

φτά τού Προυντόν και τού Κροπότκιν. Εκείνο που έλειπε ήταν μιά διερευνητική εξέταση τού πολιτικού πυρήνα αυτού τού προσανατολισμού: τής διάκρισης ανάμεσα σέ μιά σφαίρα συζήτησης, τή λήψη αποφάσεων, και μιά θεσμική ανάπτυξη που δέν είναι ούτε κοινωνική ούτε κρατιστική. Η πολιτική ενός σώματος ελεύθερων πολιτών δέν είναι εγγενώς κοινοβουλευτική πολιτική· στήν πραγματικότητα, άν αποκαταστήσουμε τήν αυθεντική ιστορική σημασία τής λέξης "πολιτική" στή δικαιοματική τής θέση μέσα στό ριζοσπαστικό λεξιλόγιο, αποπνέει τή συνέλευση τών Αθηναίων πολιτών και τόν πιό εξισωτικό κληρονόμο τής, τίς συνελεύσεις τών παρισινών τομέων. Τό νά ανατρέξουμε σ' αυτούς τούς ιστορικούς θεσμούς, νά εμπλουτίσουμε τό περιεχόμενό τους μέ τίς ελευθεριακές μας παραδόσεις και κριτικές αναλύσεις, και νά τούς ανασύρουμε στήν επιφάνεια ενός ιδεολογικά συγχυσμένου κόσμου, σημαίνει πως θέτουμε τό παρελθόν στήν υπηρεσία τού παρόντος μέ δημιουργικό και νεωτεριστικό τρόπο. Ένας ορισμένος βαθμός πνευματικής αδράνειας βαραίνει κάθε ριζοσπαστική τάση, και τήν αναρχική όχι λιγότερο από τή σοσιαλιστική. Η ασφάλεια τής παράδοσης μπορεί νά είναι τόσο ανακουφιστική ώστε νά αποκλείει κάθε ενδεχόμενη καινοτομία, ακόμα και στους κόλπους τών αντιεξουσιαστών.

Ο αναρχισμός περικυκλώνεται από τήν ανησυχία του γιά τόν κοινοβουλευτισμό και τόν κρατισμό. Η ανησυχία αυτή έχει δικαιωθεί πλήρως από τήν ιστορία, αλλά μπορεί επίσης νά οδηγήσει σέ μιά νοοτροπία πολιορκίας που δέν είναι λιγότερο δογματική στή θεωρία απ' όσο είναι διεφθαρμένος ο εκλογικός δημοτισμός στήν πράξη. Κι όμως, άν ο ελευθεριακός δημοτισμός γίνει κατανοητός ως ο ρ γ α ν ι κ ή πολιτική, ως πολιτική που α ν α δ ύ ε τ α ι από τό επίπεδο βάσης τού ανθρώπινου συγχρωτισμού πρós τήν πληρότητα ενός αυθεντικού πολιτικού σώματος και συμμετοχικών μορφών τής ιδιότητας τού πολίτη, μπορεί κάλλιστα νά αποτελέσει τό τελευταίο προπύργιο γιά έναν σοσιαλισμό προσανατολισμένο πρós αποκεντρωμένους λαϊκούς θεσμούς. Ένα θεμελιώδες γνώρισμα τής ελευθεριακής δημοτιστικής αντίληψης είναι ότι μπορεί νά επικαλεστεί βιωμένες παραδόσεις γιά νά στηρίξει τίς απαιτήσεις τής, παραδόσεις που, όσο αποσπασματικές και

καταρακωμένες κι αν είναι, δέν παύουν νά προσφέρουν τή δυνατότητα μιάς συμμετοχικής πολιτικής μέ διαστάσεις που θέτουν υπό αμφισβήτηση τό κράτος. Η Κομμούνα εξακολουθεί νά είναι θαμμένη μέσα στό δημοτικό συμβούλιο· οι τομείς εξακολουθούν νά είναι θαμμένοι μέσα στή γειτονιά· οι δημοτικές συνελεύσεις εξακολουθούν νά είναι θαμμένες μέσα στόν αυτοδιοικούμενο δήμο· οι συνομοσπονδιακές μορφές δημοτικής σύνδεσης εξακολουθούν νά είναι θαμμένες μέσα στά περιφερειακά δίκτυα κωμοπόλεων καί πόλεων. Όταν ξαναβρίσκουμε ένα παρελθόν που μπορεί νά ζήσει καί νά ξαναδουλευτεί ώστε νά εξυπηρετήσει απελευθερωτικούς στόχους, δέν γινόμαστε δέσμιοι τής παράδοσης· φέρνουμε στό φώς μοναδικά ανθρώπινες επιδιώξεις σύμπραξης που ενυπάρχουν μόνιμα στό ανθρώπινο πνεύμα — η ανάγκη γιά τήν κοινότητα σάν τέτοια — καί που έχουν αναβλύσει επανειλημμένα στό παρελθόν. Σήμερα φυτοζωούν σάν θνησιγενείς ελπίδες που οι άνθρωποι τίς βρίσκουν μέσα τους σ' όλους τούς καιρούς καί που έρχονται στήν επιφάνεια τής ιστορίας σέ εμπνευσμένες στιγμές δράσης καί αποδέσμευσης.

Τούτες οι θέσεις προβάλλουν τήν άποψη ότι ένας ελευθεριακός δημοτισμός είναι εφικτός καί μιά νέα κοινοτική πολιτική είναι προσδιορίσιμη σάν δυαδική εξουσία που μπορεί νά αντιπαραθέσει τίς μορφές τών συνελεύσεων καί τής συνομοσπονδιακής σύνδεσης στό συγκεντρωτικό κράτος. Όπως έχουν τώρα τά πράγματα στόν οργουελικό κόσμο τής δεκαετίας τού 1980, αυτή η προοπτική δυαδικής εξουσίας μπορεί κάλλιστα νά είναι μιά από τίς σημαντικότερες, αναμφίβολα μεταξύ άλλων, που οι ελευθεριακοί είναι σέ θέση νά ελπίζουν πως θά αναπτύξουν δίχως νά διακυβεύουν τίς αντιεξουσιαστικές αρχές τους. Καί παραπέρα: τούτες οι θέσεις προβάλλουν τήν άποψη πως μιά οργανική πολιτική βασισμένη σέ τέτοιες ριζοσπαστικές συμμετοχικές μορφές κοινοτικής σύμπραξης δέν αποκλείει τό δικαίωμα τών αναρχικών νά αλλάξουν τούς καταστατικούς χάρτες τών πόλεων καί κωμοπόλεων έτσι που νά επικυρώνουν τήν ύπαρξη άμεσα δημοκρατικών θεσμών. Κι αν μιά τέτοιου είδους δραστηριότητα φέρει τούς αναρχικούς σέ δημοτικά συμβούλια, δέν υπάρχει κανείς λόγος γιά νά ερμηνευθεί αυτή η πολιτική ως κοινοβουλευτική, ι-

διαίτερα αν περιορίζεται στο κοινοτικό επίπεδο και τάσσεται συνειδητά εναντίον του κράτους<sup>7</sup>. Είναι περίεργο που πολλοί αναρχικοί, οι οποίοι πανηγυρίζουν για την ύπαρξη μιάς "κολλεκτιβοποιημένης" βιομηχανικής επιχείρησης εδώ κι εκεί με μπόλικο ενθουσιασμό, μολονότι εμφανίζεται σ' ένα εντελώς αστικό οικονομικό πλαίσιο, αντιμετωπίζουν με αποστροφή μιά δημοτική πολιτική που συνεπάγεται τις οποιοδήποτε είδους "εκλογές", έστω κι αν μιά τέτοια πολιτική δομείται γύρω από συνελεύσεις γειτονιάς, ανακλητούς εκπροσώπους, ριζοσπαστικά δημοκρατικές μορφές λογοδοσίας και βαθιά ριζωμένα τοπικά δίκτυα.

Η πόλη δέν είναι συνυφασμένη με τό κράτος. Έχουν πολύ διαφορετικές ρίζες κι έχουν διαδραματίσει ιστορικά πολύ διαφορετικούς ρόλους. Τό γεγονός ότι τό κράτος σήμερα διαπερνά ό λ ε ς τις όψεις τής ζωής, από τήν οικογένεια ώς τό εργοστάσιο κι από τό συνδικάτο ώς τήν πόλη, δέν σημαίνει ότι θά αποτραβηχτούμε φαρισαϊκά από κάθε μορφή οργανωμένων ανθρώπινων σχέσεων, δηλαδή στήν πράξη από τό ίδιο μας τό πετσί, πρός έναν επουράνιο κόσμο καθαρότητας και αφαίρεσης, έναν κόσμο που θά επικύρωνε τό χαρακτηρισμό του "φαντάσματος" που έδωσε ο Αντόρνο στον αναρχισμό. Αν υπάρχουν φαντάσματα που μάς καταδιώκουν, παίρνουν τή μορφή ενός δογματισμού και μιάς τυποκρατικής αυστηρότητας με τόση δυσκινησία ώστε νά ξεπέφτουμε σέ μιά διανοητική νεκρική ακαμψία όχι διαφορετικού είδους από εκείνην που εγκαθίσταται σ' ένα πτώμα μαρμαρωμένο μέσα στην αιωνιότητα του θανάτου. Η δυνατότητα τής εξουσίας νά ορίζει υλικά τό άτομο θά έχει πετύχει τότε μιά κατάκτηση πιό πλήρη απ' όσο τά κελεύσματα που παράγει ο απλός εξαναγκασμός. Θά έχει βάλει χέρι στο ίδιο τό ανθρώπινο πνεύμα — στήν ελευθερία του νά σκέφτεται δημιουργικά και νά αντιστέκεται με ιδέες, έστω κι αν η ικανότητά του για δράση μπλοκάρεται για ένα διάστημα από τά γεγονότα.

9 Σεπτεμβρίου 1984

## Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ :

1. Για ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό παράδειγμα, αρκεί να διαβάσει κάποιος τὰ βιβλία τού Ἄμπαντ ντέ Σαντιγιάν *El Organismo Economico de la Revolution* (Βαρκελώνη 1936), μεταφρασμένα στὰ αγγλικά μὲ τὸν τίτλο *After the Revolution* (Μ ε τ ἄ τ ἡ ν Ε π ἄ ν ὀ τ ἰ α σ η), ἕνα ἔργο που ἄσκησε τεράστια ἐπίδραση στή CNT-FAI.

2. Σ.τ.Μ.- Ανθρωπότητα ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα καὶ μετωνυμικά τὸ ἀνθρώπινο γένος.

3. Σ.τ.Μ.- "Ὄργανικές" σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπων, αὐθόρμητα διαμορφωμένες καὶ χαρακτηριζόμενες ἀπὸ προσωποπαιεὶς δεσμούς αἵματος καὶ παρόδοσης (ἀπὸ τὰ γερμανικὸ *gemeinschaft*, "κοινότητα").

4. Σ.τ.Μ.- Ἀντίστοιχη ἦταν στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα ἡ διάκριση μεταξὺ ἄ σ τ ε ω ς καὶ π ὄ λ ε ω ς (ἡ ἀκόμα π ἄ λ ι τ ε ι ἰ α ς, ὅπως συχνὰ ἀποδίδεται τὸ εἰνίται).

5. Παρόλα τὰ ελαττώματα καὶ τὶς ἀνεπάρκειές της, αὐτὴ σκριβίως ἡ ριζοσπαστικὴ ἰντελιγέncia ἀπέτελεσε τὴν κόψη κάθε ἐπαναστατικοῦ ἐγχειρήματος στὴν ἱστορία – καὶ, στὴν πραγματικότητα, κυριολεκτικὰ π ρ ὀ ἔ β ἰ λ ε τὶς ἴδιες τὶς ἰδέες τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλήσει ὁ λαὸς τὴν κατανόηση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ Περικλῆς στὸν ἀρχαῖο κόσμον, ἕνας Τζὼν Μπὼλ ἢ ἕνας Τόμας Μύνταερ στὶς ἐποχὲς τοῦ μεσαίωνα καὶ τῆς Μεταρρύθμισης, ἕνας Ντενί Ντιντερό στὸν Διαφωτισμὸ, ἕνας Εμίλ Ζολά καὶ ἕνας Ζάν-Πὼλ Σάρτρ σὲ σχετικὰ πρόσφατους καιροὺς. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Δ ι σ ν ο ο ὄ μ ε ν ο ς εἶναι ἀρκετὰ πρόσφατο φαινόμενον· ἕνα βιβλιογενές, ἀπομονωμένο, αἰμομικτικὸ καὶ καριεριστικὸ πλάσμα που τοῦ λείπει ἡ πείρα τῆς ζωῆς καὶ ἡ πρακτικὴ.

6. Προτὰυ ὀλοκληρώσουμε αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, αξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ διάκριση μεταξὺ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἔχει μακρόχρονη προϊστορία, ἡ ὁποία φτάνει μέχρι τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἐρχόταν ἀδιάκοπα στὴν ἐπιφάνεια κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνικῆς θεωρίας, πῶς πρῶτα στὰ ἔργα τῆς Χάνα Ἄρεντ. Εκείνου που ἔλειπε καὶ στοὺς δυὸ ἀτοχαστές ἦταν μὴ θεωρία τοῦ κράτους, ἀπ' ἄπου πηγάζει καὶ ἡ ἀπαύσις μίᾶς τριμεροῦς διάκρισης στὰ γραφτὰ τους.

7. Μποροῦμε νὰ ἐπιζήσουμε πως δὲν θὰ επικαλεστοῦν τὸ φάντασμα τοῦ Πάβλ Μπρούς ἐνάντια ἀ' αὐτὴ τὴ θέση. Ὁ Μπρούς χρησιμοποίησε τὸν ἐλευθεριακὸ δημοτισμὸ τῆς Καμμούνας, που ἦταν τόσο βαθιὰ ριζωμένος στὸν παριανὸ λαὸ τῆς ἐποχῆς του, ἐνάντια στὴν ἴδια τὴν καινατιστικὴ παρόδοσιν – δηλαδὴ γιὰ νὰ βάλει ἀέ ἐφαρμογὴ μὴ καθαρὰ ἀστικὴ μαρφή κοινοβουλευτισμοῦ, καὶ ὄχι γιὰ νὰ φέρει τὰ Παρία καὶ τοὺς γαλλικοὺς δῆμους σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ αὐγκεντρωτικὸ κράτος, ὅπως προσπάθησε νὰ κάνει ἡ Κομμούνα τοῦ 1793. Δὲν



υπήρχε ίχνος οργανικότητας στις απόψεις του γιά τόν δηματιισμό καί ίχνος επαναστατικότητας στις προθέσεις του. Όλοι έχουν χρησιμαποιήσει τήν εικόνα τής Καμμούνας γιά διαφορετικούς σκοπούς: ο Μάρξ γιά νά στηρίξει τή θεωρία του τής "προλεταριακής δικτατορίας" σ' ένα ιστορικό προηγούμενο· ο Λένιν γιά νά δικαιολογήσει μιά τελείως γιοκωβίνικη "πολιτική"· καί οι αναρχικοί, πιά κριτικό, υπέρ ταύ κοινοτισμού.

ΤΟ "1984" ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΣΜΑ  
ΤΗΣ ΕΞΑΛΕΙΨΗΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Διάφοροι αυτόπτες μάρτυρες τής Γαλλικής Επανάστασης μάς λένε ότι, με τήν ανατροπή του Ροβεσπιέρου και τής γιακωβίνικης Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας, οι μισητοί αριστοκράτες, που ξεμύτισαν από τις κρυψώνες τους στο Παρίσι, άρχισαν νά εγκολπώνονται τήν ίδια τήν Τρομοκρατία μέσω τής οποίας είχαν τρομοκρατηθεί. Όχι μόνο πήραν μέρος στή μαζική σφαγή τών πρώην δικττών τους — μιά δεύτερη "Βασιλεία τού Τρόμου" στήν οποία δόθηκε πολύ λίγη ιστορική προσοχή — αλλά και υιοθέτησαν σέ μεγάλο βαθμό τήν αμφίεση και τή συμπεριφορά τών θυμάτων τους. Στίς δεξιώσεις τών παρισινών αρχοντικών έγινε σίκ νά φοράνε μιά λεπτή κόκκινη κορδέλα γύρω απ' τό λαιμό, περίπου στό σημείο όπου η λεπίδα τής γκιλοτινας είχε χωρίσει τό κεφάλι ενός μέλους τής οικογένειας απ' τό σώμα του. Οι κομποί κύκλοι τού Παρισιού υιοθέτησαν αυτή τήν αποτρόπαιη μορφή καλλωπισμού μέ μεγάλη προθυμία, έτσι που η Τρομοκρατία έγινε τό φόντο τών ιδιαίτερων σεξουαλικών προτιμήσεών τους και όχι μόνο τών ιδιαίτερων κοινωνικών δεσμών τους. Η Τρομοκρατία δέν είχε απλώς πάψει νά τρομοκρατεί τήν έβαλαν στήν αίθουσα χορού και στό μπουντουάρ όπου ούτε σοκάριζε ούτε προειδοποιούσε τή γαλλική αριστοκρατία γιά μελλοντικά επερχόμενες τρομοκρατίες, αλλά χρησίμευε γιά νά αφυπνίζει και νά γαρφαλάει τίς αμβλυμένες αισθήσεις της και τήν έφεσή της γιά κακογουσιά.

Άν εξιστόρησα αυτή τήν περίπτωση, τό έκανα επειδή φοβάμαι πως τό 1984 μπορεί κάλλιστα νά εγκολπωθεί τό επιβλητικό δυστοπικό<sup>1</sup> μυθιστόρημα τού Τζώρτζ Όργουελ "1984". Αρχίζουμε νά μιλάμε γιά τό βιβλίο μέ μερική απ' τήν κακογουσιά που χαρακτήριζε τούς Γάλλους αριστοκράτες στό δεύτερο μισό τής δεκαετίας τού 1790. Έναν μόλις μήνα μετά τήν πρωτοχρονιά τού 1984, που έ-

φερε τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ὀργουελ στὸ προσκήνιο, τὸ βιβλίο ἔχει ξαναγίνει ἀνάρπαστο στὰ βιβλιοπωλεῖα μας. Διάφορα κόμικς ἀνθρώπων σάν τὸν Στήβ Μάρτιν ἔχουν γελοιογραφήσει τὸν πρωταγωνιστὴ τοῦ μυθιστορήματος, τὸν "Γουίνστον Σμίθ", μὲ τὴ χυδαιότητα ἐνὸς Ἄλβιν Τόφλερ καὶ τὴν ευαισθησία ἐνὸς Χέρμαν Κάν. Ἡ ἐπετειακὴ ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματος ἔχει προικιστεῖ μ' ἕναν πρόλογο, ἢ ἀκριβέστερα κατάλογο, τοῦ Γουόλτερ Κρονκάιτ γιὰ τοὺς κινδύνους που μπορεῖ νὰ μᾶς περιμένουν ἂν ἀγνοήσουμε τὴν πραγματικὴ πρόθεση τοῦ Ὀργουελ — ὄχι νὰ προβλέψει ἀλλὰ νὰ προειδοποιήσει. Ὅπως πολλοὶ παρόμοιοι εἶδους κατάλογοι, αὐτὸς τὸν ὁποῖο εἰτοίμασε ὁ Κρονκάιτ ἔχει τὰ θετικὰ του σημεῖα, ἀλλὰ ἐδῶ ἐνεδρεύει κι ἕνας κίνδυνος. Ἄν ὁ "Μεγάλος Ἀδελφός" ἐμφανιστεῖ ποτὲ στὴν Ἀμερικὴ, νομίζω πως θὰ μοιάζει πολὺ μὲ τὸν κ. Κρονκάιτ ἢ "Μπαρμπα-Εἰδήσεις" ὅπως ἔχει ἀποκληθεῖ ἀπὸ ὀρισμένους κριτικούς — τὸν τηλεπαρουσιαστή-συntonιστὴ που δὲν ἔχει συμβάλλει λιγότερο ἀπὸ κανένα ἄλλο γιὰ νὰ καταργηθοῦν στὴν τηλεόραση οἱ εἰδήσεις, μὲ οποιαδήποτε ἔννοια που νὰ μὴ στερεῖται παντελῶς περιχομένου, καὶ νὰ περιοριστοῦν σὲ ψυχαγωγία στὴν καλύτερη περίπτωσι καὶ σαπουνόπερα στὴ χειρότερη.

Σ' ἕνα σοβαρότερο ἐπίπεδο ἔχουμε ἄλλη μιὰ κατηγορία σχολιαστῶν — ἐκείνους που ἠδονίζονται νὰ υπογραμμίζουν πόσο ἔλειπαν ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ὀργουελ οἱ προγνωστικὲς ἀρετὲς. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, μᾶς λένε, δὲν ἔχουμε "Μεγάλο Ἀδελφό", "Νεογλώσσα" καὶ "Υπουργεῖο Ἀλήθειας" στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ὅσο κριτικὴ στάση κι ἂν υιοθετοῦμε ἀπέναντι στὴν ἐποχὴ τοῦ Νίξον καὶ τοῦ Ρήγκαν. Ὁ τύπος καὶ οἱ ἄνθρωποι μποροῦν ἀκόμα νὰ ἐκφράζονται ἐλευθέρως. Σύμφωνα μὲ τὴν προειδοποίησι τοῦ Κρονκάιτ: κοιτάξτε τὸν Χομεϊνὶ καὶ τὸ Ἰράν ἢ τὸν ἰσλαμικὸ ἱερό πόλεμο — ἂν καί, γιὰ νὰ εἶμαστε δίκαιοι, ὁ κατάλογος τοῦ Κρονκάιτ ἐντοπίζει πολλὰ ἀπὸ τίς κοινωνικὲς καὶ τεχνικὲς ἀλλαγές που πραγματοποιήθηκαν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσι τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ὀργουελ καὶ που μᾶς ἔφεραν κοντύτερα στὸ "1984" ἀπ' ὅσο εἶμαστε διατεθειμένοι νὰ παραδεχθοῦμε. Ἡ "Νεογλώσσα" διεισδύει στὴ γλώσσα μας μὲ ἐπίφοβο ρυθμὸ, καὶ τὸ κάνει ἐπὶ αρκετὲς δεκαετίες. Ἢδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 "ἐκκαθαρίζου-

με" ανθρώπους (για να δανειστούμε από το λεξιλόγιο του μπολσεβικισμού), δέν τούς σφαγιάζουμε. Τά "μέσα" αντικαθιστούν σέ αυξανόμενο βαθμό τή λέξη προπαγάνδα από τή δεκαετία του 1950. Η ηλεκτρονική, που απέκτησε τήν κυριαρχική θέση της μέ τó ραντάρ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι η πηγή λέξεων όπως "εισορή" ή "είσοδος" σάν υποκατάστατο τής σοφίας, "εκροή" ή "έξοδος" σάν υποκατάστατο τής έκφρασης, "ανατροφοδότηση" ή "ανάδραση" σάν υποκατάστατο του διαλόγου, "πληροφορία" σάν υποκατάστατο τής γνώσης. Ακολουθώντας τήν παράδοση τής διαφημιστικής βιομηχανίας, μάλλον "εκτοξεύουμε" ιδέες παρά μοιραζόμαστε τις απόψεις μας, ενώ ο στρατιωτικός μηχανισμός, όπως ήταν φυσικό, μάς έδωσε χυμώδεις εκφράσεις του τύπου τής "εξυγίανσης" για τις αποστολές βομβαρδισμού και τής "ακραίας βλάβης" για τις δολοφονίες.

Ο Όργουελ έχει εκθέσει εύγλωττα τήν άποψη του πάνω σ' αυτό τó θέμα σ' ένα παράρτημα του βιβλίου. "Σκοπός τής Νεογλώσσας δέν ήταν μόνο να προσφέρει ένα μέσο έκφρασης για τήν κοσμοαντίληψη και τις διανοητικές συνήθειες των ζηλωτών του Αγγσός" — δηλαδή του "αγγλικού σοσιαλισμού" όπως αποκαλούνταν τó κοινωνικό σύστημα τής "Ωκεανίας" — "αλλά και να κάνει ανέφικτους όλους τούς άλλους τρόπους σκέψης. Υπήρχε η επιδίωξη, όταν η Νεογλώσσα θά είχε υιοθετηθεί μιá για πάντα και η Παλαιογλώσσα θά είχε ξεχαστεί, η κάθε αιρετική σκέψη — δηλαδή η κάθε σκέψη που παρεκκλίνει από τις αρχές του Αγγσός — να είναι κυριολεκτικά αδιανόητη, τουλάχιστον στο μέτρο που η σκέψη εξαρτάται από τις λέξεις. Τó λεξιλόγιο τής Νεογλώσσας ήταν κατασκευασμένο έτσι που να προσφέρει ακριβή και συχνά μέ λεπτές αποχρώσεις έκφραση σ' όλα τά νοήματα που ένα μέλος του Κόμματος θά μπορούσε δικαιολογημένα να θέλει να εκφράσει, αποκλείοντας συγχρόνως όλα τά άλλα νοήματα καθώς και τή δυνατότητα να καταλήξει κάποιος σ' αυτά μέ έμμεσες μεθόδους. Αυτό επιτυγχανόταν εν μέρει μέ τήν επινόηση νέων λέξεων και μέ τήν απογύμνωση των λέξεων που τυχόν απομένανε από κάθε ανορθόδοξη σημασία, και όσο ήταν δυνατόν από όλες ανεξαιρέτως τις δευτερεύουσες σημασίες. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, η λέξη ε λ ε ύ

θ ε ρ ο ς εξακολουθούσε να υπάρχει στη Νεογλώσσα, αλλά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο σε φράσεις όπως "Αυτός ο σκύλος είναι ελεύθερος από ψείρες" ή "Αυτό το χωράφι είναι ελεύθερο από ζιζάνια". Δέν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με την παλιά της έννοια του "πολιτικά ελεύθερου" ή "πνευματικά ελεύθερου", εφόσον η πολιτική και η πνευματική ελευθερία δέν υπήρχαν πιά ούτε καν σαν έννοιες και, κατά συνέπεια, αναγκαστικά δέν είχαν όνομα. Πέρα από την κατάργηση των αναμφίβολα αιρετικών λέξεων, η μείωση του λεξιλογίου θεωρούνταν αυτοσκοπός, και καμιά λέξη που μπορούσε να παραμεριστεί δέν επιτρεπόταν να επιβιώσει. Η Νεογλώσσα ήταν προορισμένη όχι να επεκτείνει αλλά να π ε ρ ι ο ρ ι σ ε ι τό βεληνεκές της σκέψης, και ο σκοπός αυτός υποβοηθούνταν έμμεσα από την περικοπή της επιλογής λέξεων στο ελάχιστο." 'Αν χαρακτηρίσουμε αυτό τό απόσπασμα προφητικό, υποτιμούμε τή σημασία του. Η διαδικασία λεκτικού περιορισμού και αλλοίωσης είναι εντονότερη στις μέρες μας απ' οποιαδήποτε άλλη εποχή στην ιστορία της γλώσσας, χάρη στις "μπίζνες", την προβολή των "μέσων" και τή βαρβαρική κατάπτωση στη λογοτεχνία και στο καλό γράψιμο.

Γιά να διασώσουμε τό "1984" τού 'Οργουελ από τόν ασπασμό τής φιλελεύθερης μόδας και τή σημερινή επιβράβευση τής διανοητικής απλούστευσης, θά πρέπει να ασχοληθούμε με αυτό που κατά τή γνώμη μου αποτελεί τόν τρομακτικότερο κίνδυνο, απ' τόν οποίο πηγάζουν όλα τά υπόλοιπα στο μυθιστόρημα: τήν ανάγκη κατάργησης τής μνήμης. Είναι αναμφίβολα σημαντικό να υπογραμμίσουμε τήν κεντρική θέση που παραχωρεί ο 'Οργουελ στην αυτοτροφοδοτούμενη επιζήτηση εξουσίας που σημάδευε τήν εποχή τού "Αγγός". Πολλοί αναγνώστες τού μυθιστορήματος είναι υπέρμετρα απομακρυσμένοι απ' τήν εποχή τού 'Οργουελ γιά να αντιληφθούν πόσο ανεπανάληπτη ήταν αυτή η έμφαση τό 1948, τή χρονιά που πιθανολογείται ότι ο 'Οργουελ τέλειωσε τό γράψιμο τού βιβλίου του. Λέω "ανεπανάληπτη" γιατί προσωπικά μπορώ να θυμηθώ πόσο επουσιώδης ή ακόμα αφελής φαινόταν ο προβληματισμός τού 'Οργουελ γιά τήν εξουσία σαν αυτοσκοπό στους δυτικούς μαρξιστές, γιά τούς οποίους η "επιζήτηση κέρδους"

ήταν η "επιστημονικότερη" και "αντικειμενικότερη" έκφραση στην από μέρους μας κατανόηση του καπιταλισμού. Η εξουσία σάν αυτοσκοπός – στην πραγματικότητα σάν αυτοπαραγόμενο και διαρκώς εντεινόμενο φαινόμενο για τὸ οποίο τὸ "κέρδος" και η "συσσώρευση" αποτελούν μέσα – ήταν θεμελιωδώς ξένη πρὸς ἓναν σοσιαλιστικὸ κορμὸ σκέψης που ἦταν ἐγγενῶς ἐξουσιαστικὸς και οικονομιστικὸς στὶς ἀνομολόγητες υποθέσεις του γιὰ τὸν καπιταλισμὸ και, θὰ πρόσθετα, γιὰ τὸν πατριαρχικὸ "πολιτισμὸ" τῶν τελευταίων ἑξὶ χιλιετιῶν.

Στὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Ὀργουελ προσανατολιζόταν πρὸς τὸν ἀναρχισμὸ – οσοδήποτε κι ἂν διαχώριζε τὴ θέση του ἀπὸ τὶς ἀναρχικὲς κινήσεις στὴν Ἀγγλία. Στὸ Φόρο Τιμῆς στὴν Καταλωνία<sup>3</sup>, ὁ Ὀργουελ θὰ φανέρωνε μιὰν ἀναμφισβήτητη συμπάθεια γιὰ τοὺς ἀναρχοσυνδικαλιστὲς ἐργάτες τῆς Βαρκελώνης που ξεσηκώθηκαν τὸν Μάιο τοῦ 1937 ἐνάντια στὶς σταλινικὲς ἀποπειρὲς γιὰ ἐξάλειψη τοῦ ἐργατικοῦ ἐλέγχου τῆς βιομηχανίας σ' αὐτὸ τὸ ἀναρχικὸ προπύργιο. Ἡ συμπάθειά του γι' αὐτὸ τὸ κίνημα ἦταν περισσότερο ἐνστικτώδης παρὰ ἰδεολογική. Μισοῦσε τὸν ἐλιτισμὸ, ἰδιαίτερα μεταξὺ τῶν Ἀγγλῶν ριζοσπαστῶν διανοοῦμενων. Ἡ ἀποστροφή του γιὰ τὴν ἱεραρχία, γιὰ τὴν κηδεμονευτικὴ ὑποκρισία τῶν σταλινικῶν συγγραφέων και ποιητῶν στὶς δόσοληψίες τους μὲ τὶς "μάζες", θὰ ἀποκτούσε τέτοια οξύτητα ὥστε ἀρνήθηκε νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν τότε Κομμουνιστὴ ποιητὴ Γ.Χ. Ὦντεν και πέταξε ἔξω ἓναν Κομμουνιστὴ ἐπισκέπτη τοῦ ησυχαστηρίου του στὶς Εβρίδες στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 ἐπειδὴ τὸν ὑποψιαζόταν γιὰ πράκτορα τοῦ Βρετανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος.

Ὅσο ἀσημαντα κι ἂν φανοῦν αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια, δὲν μπορούμε νὰ τὰ ἀγνοήσουμε ἂν θέλουμε νὰ τοποθετήσουμε τὸ βιβλίο τοῦ Ὀργουελ στὸν δικὸ του ἱστορικὸ περίγυρο – δηλαδὴ νὰ ζητήσουμε τὴ συνδρομὴ τῆς μνήμης στὴ συζήτησή μας. Τὸ "1984" εἶναι βιβλίο γραμμένο ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο που ἀπέκτησε τὴν πολιτικὴ του παιδεία στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1930. Ἡ ἐποχὴ και ἡ παιδεία που παρεῖχε ἐξηγούν πολλὰ στὸ "1984" τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε, γιὰ κακὸ δικὸ μας, νὰ μὴν προσέξουμε. Πράγματι, ὀρισμὲν ἀ κεφαλαιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ βιβλίου μπορεῖ νὰ πα-

ραμείουν ανεξήγητα για μάς και, κατά συνέπεια, να αμβλυθεί η ευαισθησία μας απέναντι στο μήνυμά τους. Ο Όργουελ πήγε στην Ισπανία το 1937 σαν φιλελεύθερος με ανάμικτες μάλλον παρορμήσεις παρά ξεκάθαρες ιδέες για την ανάγκη υπεράσπισης ενός ακαθόριστου "κατατρεγμένου" από την αρπάγη του φασισμού. Όταν εγκατέλειψε την Ισπανία ήταν ένας ολότελα κλονισμένος άνθρωπος – όχι επειδή υπέφερε στα χαρακώματα πολεμώντας εναντίον της "Δεξιάς", μιά δοκιμασία για την οποία ήταν απόλυτα προετοιμασμένος, αλλά επειδή κυνηγήθηκε άγρια από την "Αριστερά", και συγκεκριμένα από το υπό ρωσικό έλεγχο Κομμουνιστικό Κόμμα και τους Σοσιαλιστές συμμάχους του. Γιατί ο Όργουελ, χωρίς να το καλοσκεφτεί, είχε προσχωρήσει σ' ένα μισοτροτσκιστικό απόσπασμα πολιτοφυλακής του *POUM* (Εργατικό Κόμμα Μαρξιστικής Ενοποίησης), μιάς "αντιφρονούσας" καταλανικής αριστεριστικής οργάνωσης που την ξεπερνούσαν σε δύναμη μόνο οι Ισπανοί αναρχοσυνδικαλιστές της *CNT* και της *FAI*. Ο Όργουελ βρέθηκε στην πραγματικότητα μπλεγμένος στα πολιτικά της τελευταίας από τις μεγάλες κλασικές προλεταριακές επαναστάσεις σε μιά εποχή όπου οι Κομμουνιστές είχαν γίνει η πιό λυσσαλέα αντεπαναστατική δύναμη του αιώνα μας. Η αντιστροφή της ιστορίας – έτσι που τὰ ιδεώδη ενός Λένιν ή ενός Τρότσκι νά έχουν μετατραπεί στο άκρο αντίθετό τους – αποτελεί τόν πυρήνα του "1984". Η "Νεογλώσσα" και η "διπλοσκέψη" είναι οι μεταβολές στον τρόπο συλλογισμού που συνιστούν τις βάσεις του μυθιστορήματος του Όργουελ. "Ο Πόλεμος Είναι Ειρήνη", "Η Ελευθερία Είναι Σκλαβιά", "Η Άγνοια Είναι Δύναμη" είναι τὰ συνθήματα του "1984", που έχουν τὸ αντίστοιχό τους σε διαστρεβλώσεις του Χέγκελ και του Μάρξ όπως "Ο πόλεμος είναι η μαμή της ιστορίας", "Η ελευθερία είναι η αναγνώριση της αναγκαιότητας" ή "Από τὸν καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στὸν καθένα ανάλογα με τὴν εργασία του", ἕνα σλόγκαν που παραποιεί ασύστολα τὸ παλιό κομμουνιστικό απόφθεγμα: "στὸν καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του". Οι αυτοτιτλοφορούμενες "Λαϊκές" και "Λαοκρατικές Δημοκρατίες" αφθονούν στα Ανατολικά, ενώ τὸ "Σύντροφε" εξακολουθεί νά είναι η μορφή προσφώνησης μεταξύ κομματικῶν αντιπάλων που

ο καθένας τους κρατάει στο χέρι μιά σφαίρα προορισμένη για τὸ κεφάλι τοῦ ἄλλου.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ὁ Ὅργουελ δὲν εἶδε μιά προδοσία μόνο τῆς ιδεολογίας ἀλλὰ καὶ τοῦ εσώτερου αισθηματος ἠθικῆς καὶ συνείδησης που μᾶς δίνει προσωπικότητα καὶ ταυτότητα. Εκείνο που ἔκανε τὸν Ὅργουελ νὰ φρικιάσει μ' αὐτὴ τὴν ἐπαισχυνη μετατροπὴ μιάς ἐλευθεριακῆς ἐπανάστασης στὴν Ἰσπανία σ' ἓναν ἀπονεκρωτικὸ ἐμφύλιο πόλεμο μέσα στὸν ευρύτερο ἐμφύλιο πόλεμο, ἦταν ἡ κυριαρχία τὴν ὁποία εἶχε ἀναπτύξει ὁ σταλινισμὸς πάνω στὴ μοναδικὴ φωνὴ συνείδησης που θὰ μπορούσε νὰ ξεσκεπάσει αὐτὸ τὸν ἐμπαιγμὸ — τὴ ριζοσπαστικὴ διάνοηση τῆς Ἑυρώπης. Ἀπὸ τὸν Ἔρνεστ Χεμινγκουέι μέχρι τὸν Γ.Χ. Ὡντεν, ἀπὸ τὸν Ντιέγκο Ριβέρα μέχρι τὸν Πάμπλο Πικάσσο, ἀπὸ τὸν Χένρυ Γουάλλας μέχρι τὸν Ἔρνεστ Μπέβιν — ὅλοι εἶχαν ἐνωθεῖ, μὲ κυνισμὸ εἴτε ἠλιθιότητα, γιὰ νὰ τοποθετήσουν τὸ κόκκινο σάβανο τῆς σταλινικῆς ἀντεπανάστασης πάνω στὸ μαυροκόκκινο φέρετρο τοῦ πιὸ προχωρημένου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς τελευταίας ἐκατονταετίας καὶ τῆς ὕστατης ἀπὸ τίς μεγάλες κλασικὲς προλεταριακὲς ἐπανάστασεις.

Ὁ Ὅργουελ εἶχε ζήσει τὴν ἀγωνία τοῦ "Γουίνστον Σμιθ". Κατὰ κάποιον τρόπο ἦ τ α ν ὁ "Γουίνστον Σμιθ". Ἀλλὰ τοὺς ἐλευθεριακοὺς ἀριστεριστὲς στὶς πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς ἐπαναστατημένης Ἰσπανίας δὲν τοὺς δολοφονοῦσε μόνο ἡ *NKVD*, οἱ πληρωμένοι φονιάδες τῆς ρωσικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Στὴν κατάσταση που βρισκόταν ὁ Ὅργουελ, τὸ φρικτότερο ἦταν πως οἱ ἐπιφανεῖς συγγραφεῖς, ποιητὲς, πολιτικοί, ζωγράφοι — οἱ διαμορφωτὲς γνώμης καὶ νοοτροπίας τῆς δυτικῆς κοινωνίας — εἶχαν γίνει συνένοχοι αὐτῶν τῶν φονιάδων καὶ κινήγησαν καὶ τὸν ἴδιο ὅταν προσπάθησε νὰ φανερώσει τὴν πραγματικότητα τῆς ἰσπανικῆς ἐπανάστασης. Αὐτοὶ ἦταν οἱ ἄντρες καὶ γυναῖκες που ἐφτίσχαν λέξεις, μαστόρευαν ἄρθρα καὶ βιβλία, παράγανε ποιήματα καὶ κινηματογραφικὰ χρονικά τοῦ ἐμφυλίου πολέμου συσκοτίζοντας τὰ γεγονότα που ἐκεῖνος εἶχε δεῖ μὲ τὰ μάτια του στὴν Ἰσπανία. Οἱ φασίστες καὶ οἱ πράκτορες τῆς *NKVD* σκότωναν τοὺς ἀντιφρονούντες ἀριστεριστὲς τῆς ἐπανάστασης — μιά πρόκληση που αὐτοὶ ἦταν προετοιμασμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ ἀ-



νταποδώσουν σέ είδος μέ τά δικά τους όπλα. Η ριζοσπαστική διανόηση υπονόμει τήν ακεραιότητα τής επανάστασης καί αλλοίωνε τό πολυτιμότερο απ' τά υπάρχοντά της — τό φρόνημα καί τήν κοινωνική της προσωπικότητα. Προσωποποίηση αυτών τών διανοούμενων είναι ο "Ο' Μπράιεν" που αναπλάθει κυνικά τόν ίδιο τόν γνωσιολογικό μηχανισμό τού "Γουίνστον Σμίθ" καί που δέν ζητάει τίποτα λιγότερο από ευπιστία γιά τή δική του επαγγελματική δεξιότητα. Οι διαμορφωτές γνώμης καί νοοτροπίας τής δεκαετίας τού 1930 είχαν μετατρέψει τή δύναμη τής σκέψης σέ κάτι πλαδαρό καί ανίσχυρο, μήν αφήνοντας στους "Γουίνστον Σμίθ" τού κόσμου καθόλου χώρο όπου νά μπορεί νά αποτραβηχτεί κρυφά η προσωπικότητά τους, η ταυτότητά τους, η ανθρωπιά τους.

Τό γεγονός ότι ο Όργουελ μεγαλοποίησε τό ρόλο τών ριζοσπαστών διανοούμενων τής δεκαετίας τού 1930 δέν αποτελεί παρηγοριά γιά μάς δύο σχεδόν γενιές αργότερα. Ήταν καί οι ίδιοι δέσμοι αυτού που ο Τρότσκι αποκάλεσε "τετελεσμένο γεγονός". Η Ρωσία ήταν τό εικονοστάσι τού κομμουνισμού, τό όνειρο που είχε αποκτήσει υλική υπόσταση, άσχετα άν αυτό γινόταν μέ τή μορφή χαραγμένων εικόνων ή εδαφικής επικράτειας. Ήταν "παρούσα" μέ τή διπλή έννοια πως ανήκε στό "εδώ καί τώρα", όχι στό παρελθόν μέ τίς ήττες του ούτε στό μέλλον μέ τίς αβεβαιότητές του. Καί ήταν διαθέσιμη γιά χειροπιαστή εποπτεία, όχι γιά αφηρημένη θεωρητική λογία. Η κριτική σκέψη έπρεπε νά υποσταλεί μπροστά στά σκληρά γεγονότα. Ίσως από διαίσθηση σέ μεγάλο βαθμό, ο Όργουελ φάνηκε νά νιώθει ότι αυτή ακριβώς η απότητα τής ουτοπίας ήταν η καταστροφή τής ουτοπικής ελπίδας, ακριβώς όπως ένα φαινομενικά "ρεαλιστικό" μοντέλο τής ουτοπίας σέ κάθε λεπτομέρεια — υπαρκτό είτε φανταστικό — είναι από τή φύση του δυστοπικό στό μέτρο που ευνουχίζει τή φαντασία, τήν έμπνευση, τήν εξέλιξη από τό παρελθόν διαμέσου τού παρόντος πρós τό μέλλον. Τελικά η απότητα τής ουτοπίας μάς αρνείται τήν αίσθηση τής αντιδιαστολής η οποία αντιπαραβάλλει τό παρελθόν καί τό παρόν έτσι που νά μπορούμε νά δώσουμε ένα κριτικό νόημα όχι μόνο στους παλιότερους καί σύγχρονους τρόπους ζωής, αλλά επίσης καί στους μελλοντικούς. Η υπερίσχυση τού "τετε-

λεσμένου γεγονότος" απέναντι στα περασμένα ή και τα τωρινά γεγονότα είναι η εκμηδένιση του παρελθόντος και ακόμα του παρόντος, που δεν έχει νόημα δίχως το παρελθόν. Το ίδιο το παρόν γίνεται μ' αυτό τον τρόπο ένα αληθοφανές αλλά απατηλό "Τώρα", αχρονικό και ιστορικό. Πρόκειται για ένα αιώνιο "Τώρα" που δεν έχει καθόλου ρίζες, γένεση, ανάπτυξη, κι επομένως ούτε αίσθηση προσανατολισμού. Αφαιρέστε την αίσθηση προσανατολισμού και αφαιρείτε την αίσθηση της δυνητικότητας, του εφικτού, των βαθμών αυτοπραγμάτωσης — και της ελπίδας, όπως θά έλεγε ο Έρνστ Μπλόχ.

Τό "1984" του Τζώρτζ Όργουελ φρικόιά έχοντας τή φοβερή επίγνωση μιάς τέτοιας τροπής στις ανθρώπινες υποθέσεις. Ναι, τό "Εσωτερικό Κόμμα" που περιγράφει στό μυθιστόρημά του σέ διάκριση από τό υποτακτικό "Εξωτερικό Κόμμα", ζητάει εξουσία. Αλλά είναι θεσμικά ανώνυμο, όπως οι καφκαϊκοί γραφειοκράτες στή Ρωσία οι οποίοι γεμίζουν γραφεία που έχουν δική τους ζωή, πάνω και πέρα από τή ζωή των ανθρώπινων όντων που τά επανδρώνουν. Ενώ τό προσωπικό αλλάζει, τά γραφεία παραμένουν. Οι ξύλινες και μεταλλικές καρτέκλες τους έχουν μεγαλύτερη μακροζωία από τούς ανθρώπινους κατοίκους τους. Η αιωνιότητα του γραφείου καθαγιάζεται από τήν ευκολία μέ τήν οποία οι κάτοικοι του μπορούν νά εξοβελιστούν από τόν κόσμο των ζωντανών, χωρίς οι πράξεις και σταδιοδρομίες τους νά αφήνουν τό παραμικρό ίχνος από τήν ύπαρξη ενός ανθρώπου. Άν παραμεριστούν, τότε δέν υπήρξαν ποτέ. Η εξάλειψη τής μνήμης είναι ολοσχερής. Κατά συνέπεια, τό "τί θά έπρεπε νά υπάρχει" δέν αποτελεί ποτέ θέμα προβληματισμού γιατί τό "τί υπάρχει" κυριαρχεί πάνω στό "τί υπήρχε". Η αιωνιότητα του "Τώρα" εξασφαλίζεται από τήν άρνηση τής δυνητικότητας, η οποία, σάν πηγή εξέλιξης, είναι πάντοτε συνυφασμένη μέ τήν ιστορία κι άρα μέ τή μνήμη. Τό σβήσιμο τής μνήμης αποτελεί τήν έσχατη καταπάτηση τής ταυτότητας τής ανθρωπότητας και τής ικανότητάς της νά επιδιώκει στόχους, νά έχει βούληση και νά πραγματοποιεί αλλαγές. Η απώλεια αυτής τής ικανότητας σημαίνει γιά τόν Όργουελ εγκατάλειψη τής ίδιας τής προσωπικότητας, ουσιαστικά εγκατάλειψη τής ανθρωπιάς. Επομένως δέν είναι καθόλου

εκπληκτικό που ο Όργουελ τιτλοφόρησε αρχικά τό βιβλίο του "Τό Τελευταίο Ανθρώπινο Πλάσμα στην Ευρώπη", πρίν υιοθετήσει τό ελκυστικότερο "1984".

Τό περισσότερο πολιτικό υλικό στό "1984" πηγάζει απ' αυτόν τόν διαισθητικό άν και κάπου κάπου εκφρασμένο φόβο που υπήρχε στό ανήσυχο πνεύμα τού Όργουελ. Τά θεσμικά σύνεργα τού "1984", όπως η "τηλεοθόνη", η "Αστυνομία Σκέψης", τό "Υπουργείο Αλήθειας", οι συγκεντρώσεις μίσους, τά συλλαλητήρια και οι διαρκείς πόλεμοι, αντιστοιχούν σέ γνωρίσματα που υπήρχαν σέ ολοκληρωμένη ή εμβρυώδη μορφή στό ναζιστικό και στό σοβιετικό κράτος — και μάλιστα στά ουσιώδη χαρακτηριστικά περισσότερο στό δεύτερο παρά στό πρώτο. Ο Χίτλερ κατά κανόνα σκότωνε τούς αντιπάλους του στά κρυφά· ο Στάλιν απαιτούσε τίς πιό εξευτελιστικές "ομολογίες" όταν μπορούσε — ή ήθελε — νά τίς αποσπάσει. Άν οι Ναζί κακομεταχειρίστηκαν χονδροειδώς τήν ανθρώπινη ιστορία, ο Στάλιν έβαλε κυριολεκτικά νά τήν ξαναγράψουν μέ αποτέλεσμα νά διαπραχθεί μιá φρικιαστική ωμότητα εις βάρος τών πεπραγμένων τής ιστορίας, και ιδιαίτερα τής ρωσικής. Η μορφή τού "Γκολντστάιν" στό "1984" τόσο σημαντική γιά τήν ενσάρκωση τής ιστορίας ως κακού, είναι κυριολεκτικά ο Τρότσκι, που τό πραγματικό του όνομα ήταν Μπρονστάιν. Ακόμα και η μυστική "Άδελφότητα", ένας μύθος στά τέλη τής δεκαετίας τού 1940 στη Ρωσία, ήταν η Αριστερή Αντιπολίτευση τού 1925, και τό "Βιβλίο" της είναι ένα μίγμα τροτσκιστικής και οργουελικής ανάλυσης και ύφους. Οπωσδήποτε στό μυθιστόρημα εμφανίζονται πολλές όψεις τού εθνικοσοσιαλισμού, αλλά αυτές, σέ βαθμό κατά κανόνα άγνωστο στις μέρες μας, είναι κατάλοιπα τών παλαιότερων σοσιαλδημοκρατικών ιεροτελεστιών, όπως οι τελετουργικά σκηνοθετημένες μαζικές συγκεντρώσεις και πορείες τίς οποίες έμελλε νά αντιγράψει ο Χίτλερ.

Έτσι, επιπλέον, ο Όργουελ αντλεί ιδεολογικά και ψυχολογικά από Τό Μ η δ έ ν και τό Ά π ε ι ρ ο τού Άρθουρ Κέστλερ. Ο Ρουμπασόφ, προφανώς φτιαγμένος μέ πρόπλασμα τόν υπαρκτό μπολσεβίκο Νικολάι Μπουχάριν που αφανίστηκε στις Δίκες τής Μόσχας τού 1938, πείθει λογικά τόν εαυτό του νά γίνει συνέννοχος μέ τόν ανα-

κριτή του της *NKVD* ο οποίος κάνει έκκληση στην επαναστατική του προσήλωση. Η μνήμη και το αίσθημα τιμής του Μπουχάριν, έχοντας σημαδευτεί από τόν ίδιο του τόν ρόλο στό ανέβασμα τού Στάλιν στην εξουσία, σχεδόν σίγουρα ποτέ δέν πίστεψαν ότι η σταλινική δικτατορία είχε κάποιες λυτρωτικές ιδιότητες σάν αυτές που φαίνεται νά πίστεψε ο Ρουμπασόφ τού Κέστλερ. Μέ τόν "Γουίνστον Σμίθ", ο Όργουελ μάς προχωράει στην πραγματικότητα πιά πέρα από τις δίκες τών ανατριχιαστικών εκκαθαρίσεων τής δεκαετίας τού 1930 και, στη συνέχεια, πιά πέρα κι από τόν Κέστλερ. Ο Όργουελ διατυπώνει τήν αξίωση ότι ο "Γουίνστον Σμίθ" πρέπει νά πιστέψει ότι ο "Μεγάλος Αδελφός" αξίζει τήν ανεπιφύλακτη αγάπη του και, σ' ένα ονειροπόλημα που κλείνει τόν μυθιστόρημα, ο "Σμίθ" πρέπει νά καλωσορίσει τήν εκτέλεση — σχεδόν μέ θρησκευτική ευλάβεια μάλλον παρά μέ αίσθημα ηθικής υποχρέωσης.

Προσδιόρισα μερικές πολύ απαιτητικές παραμέτρους γιά νά εκτιμήσουμε τόν μυθιστόρημα "1984" σέ αντιπαράθεση μέ τόν έτος 1984. Ζήτησα νά λάβουμε υπόψη όχι μόνο τις θεσμικές αναλογίες που συνδέουν τά δύο αλλά, πιά εμφατικά, τις ψυχολογικές αναλογίες που τά συνδέουν — στην ουσία τούς τρόπους μέ τούς οποίους βιώνουμε έναν πραγματικό ή φτιαχτό κόσμο. Αναζήτησα κατά κάποιον τρόπο τή "μεταφυσική" που συσχετίζει τόν μυθιστόρημα "1984" μέ τόν έτος 1984, γιατί εδώ ακριβώς τόν δυσοπικό έργο τού Όργουελ αποκτά τήν πιά επίφοβη και βαθιά συνάφειά του μέ τήν εποχή μας.

Βέβαια δέν μπορούμε νά αγνοήσουμε τις θεσμικές αναλογίες. Στό σημείο αυτό αξίζει νά σημειώσουμε ότι στη Σοβιετική Ρωσία οι ρωγμές τού οικοδομήματος είναι τόσο σημαντικές ώστε η ετεροδοξία κοντεύει νά γίνει αποκάλυπτο γεγονός. Ο δημόσιος θαυμασμός γιά ποιητές-τραγουδιστές σάν τόν Βισούτσκι ή επιστήμονες σάν τόν Σόκολοφ αποτελούν ενδείξεις μιάς βαθιάς αποσύνθεσης στην πολιτική δομή τής ρωσικής κοινωνίας. Σάν από ειρωνεία, ο σταλινισμός εξακολουθεί νά υπάρχει στη Βουλγαρία και τή Ρουμανία, όπου απειλεί νά γίνει οικογενειακός μάλλον παρά γραφειοκρατικός δεσποτισμός. Η Κίνα είναι ακόμα τόσο βαθιά μπλεγμένη στη μετάβαση από τή σταλινικού τύπου διακυβέρνηση τού Μάο σέ μιά μισοκαπιταλιστική κοι-

ωνία, ώστε μάς είναι σχεδόν αδύνατο να πούμε αν οδεύει προς ένα οργουελικό "1984" ή απομακρύνεται απ' αυτό. Το Ιράν, για να πούμε την αλήθεια, δέν αποτελεί σέ μεγαλύτερο βαθμό εξέλιξη ενός "1984" απ' όσο η Ιαπωνία στά τελευταία χρόνια τού Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τά μαχητικά ισλαμικά κινήματα αναμειγνύουν τόν εθνικισμό μέ τό μεσαιωνικό φανατισμό. Δέν είναι προϊόν προσπαθειών εκβιομηχάνισης όπως συνέβη εν μέρει μέ τή Σοβιετική Ρωσία και τήν Κίνα. Εκεί όπου επικρατούν, φαίνονται νά είναι φανατικές μειοψηφίες που επιβάλλουν τή θέλησή τους σέ μιά δύσπιστη αν και υπάκουη πλειοψηφία.

Σέ γενικές γραμμές η απώλεια τής ιστορικής μνήμης, που οδήγησε στόν "έλεγχο σκέψης" στό "1984" τού Όργουελ, δέν αποτελεί κατά κανένα τρόπο πραγματικότητα σ' αυτές τίς χώρες. Οι άνθρωποι συνήθως ξέρουν ότι τούς κοροϊδεύουν. Ζούν μιά εκτεταμένη υπόγεια ζωή μ' έναν δικό της πλούτο επαφών, πολιτιστικών δημιουργημάτων, βιβλίων, χειρογράφων, ηχογραφήσεων και ραδιοφωνικών προγραμμάτων, που είναι σέ μεγάλο βαθμό στεγανά απέναντι στήν επέμβαση τού καθεστώτος. Τή συμπεριφορά τους τή διέπει μάλλον ο φόβος παρά η απώλεια τής ικανότητας αντιδιαστολής που συμβαδίζει μέ τήν εξάλειψη τής μνήμης. Η ουσία τού "1984" είναι ότι οι άνθρωποι στήν "Ωκεανία" δέν φοβούνται. Ο ίδιος ο τρόπος τους συλλογισμού και βίωσης αποκλείει τόν φόβο εφόσον η εξουσία τού "Μεγάλου Αδελφού" είναι συστατικό στοιχείο τής προσωπικότητάς τους. Οι "προλετάριοι", που φαίνονται απαλλαγμένοι από τήν αξίωση υπακοής, είναι "ελεύθεροι" μόνο μέ τήν έννοια ότι έχουν παρορμητική και αυθόρμητη συμπεριφορά. Δέν δίνουν δεκάρα γιά τό σύστημα επειδή απλούστατα τό σύστημα δέν δίνει δεκάρα γι' αυτούς. Σάν τούς είλωτες τής Σπάρτης, δουλεύουν υποχρεωμένοι από τήν ανάγκη, όχι από "αγάπη" γιά τήν κοινωνία που τούς εκμεταλλεύεται.

Πού θά πρέπει λοιπόν νά αναζητήσουμε μιά κοινωνία που νά είναι εξαιρετικά ευπρόσβλητη από τήν εξάλειψη τής μνήμης μέ τή ζηλότυπη προσήλωσή της στό "Τώρα" και τήν αιωνιότητα τού σημερινού; Ίσως νά προκαλεί έκπληξη, αλλά θά ήθελα νά υποδείξω ότι ο κόσμος που προσεγγίζει περισσότερο τήν ανάλυση που κάνω στό "1984"

του Όργουελ είναι η δική μας δυτική κοινωνία, και μάλιστα η "Ωκεανία" που προσφέρει τό γεωγραφικό σκηνικό του βιβλίου. Φυσικά η ανησυχία μου δέν πηγάζει από μία ομοιότητα ανάμεσα στους θεσμούς τής δυστοπίας του Όργουελ καί τους δικούς μας. Εμείς στην Αμερική, πρὸς τό παρόν αλλά καί γιά τό προβλεπτό μέλλον, ζούμε σέ μίαν αρκετά ασφαλή δημοκρατία, ὄχι σ' ἓνα ολοκληρωτικό κράτος. Αυτή η θεσμική δομή ἔχει επιδείξει ιστορικά ἕναν εκπληκτικά υψηλό βαθμό σταθερότητας μέ αποτέλεσμα, ἔστω κι ἂν εξακολουθήσουμε νά τελειοποιούμε τόν τεχνικό μας εξοπλισμό παρακολούθησης καί ἐλέγχου, νά μπορεῖ ἀκόμα νά αποτελέσει φραγμό γιά τή χρήση του, ἂν ὄχι γιά τήν ἀνάπτυξή του. Μπορεῖ νά μάς κατασκοπεύουν, η κάθε λεπτομέρεια τής ζωῆς μας νά καταγράφεται σχολαστικά, καί, ἀκόμα χειρότερο, οἱ μελλοντικές γενιές μπορεῖ νά εκτεθοῦν στήν εὐλογία τής βιολογικῆς μηχανικῆς καί τής συμπεριφορικῆς τροποποίησης. Ἔχουμε εἰσχωρήσει στά βαθύτερα μυστικά τής ὕλης καί τής ζωῆς χωρίς νά ἐμφανίσουμε τήν παραμικρή ἐνδειξη πως ἔχουμε τά ἠθικά ἐφόδια γιά νά ἀσχοληθοῦμε ευεργετικά μ' αὐτό τό τεράστιο γνωστικό σύνολο.

Τό "1984" τοῦ Όργουελ γράφτηκε πάντως σέ μιά ἐποχή διογκούμενης πολιτικῆς ἀστάθειας — μιά ἐποχή που ἐγκαινιάστηκε μέ τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο καί κορυφώθηκε μέ τή φασιστική περίοδο που οδήγησε στόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ολόκληρες δημοκρατίες καί συνταγματικές μοναρχίες σαρώθηκαν μέσα σέ λίγους μήνες, ἐξίσου ἀπό τά μέσα, ὅπως στήν περίπτωση τής Ἰταλίας, τής Γερμανίας, τής Αυστρίας καί τής Ἰσπανίας, ὅσο κι ἀπό τά ἔξω μέ τήν κατάληψη τής Ἑυρώπης ἀπό τούς Ναζι. Τέτοια πολιτική ἀστάθεια δέν ἐπανεμφανίστηκε στήν Ἑυρώπη στά τελευταία σαράντα χρόνια, παρά τίς διαμάχες ἀνάμεσα στόν γαλλικό στρατό καί τό νεοσύστατο γκωλικό καθεστῶς κατά τή διάρκεια τής ἀλγερινῆς κρίσης.

Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι στήν ἐποχή που ἀνοίγεται μπροστά μας δέν βρίσκονται στά σκαριά κεφαλαιώδεις θεσμικές ἀλλαγές. Η ἐπανάσταση τῶν ηλεκτρονικῶν υπολογιστῶν που ἀντιμετωπίζουμε μέ τήν ἐνδεχόμενη ἐπέλευση τής λεγόμενης "Πέμπτης Γενιάς" τής συμβολικῆς καί γνωστικῆς ἐπεξεργασίας πληροφοριῶν μπορεῖ κάλλιστα νά μετατρέ-

πει τις "ανοιχτές κοινωνίες" τής Δύσης σέ τελείως αυταρχικά πολιτικά συστήματα. Μέ δεδομένη μιά επανάσταση τών ηλεκτρονικών υπολογιστών που θά είναι τεχνολογικά εξίσου σαρωτική όσο και η μετάβαση από τό κυνήγι και τήν καρποσυλλογή στή γεωργία, δέν μπορώ νά διακρίνω σ' αυτή τήν αλλαγή τίποτα που νά αφήνει διαθέσιμο τόν παραμικρό κοινωνικό και οικονομικό χώρο γιά δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους που σήμερα δουλεύουν σέ βιομηχανικές, λιανεμπορικές και άλλες εμπορικές επιχειρήσεις. Αυτοί οι εκτοπισμένοι άνθρωποι δέν θά είχαν καθόλου χώρο σέ μιά κυβερνητικοποιημένη κοινωνία — και τελικά θά χρειαζόταν νά "αντιμετωπιστούν". Ίσως υπάρξει έδαφος γιά ένα νέο δυστοπικό μυθιστόρημα — αν δέν έχει ήδη γραφτεί — που βλέπει μιάν έντονα πειθαρχημένη κοινωνία βασισμένη σέ έναν καταπιεστικό έλεγχο τού πληθυσμού, ένα έντονα στρατιωτικοποιημένο πολιτικό σύστημα, και προπαγανδιστικά σύνεργα που θά αναγόρευαν τήν ετεροδοξία σέ έσχατο κοινωνικό δεινό.

Κι όμως τό φιλελεύθερο πλαίσιο τής Δύσης δέν αλλάζει εύκολα, ιδιαίτερα στόν αγγλοαμερικάνικο κόσμο, επειδή η δύναμη τής παράδοσης, τό πλέγμα τών κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων ακόμα και μέσα στίς άρχουσες τάξεις, και η ιδεολογική προσήλωση τών περισσότερων τμημάτων τού πληθυσμού σέ μιά σχετικά ανοιχτή κοινωνία αποτελούν βάρος γιά όσους θά ήθελαν νά αλλάξουν ένα φιλελεύθερο σύστημα που δέν μετακινείται εύκολα. Εξακολουθεί νά είναι ελάχιστα πιθανό νά συντελεσθούν θεσμικές αλλαγές μέ τήν ταχύτητα που σημάδεψε τή μεσοπολεμική φασιστική περίοδο. Απ' αυτή τουλάχιστον τήν άποψη οι νύξεις τού Όργουελ γιά τέτοιου είδους αλλαγές και γιά τόν ρυθμό τους αντικαθρεφτίζουν περισσότερο τή δική του εποχή παρά τή δική μας και ενδέχεται νά είναι υπέρμετρα απαισιόδοξες.

Πού εμφανίζεται λοιπόν ο κίνδυνος τού "1984"; Πιθανόν εκεί όπου αυτός ο κίνδυνος είναι θεμελιωδέστερος: στήν απώλεια τής ιστορικής μ ν ή μ η ς μας και τής αίσθησης α ν τ ι δ ι α σ τ ο λ ή ς που γεννιέται απ' αυτήν. Η "τηλεοθόνη" δέν είναι απλώς ένα μέσο επιτήρησης· είναι και ένα μέσο βίωσης. Τό ίδιο και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Ο ισχυρισμός πως αυτές οι ηλεκτρονικές συσκευές

δημιουργούν "εθισμό" στο ανθρώπινο μυαλό αποτελεί, από ορισμένες απόψεις, μία υποτίμηση των βαθύτερων δ ι α π λ α σ τ ι κ ώ ν δυνατοτήτων τους. Αναφέρομαι στην ικανότητά τους να αναδιαρθρώσουν επιστημολογικά τη σκέψη έτσι που ο λόγος να γίνει ένα απλό εργαλείο για τον έλεγχο του περιβάλλοντος ή για την επιβίωση μάλλον παρά για στοχασμό κριτικό, που γενικεύει από "τά γεγονότα", που είναι επινοητικός στις διερευνητικές του ικανότητες, που είναι δημιουργικός και ανασυνθετικός. Η "ηλεοθόνη" από την ίδια της τη φύση — και ειδικότερα τον μονοδιάστατο χαρακτήρα της ως σειρά απλών εικόνων, την τεράστια ικανότητά της να εξουσιάζει την κρίση ή ακόμα να την αντικαθιστά, την υπνωτιστική της κυριαρχία πάνω στο μυαλό και τις αισθήσεις — εκφυλίζει τη συλλογιστική ικανότητα σ ά ν τ έ τ ο ι α και την περιορίζει σε ρόλο εργαλείου για στενές πρακτικές επιδιώξεις.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ουσιαστικά βάζει τέλος στη σκέψη ως διαδικασία και την αντικαθιστά με τα καταληκτικά αποτελέσματα της σκέψης ως λειτουργικά εξωγενοί φαινόμενα. Η "τελευταία σειρά" της οθόνης ή του εκτυπώματος ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή είναι η θεμελιώδης στή χρήση των υπολογιστών. Οι πνευματικές λειτουργίες τείνουν πράγματι να γίνουν αναγνώσεις μάλλον παρά συλλογιστικές δραστηριότητες. Ανάμεσα στις προϋποθέσεις και τό συμπέρασμα υπάρχει μία μηχανή που από τη φύση της διαχωρίζει όσα δεχόμαστε σαν δεδομένα απ' όσα αποφασίζουμε, δηλαδή από μία ορθολογική κρίση που πηγάζει από μία συλλογιστική δ ι α δ ι κ α σ ι α με αυτοδύναμη πνευματική πληρότητα. Η ελευθερία είναι πάνω απ' όλα ένας τρόπος λήψης αποφάσεων που συνεπάγεται έναν διάλογο καθοδηγούμενο από ηθικούς κανόνες για τό σωστό και τό άδικο, τό καλό και τό κακό, τό ανθρώπινο και τό απάνθρωπο. Όταν αυτή η διαδικασία λήψης αποφάσεων αναλαμβάνεται από μία μηχανή, οι ηθικές κατευθυντήριες γραμμές εξαφανίζονται ακόμα και σαν ζητήματα προς αξιολόγηση και, μαζί τους, η ίδια η έ ν ν ο ι α της ελευθερίας. Οι "ευφυείς υπολογιστές" που βρίσκονται τώρα στη φάση της σχεδίασης απειλούν να εξαλείψουν πλήρως τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων και να διευρύνουν τό χάσμα ανάμεσα στις υποθέσεις



καί τά συμπεράσματα, μέχρι σημείου που οι υποθέσεις καί τά συμπεράσματα νά μὴν εἶναι πιά πνευματικὴ δραστηριότητα μὲ οποιαδήποτε ἀνθρώπινη ἢ κοινωνικὴ ἔννοια ἀλλὰ θεμελιωδῶς ηλεκτρονικὴ δραστηριότητα.

Ἡ συνδυασμένη ἐπενέργεια τῶν ηλεκτρονικῶν μέσων καί ὀργάνων μπορεῖ σχεδόν νά ἀπτεται τῆς φυσιολογίας. Ὁ νοῦς, που ἱστορικὰ εἶχε τὰ πρωτεία ἐπειδὴ παρακολουθοῦσε βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὰ πρῶτα σπινθηρίσματα τῆς ἐπίγνωσης μέχρι τὴν πραγμάτωσή τους στὴ σκέψη, ἦταν μιά σ κ ε π τ ὀ μ ε ν η ὄψη τῆς προσωπικότητας. Ἡ στοχαστικὴ του ἐπάρκεια ἦταν ἀνάλογη τῶν διανοητικῶν διεργασιῶν μὲ τίς ὁποῖες καταπιάνονταν. Ἐκεῖ βρισκόταν τὸ υπέρτατο προτέρημα τῆς ἐλευθερίας — τῆς δημοκρατίας — καί συγκεκριμένα στο γεγονός ὅτι πρόσφερε αὐτές τίς διανοητικὲς διεργασίες στὴν κριτικὴ ἀξιολόγηση ἀπὸ μέρους ἐνός κοινωνικοῦ συνόλου στὴ δημόσια σφαῖρα. Ἡ ἀθηναϊκὴ π ὀ λ ι ς ἦταν ἐλεύθερη μόνο στο μέτρο που καθοδηγούνταν ἀπὸ τὸν λ ὀ γ ο — μιά ἐλληνικὴ λέξη που συνδυάζει τὴ βουλή καί τὴν ομιλία σὲ μίαν σημασία. Ἡ ἀνοικτὴ συζήτηση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερία. Ἡ ἐλληνικὴ δημοκρατία ἀπλῶς θεσμοποίησε αὐτὴ τὴ διαδικασία “ἀνοικτῆς συζήτησης” ὥστε νά εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν ευρύτερη. Ἀλλὰ χωρὶς τὴ διαδικασία δὲν υπῆρχε δημοκρατία. Ὅταν αὐτὴ ἡ διαδικασία “ἀνοικτῆς συζήτησης” ἢ “ἀνοικτοῦ συλλογισμοῦ” ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιά μηχανὴ καί τὸ ἄτομο ἐκπαιδεύεται ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς ζωῆς του γιὰ νά προσαρμοστῆ στὶς ηλεκτρονικὲς λειτουργίες τῆς, ὁ νοῦς παύει νά σκέφτεται καί ἀρχίζει ἀπλῶς νά καταγράφει. Ὁ νοῦς που ἀπλῶς καταγράφει ὅσα μιά μηχανὴ ἐπεξεργάστηκε ηλεκτρονικὰ δὲν εἶναι σκεπτόμενο ὄργανο σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπ’ ὅσο μιά φωτογραφία εἶναι ἡ πραγματικότητά τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ προσώπου που ἀποτυπώνει στο χαρτί. Ἐνας τέτοιος νοῦς δὲν χρειάζεται τὴν ἱστορία καί οὔτε κἀν τὴ μνήμη πέρα ἀπὸ τὰ τετριμμένα που απαιτοῦνται γιὰ νά εἶναι μηχανικὰ λειτουργικός. Στὴν πραγματικότητά ἡ μνήμη εἶναι βάρος. Εἶναι διασπαστικὴ τῆς προσοχῆς, ἀχρηστὴ, πρόξενος ἀνησυχίας καί δελεαστικὴ μέσα σ’ ἓνα περιβάλλον που χρειάζεται τὴν ἀπλὴ καταγραφὴ δεδομένων. Στερημένος ἀπὸ μνήμη

πέρα απ' τις καθαρά λειτουργικές απαιτήσεις που τού επιβάλλονται, ο νούς παύει νά έχει συναίσθηση τών δυνατοτήτων του, τού ιστορικού του ρόλου, τής εμβέλειάς του, καί τελικά τής δημιουργικότητάς του. Μέ άλλα λόγια παύει νά έχει συναίσθηση τής ασυναίσθησίας του. Γίνεται αυτό τό άμορφο, χειραγωγήσιμο καί ασήμαντο όργανο που τελικά ενσταλάζεται στό κρανίο τού "Γουίνστον Σμίθ" μετά τήν "εξυγιάνση" του από τόν "Ο' Μπράιεν" καί τούς βοηθούς του.

Εδώ έγκειται μιά κοσμοϊστορική αλλοίωση τού λόγου — τού νού — που είναι σχεδόν μεταφυσική στή δυναμική της. Μιά κοινωνία που μπορεί συνακόλουθα νά μεταπηδήσει από ένα ενεργό σ' ένα πλήρως εκμηχανισμένο εργατικό δυναμικό καί από έναν κόσμο ορθολογικών κρίσεων στήν καταγραφή "κομπιουτεροποιημένων" αποτελεσμάτων απειλεί νά κάνει τελείως ανίσχυρη τήν ικανότητα κρίσης καί λήψης αποφάσεων, ακόμα καί πριν η ελευθερία εξαφανιστεί θεσμικά. Άν αρχίσει νά αναδύεται ένας κόσμος σαν τό "1984" τού Όργουελ, αυτό δέν θά συμβεί επειδή οι τεχνικοί μηχανισμοί θά έχουν κυριαρχήσει πάνω στό νού, αλλά επειδή ο νούς θά έχει γίνει τεχνικός μηχανισμός. Τό "1984" μ' αυτή τή μορφή δέν πρόκειται νά μάς έρθει μέ συγκλονισμούς καί πολεμικές ιαχές, αλλά σιωπηλά, ανεπαίσθητα καί ύπουλα, έτσι που ούτε καν θά ξέρουμε πως δέν ξέρουμε, γιά νά παραφράσουμε τήν τελευταία γραμμή από τόν Μάρτιν Ήντεν τού Τζάκ Λόντον. Η ασυναίσθησία μας θά συνίσταται στό γεγονός ότι δέν θά κατανοούμε τήν έννοια τής συναίσθησης. Θά έχουμε οπισθοδρομήσει στήν εξελικτική κλίμακα πρός ένα νευρολογικό κόσμο όπου οι στοχαστικές ικανότητες τού νού θά έχουν πάψει νά λειτουργούν καί θά τις βλέπουν — άν τις βλέπουν — σαν απομεινάρια ενός ιδιόμορφου σταδίου τής οργανικής ανάπτυξης.

Τό βιβλίο "1984" μπορεί νά διασωθεί από τις αμβλυ-ντικές επιδράσεις τού έτους 1984 καί τών παρεπομένων του μόνο άν κατευθύνουμε τις αναζητήσεις μας πέρα από μιά στενά θεσμική ερμηνεία τής δυστοπίας τού Όργουελ. Η κριτική ανάκτηση τής ιστορίας — καί μάλιστα τού εγγύτατου παρελθόντος μέσα στόν ίδιο τόν αιώνα μας — είναι μιά ζωτική ηθική πράξη διανοητικότητας καί αντίστασης.

Τό παρελθόν μάς κατατρύχει σάν καταγραφή τής κακό-βουλης συμπεριφοράς τής ανθρωπότητας καί τών εξαισιων πολιτιστικών επιτευγμάτων της. Πρέπει πράγματι τό παρελθόν νά ενσωματωθεί σ' ένα "Τώρα" — ένα ειδάλως αιώνιο "παρόν" — που απειλεί νά εξαφανίσει τήν ιστορία, τήν αντιδιαστολή καί τή συνέχεια σάν μιá κοινωνική "ρουφήχτρα" που αφήνει μιá απλή κενότητα στή θέση τής οποιασδήποτε διαφορισμένης ουσιαστικότητας. Δυστυχώς δέν υπάρχει κανείς καθιερωμένος πνευματικός τομέας ό-που νά μπορεί νά επιτευχθεί αυτή η ανάκτηση. Οι μεγάλες ελπίδες που ορισμένοι κριτικοί θεωρητικοί σάν τόν Χορκχάιμερ, τόν Αντόρνο καί τόν Μαρκούζε εναποθέσανε στό πανεπιστήμιο έχουν εξανεμιστεί τελείως. Η εκγύμναση αντικαθιστά τήν παιδεία εξίσου σίγουρα όπως η καταγραφή "γεγονότων" αντικαθιστά τήν εμπειρία. Τό έργο τής ανάκτησης τής μνήμης τής ανθρωπότητας, καί τής έκφρασης της στήν αυθεντική γλώσσα τής σοφίας, ανήκει σέ ειδικές καί, φοβάμαι, περιθωριακές μορφές ανθρώπινης πνευματικής επικοινωνίας — η μικρή ομάδα μελέτης, τό περιθωριακό έντυπο, η "ομάδα συνάφειας" που δίνει έμφαση στή θεωρία καθώς καί στήν πρακτική, η "κοινότητα τών μελετητών" τήν οποία ο Πώλ Γκούντμαν εκθείαζε πρίν μερικές δεκαετίες, σέ μιá πιό καλότυχη καί ευοίωνα εποχή.

Ο "πάνκιος" μηδενισμός, μέ τή θορυβώδη του λατρεία τού εγωισμού καί τής βίας, είναι απλώς η άλλη όψη τής επίσημης "νεογλώσσας", η επιβεβαίωσή της ως εξέγερσης εναντίον τού νου καί όχι μόνο εναντίον τών συμβάσεων καί τού κοινωνικού κονφορμισμού. Σέ μιá εποχή που έχει κάνει τήν "πολιτιστική τρομοκρατία" απλή μόδα στό ένα άκρο καί τόν ηθικό φιλισταϊσμό κοινωνικό ζουρλομανδύα στό άλλο, εκείνα που τελικά μαστιζονται καί αποσυντίθενται είναι η κουλτούρα καί η ηθικότητα. Τό "1984" τού Όργουελ διαποτίζεται από ακατάσχετη φρίκη καί γιά τά δύο: τόν συμφεροντολόγο μηδενιστή καί τήν ομοιογενοποιημένη μάζα μέσα στήν οποία ο "Γουίνστον Σμίθ" είναι τό "τελευταίο ανθρώπινο πλάσμα στήν Ευρώπη". Τό γεγονός ότι ο Όργουελ μπόρεσε νά προΐδει καί τούς δύο αυτούς κοινωνικούς τύπους μέ τρόπο που εξακολουθεί νά μάς αγγίζει τέσσερις δεκαετίες μετά τό θάνα-

τό του, αποτελεί ένα δυστοπικό επίτευγμα. Τό σφάλμα του "1984" βρισκόταν στη δύναμη που απέδιδε στην απλή σεξουαλικότητα ως λυτρωτικό αντίδοτο στην εξουσία μιάς πλήρως ελεγχόμενης κοινωνικής μηχανής. Η "Τζούλια", ο σεξουαλικός σύντροφος του "Γουίνστον Σμίθ", δέν είναι σέ μικρότερο βαθμό δημιούργημα τής μηχανής απ' όσο ο "Ο' Μπράιεν" και τό "Υπουργείο Αλήθειας". Γιατί ο "Γουίνστον Σμίθ" δέν είναι μόνο τό "τελευταίο ανθρώπινο πλάσμα" στό "1984" είναι ο τελευταίος δ ι α ν ο ο ύ μ ε ν ο ς γιά τόν οποίο η πνευματικότητα είναι ηθικό κάλεσμα και η ιστορία αμετακίνητη συνείδηση. Άν εξαιρέσουμε τόν φθίνοντα μύθο ότι οι ερωτικές ορμές καθαυτές αντιβαίνουν στην κοινωνική πειθάρχηση, η "Τζούλια" είναι εξίσου ασυλλόγιστη κι άρα εξίσου ανεπίδεκτη βελτίωσης όσο και οι νεαροί "κατάσκοποι" που κάνουν τήν εμφάνισή τους στό βιβλίο. Εκείνο που "καταναλώνει" δέν είναι η υπόγεια κουλτούρα που ο "Αγγσός" έχει κρύψει από τήν "Ωκεανία", αλλά οι μάλλον δίχως νόημα φραγμοί του σ' ένα γρήγορο γαμήσι.

Η πνευματικότητα και ηθική ακεραιότητα του "Γουίνστον Σμίθ" είναι αυτό που αντιβαίνει στην εξουσία — η εμμονή του γιά τό "Βιβλίο" που αποκοιμίζει τήν "Τζούλια", η επικίνδυνη απόπειρά του νά ανακτήσει τό παρελθόν, η προθυμία του νά προσχωρήσει στην "Αδελφότητα" και νά δράσει εναντίον του "Αγγσός", όσο παράλογα κι άν αντιμετωπίζει ο Όργουελ τις ανήθικες απαιτήσεις του "Ο' Μπράιεν". Η ίδια του η ύπαρξη τόν μετατρέπει σέ "κίνημα", άσχετα άν η "Αδελφότητα" είναι υπαρκτή ή όχι. Έτσι ο "Γουίνστον Σμίθ" γίνεται η συνείδηση του βιβλίου, όχι απλώς ο πρωταγωνιστής του. Τό γεγονός ότι τελικά ο "Ο' Μπράιεν" τόν "σπάει", δέν πιστοποιεί τό ανέφικτο τής διαιώνισης τής προσωπικότητας, τής συμπάθειας, τής κριτικής σκέψης και τής δράσης σ' έναν απόλυτα ολοκληρωτικό κόσμο' αντανακλά τήν ενστικτώδη απαισιοδοξία του ίδιου του Όργουελ και τήν απόγνωσή του γιά τήν ανθρωπότητα.

Παράλληλα μέ τήν ηθική εναλλακτική λύση που μπορούν νά δημιουργήσουν οι πνευματικά και πολιτιστικά συγγενείς κατά τήν ανάκτηση τής μνήμης μιάς ολοένα πιο αϊστορικής κοινωνίας, υπάρχει τό ζήτημα τής ανάκτησης

καί ριζοσπαστικοποίησης τής ουτοπικής διάστασης τών παραδοσιακών της θεσμών. Στο σημείο αυτό, τὸ "1984" τοῦ Ὀργουελ δὲν μᾶς προσφέρει καμιὰ ἐπίγνωση στὴν ὁποία νὰ μπορούμε νὰ σταθοῦμε. Ἡ κυριαρχία τών θεσμών τοῦ "Αγγσός" — τών υπουργείων του, τῆς αστυνομίας, τών κατασκόπων, τῆς προπαγάνδας καὶ τών μηχανισμῶν ἐπιτήρησης — υποβιβάζουν τὸν "Γουίνστον Σμιθ" σὲ μιὰ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ μονάδα τῆς ὁποίας οἱ σχέσεις καὶ συνδέσεις ποτὲ δὲν ἐπεκτείνονται πέρα ἀπ' τὸ προσωπικὸ. Τὸ βασιλεῖο τῆς ἐλευθερίας τοῦ πρωταγωνιστῆ περιορίζεται σ' ἓνα κοίλωμα τοῦ τοίχου, σ' ἓνα ἀθλιὸ δωμάτιο ἢ σ' ἓνα ξέφωτο τοῦ δάσους. Ὁ ἐλεύθερος χώρος ἔχει ἀπαλειφθεῖ τόσο ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀργουελ γιὰ τὸν "Αγγσός" ὥστε καὶ ἡ ἴδια ἡ παρέκκλιση τοῦ "Γουίνστον Σμιθ" εἶναι δύσκολο νὰ κατανοηθεῖ. Δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως κανὲν δημόσιο πεδίο μὲ τὴν κλασικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, μόνον ἓνα μαζικὸ πεδίο. Στο σημείο αὐτὸ ὁ Ὀργουελ μᾶς ἀφήνει χωρὶς λογικὸ νῆμα γιὰ αυτογνωσία, μίσος, φιλοδοξία, κι ἀκόμα λιγότερο γιὰ ἐναντίωση. Ὁ "Γουίνστον Σμιθ" εἶναι μιὰ ἐναγώνια καὶ ἀξιολύπητη παρέκκλιση, ὄχι λογικὸ προῖόν τῆς καταπίεσης.

Ἡ ὑπόσχεση τῆς ἀντίστασης κατὰ τὸ ἔτος 1984 ἀπέναντι στοῦ βιβλίου "1984" ἐγκεῖται στὴν πολὺ πραγματικὴ ἀντιδιαστολὴ που ἀναπτύσσεται σήμερα ἀνάμεσα στὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν: στὰ ὁράματα τών μεγάλων "αστικῶν" ἐπαναστάσεων, που ἐνσαρκώθηκαν σὲ συνθήματα ὅπως "ἐλευθερία καὶ ἰσότητα", σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὶς τωρινὲς ἀπαιτήσεις γιὰ παθητικότητα καὶ ἐπιβίωση. Τὸ "1984" που προμηνύει ἡ ἀναδυόμενη κορπορατιστικὴ καὶ κυβερνητικοποιημένη κοινωνία θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ κάνουμε νὰ πνιγεῖ ἀπὸ τὴ ζωντανὴ μνήμη τῆς ἴδιας του τῆς ουτοπικῆς καταγωγῆς, ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ "περίσσευμα" που ἐσπρωξε τοὺς Ἀμερικάνους καὶ τοὺς Ἑυρωπαϊοὺς στὰ ὁδοφράγματα τών περασμένων αἰώνων. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τὸ ὁδοφράγμα ἔχει γίνει περισσότερο σύμβολο παρά προμαχῶνας καὶ ὅπου ἡ κόκκινη σημαία ἔχει βαφτεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸ αἷμα τών δικῶν της ἐπαναστατῶν σηματοφόρων παρὰ τών ἀντιδραστικῶν της ἀντιπάλων, ἡ εὐθραυστὴ ἀλλὰ ἀξέχαστη οὐτοπικὴ διάσταση τῆς ἀμερικάνικης καὶ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης (που, γιὰ τὴ Γαλλία, τὴν εἶδε

τόσο καθαρά ο Κροπότκιν) είναι τό μόνο ιδεολογικό εμπόδιο γιά νά μή διαλυθεί αυτός ο αιώνας στήν εικόνα τού "Όργουελ γιά τό 1984. Είτε πρόκειται γιά τήν "ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα" είτε γιά τή "ζωή, ελευθερία καί επιδίωξη τής ευτυχίας", οι απαιτήσεις αυτές τών παλιών επαναστάσεων, που πάντοτε αντιμετωπίστηκαν μέ απόλυτο κυνισμό από τήν αστική τάξη, εξακολουθούν νά διατηρούν μιά ζωντάνια μέσα στις καρδιές τών κοινών ανθρώπων. Η αποδέσμευση τού δημοκρατικού καί ελευθεριακού περιεχομένου τού ουτοπικού οράματος που εμπεριέχεται σ' αυτές τις απαιτήσεις από τόν στενά φιλελεύθερο ζουρλομανδύα τους, καθώς καί η ριζοσπαστικοποίηση τού δημοκρατικού περιεχομένου τους, αποτελεί ένα ελάχιστο έργο που πρέπει νά αναλάβουν όλοι οι αντιεξουσιαστές ριζοσπάστες. Στο σημείο αυτό η κινητοποίηση τού κοινού θά ήταν κάτι περισσότερο από μιά ανάκτηση μνήμης. Θά επρόκειτο γιά μνήμη ενσαρκωμένη σέ παραδοσιακούς θεσμούς σ' ένα θ ε μ ε λ ι α κ ό τοπικό επίπεδο, σέ καταστατικά έγγραφα που επικαλούνταν τήν ανθρώπινη ελευθερία παρόλη τήν αφηρημένη γλώσσα τους, σέ μιά τεράστια χορογραφία δικαιωμάτων καί ελευθεριών που εξακολουθεί νά είναι ζωντανή καί χειροπιαστή γιά τόν λαό, όσο μυθική κι άν είναι η καθημερινή της πραγματικότητα. Εδώ αναφέρομαι σέ μιά δημόσια μνήμη που δέν προσφέρεται μονάχα γιά τή διατήρηση τών υπαρχόντων ελευθερόφρονων θεσμών ή γιά τήν ανάπτυξη καινούργιων που διαπλάστηκαν στά πλαίσια δημοτικών κινημάτων μέσα στους κόλπους τού λαού.

Πρός τό παρόν βρισκόμαστε μπροστά στή μίνιμουμ ανάγκη νά διασώσουμε τή μνήμη — όχι μόνο ιδεολογικά αλλά καί θεσμικά — γιά λογαριασμό μιάς ανθρωπότητας που απειλείται μέ ιδεολογικό αφανισμό. Από τή στιγμή που θά επιτευχθεί αυτός ο αφανισμός, ακόμα καί η ίδια η συλλογιστική τής ελευθερίας — η ορολογία της καί τό εννοιολογικό της πλαίσιο — θά εξαλειφθεί από τή "μείωση τού λεξιλογίου... σάν αυτοσκοπό". Ο όρος "κλώνος"<sup>2</sup> δέν επινοήθηκε από τούς επικριτές τού κόσμου που σκιαγραφείται στο "1984" επινοήθηκε από τούς αρχιτέκτονές του, καί συγκεκριμένα από άντρες καί γυναίκες που είναι καί οι ίδιοι δημιουργήματα τού ακατάσχετου εθισμού τους

στήν επαγγελία τής βιοτεχνολογίας καί τής κυβερνητικής. Ο "Ο' Μπράιεν", που είναι μιὰ τουλάχιστον αινιγματική φυσιογνωμία, εμφανίζει έναν βαθμό συνειδητότητας, θέλησης καί κυνισμού που δέν αποτελεί μέρος ούτε τού βιβλίου "1984" ούτε τής εποχής 1984. Τά πλάσματα που βγαίνουν σήμερα στήν επιφάνεια σάν προκαταβολικές φυσαλίδες από τό φαγητό που μάς έβαλε στήν κατασρόλα ο Όργουελ πρίν σαράντα χρόνια, όχι μόνο δέν έχουν τή συνειδητότητα, τή θέληση καί τόν κυνισμό που εμφάνιζε ο "Ο' Μπράιεν"· απαρτίζουν μιὰ αναδυόμενη ελίτ που τής λείπει ακόμα καί η απόσταση ενός "Ο' Μπράιεν" απέναντι στά πλάσματα τής δικής τους κατασκευής. Εκείνο που τά κάνει τόσο φριχτά σέ σύγκριση μέ όλες τίς ελίτ τού παρελθόντος δέν είναι ότι κινούν μιὰ ιδιαίτερα ισχυρή κοινωνική μηχανή, αλλά ότι αποτελούν ολοκληρωτικά καί ανίστατα εξάρτημά της.

19 Ιανουαρίου 1984

**Σ η μ ε ί ω σ η:** Τό δοκίμιο αυτό αποτέλεσε τό κείμενο μιás διάλεξης μέ θέμα τό "1984" τού Όργουελ στό Κρατικό Πανεπιστήμιο τής Νέας Υόρκης (Πλάτσμπεργκ, Νέα Υόρκη).

### Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ:

1. Σ.τ.Μ.- Δυστοπικός οπο τό "δυστοπία" (*dystopia*) που υποδηλώνει μιὰ εφιαλτική κοινωνία, τό αντίθετο τής "ευτοπίας" ή ιδανικής κοινωνίας.
2. Σ.τ.Μ.- Κλώνος (αγγλ. *clone*) Ομάδα γενετικό ταυόσημων οργανισμών που παράγονται μονογονικά (ισογονικά) οπο έναν κοινά πρόγονο. Ο όρος αυτός συνδέεται στή γενετική μηχανική μέ την προοπτική τεχνητής κατασκευής ανθρώπων.
3. Σ.τ.Ε.- Ελληνική μετάφραση. Εκδόσεις "Ελεύθερος Τύπος".







- \* Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ
- \* ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ  
ΑΥΤΟΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
- \* ΤΟ "1984" ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΗΣ ΕΞΑΛΕΙΨΗΣ  
ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ